T.C
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MAHMUD AHMEDİNEJAD DÖNEMİ TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

EMİRHAN YILMAZ

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. HASAN BERKE DİLAN

EDİRNE 2019

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

...Uluslararası İlişkiler... ANABİLİM DALI

...Yüksek Lisans.....PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

...Emirhan Yılmaz..... tarafından hazırlanan "...Mahmud Ahmedinejad Dönemi Türkiye-İran İlişkileri"..... Konulu **Yüksek Lisans** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 9.-10. maddeleri uyarınca ...3.Mayıs.2019 günü saat ...11:00..... 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin *...Kabul edilmesine..... **OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof Dr. Hasan Berke Dilan	Kabul edilmesine	
Doç. Dr. İbrahim Kaniff	Kabul edilmesine	
Öğr. Üyesi Dr. Mürteza Yamaç	Kabul edilmesine	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	10247941
Yazar Adı / Soyadı	EMİRHAN YILMAZ
T.C.Kimlik No	69994145142
Telefon	5352851069
E-Posta	emrylmztr1453@gmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Mahmud Ahmedinejad Dönemi Türkiye-İran İlişkileri
Tezin Tercümesi	The Relations of Turkey and Iran in the Period of Mahmud Ahmedinejad Presidency
Konu	Uluslararası İlişkiler = International Relations
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2019
Sayfa	184
Tez Danışmanları	PROF. DR. HASAN BERKE DİLAN
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	Türkiye=Turkey İran=Iran Ahmedinejad=Ahmedinejad Uluslararası İlişkiler=International Relations Dış Politika=Foreign Policy

13.05.2019

İmza:.....

Tezin Adı: Mahmud Ahmedinejad Dönemi Türkiye-İran İlişkileri

Hazırlayan: Emirhan YILMAZ

ÖZET

Türkler ve İranlılar tarih boyunca ya aynı yönetim altında yaşamışlar ya da coğrafik ve sosyo-kültürel sebeplerle ilişik bir görüntü vermişlerdir. Bu çalışma; 2005-2013 yılları arasında Ahmedinejad dönemi İran'ın uluslararası ilişkilerdeki pozisyonunu anlamak üzere siyasi, ekonomik, toplumsal tüm süreçlerini incelemeyi hedeflemektedir. Tarihsel sürece bakıldığında; ilişkilerin devlet nezdinde önem addetmesi daha çok Safevi Devleti'nin İran'da egemenlik kurmasından sonra başladığı görülmektedir. Pehlevi Hanedanlığı döneminde yaşanan Kürt Aşiret isyanları, sınır sorunları Türk-İran ilişkisine sorunlar getirerek başlasa da, Rıza Şah'ın Türkiye ziyareti, Sadabad Paktı gibi politik görüşmeler, dış politikada ilişkileri sıkılaştırmıştır. Soğuk Savaş'ın başlamasıyla her iki ülke de Batı bloku içerisinde yer alarak 'aynı taraf' pozisyonunda durmuş, 1979 İran İslam Devrimi ile Türkiye ve İran ilişkileri siyasal ideolojiler, İran-ABD, Türkiye-İran-ABD çerçevesinde şekillenmiştir. Bu tez, bu şekillenmelerin etkisiyle atılan dış politika hamlelerini, dönemin siyasal ve toplumsal gelişimini tetikleyerek, yeni politik atakları ortaya çıkarmış ve bölgenin dünya ekseninde ki yerini belirginleştirmiştir. Ahmedinejad dönemi İran ve Türkiye arasında gerçekleşen siyasal ilişkiler; nesnel ölçütler, dış politika araçları ve yorumlar üzerinden değerlendirilerek, dönemi anlamayı ve gelecekle ilgili çıkarımları saptamayı kolaylaştıracağı düşünülmektedir.

.**Anahtar Kelimeler:** Türkiye, İran, Ahmedinejad, Uluslararası İlişkiler, Dış Politika

Name of the Thesis: The Relations of Turkey and Iran in the Period of Mahmud Ahmedinejad Presidency

Prepared By: Emirhan YILMAZ

ABSTRACT

Turks and Iranians have lived under the same management throughout the history or had the same geographic and socio-cultural background. This study aims to analyze the political, economic and social processes of Ahmadinejad period between 2005 and 2013 in order to understand the position of Iran in international relations. Looking at the historical process, it will be seen that the relations became important after the establishment of the Safavi State in Iran. Even it is started to bring the boundary problems and Kurdish Tribes rebellions to Turkish-Iranian relations in the period of Pahlavi Dynasty, the Reza Shah's visit to Turkey and political negotiations as Sadabad Pact has tightened relations in foreign policy. With the starting of the Cold War, both countries stood in the Western block and stood in the “same side” position. And also with Iranian Islamic Revolution in 1979, the relations of Turkey and Iran have been shaped within the framework of political ideologies, the Iran-The USA. This thesis tries to clarify foreign policy moves, the political and social developments of the period and also the location of the region in the World axis. The political relations between Iran and Turkey held in the period of Ahmadinejad have been evaluated with objective criteria, foreign policy instruments and reviews. For this reason, it is thought that it will contribute to the understanding of the period and making inferences about the future.

Key Words: Turkey, Iran, Ahmedinejad, International Relations, Foreign Policy

ÖNSÖZ

"Mahmud Ahmedinejad Dönemi Türkiye-İran İlişkileri" tez konusu 2005 yılından sonra Ahmedinejad'ın dış politika ilkeleri, uluslararası ve bölgesel gelişmelerin ışığında iki ülke ilişkilerine etkilerini incelemektedir. Bu tezin hazırlanmasın da değerli zamanlarını esirgemeyerek, sabırla düzenlemeleri yapan, tezin her aşamasında önerilerini sunan tez danışmanı hocam Prof. Dr. Hasan Berke Dilan'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu süreçte maddi-manevi desteğini esirgemeyen aileme, tez yazım aşamasında her türlü desteği benden esirgemeyen Levent Akbulut'a ve çalışma arkadaşlarım Muhammed Güzel ve Recep Şehitoğlu'na teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**

ABSTRACT ..... **II**

ÖNSÖZ ..... **III**

İÇİNDEKİLER ..... **IV**

KISALTMALAR ..... **VII**

TABLOLAR LİSTESİ ..... **IX**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİNİ BELİRLEYEN ANA UNSURLAR **3**

1.1. TARİHSEL UNSURLAR 3

1.2. KÜLTÜREL UNSURLAR 5

1.3. KİMLİK FARKLILIĞI UNSURLARI 6

1.3.1. Etnisite 6

1.3.2. Mezhepsel Farklılıklar 7

1.3.3. Rejim Farklılıkları 9

1.4. JEOPOLİTİK VE JEOSTRATEJİK UNSURLAR 12

1.5. GÜVENLİK UNSURLARI 14

1.6. DİĞER UNSURLAR 17

1.6.1. Türkiye – İran İlişkilerinde ABD Unsuru 17

1.6.2. Türkiye – İran İlişkilerinde Rusya Unsuru 19

1.6.3. Türkiye–İran İlişkilerinde İsrail Unsuru 21

1.6.4. Türkiye–İran İlişkilerinde Avrupa Birliği (AB) Unsuru 22

1.6.5. Türkiye–İran İlişkilerinde Orta Asya ve Kafkasya'da Rekabet Unsuru 23

İKİNCİ BÖLÜM: TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE TÜRKiYE – İRAN İLİŞKİLERİ **26**

2.1. OSMANLI- İRAN İLİŞKİLERİ 26

2.2 PEHLEVİ HANEDANLIĞI DÖNEMİ (1925-1979) 30

2.2.1.Rıza Şah Dönemi (1925-1941) 30

2.2.1.1. Kürt İsyanları ve Sınır Sorunları 32

2.2.1.2. Rıza Şah'ın Türkiye Ziyareti ve Sadabad Paktı'na Giden Yol 34

2.2.2. Şah Muhammed Rıza Dönemi (1941-1979) 37

2.2.2.1. Muhammed Hidayet Musaddık Başbakanlığı Dönemi (1951-1953) 38
2.2.2.2. Bağdat Paktı ve İran İslam Devrimi'ne Giden Yolda İkili İlişkiler 39
2.3. İMAM HUMEYNİ DÖNEMİ TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ 42
2.3.1. İran İslam Devrimi 43
2.3.1.1. İran İslam Cumhuriyeti ve Humeyni'nin Dış Politikası 45
2.3.2. İran İslam Devrimi'nin Türkiye – İran İlişkilerine Yansıması 46
2.3.3. İran-Irak Savaşı'nın Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi 50
2.4. ALİ EKBER HAŞİMİ RAFSANCANİ DÖNEMİ TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ (1989-1997) 54
2.4.1. Orta Asya ve Kafkasya'da Yeni Cumhuriyetler Üzerinde Rekabet ve İş birliği . 57
2.4.2. Türkiye'deki İslamcı Hareket ve Kürt Sorunu 61
2.4.3. 1991 Körfez Krizi ve Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi 67
2.5. MUHAMMED HATEMİ DÖNEMİ TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ 69
2.5.1. Hatemi'nin İlk Cumhurbaşkanlığı Döneminde Türkiye-İran İlişkileri 1997-2001 72
2.5.2. Hatemi'nin İkinci Cumhurbaşkanlığı Döneminde Türkiye-İran İlişkileri (2001-2005) 75
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: MAHMUD AHMEDİNEJAD DÖNEMİ TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ 82
3.1. AHMEDİNEJAD'IN SİYASİ PORTRESİ 82
3.1.1. Dokuzuncu Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve İktidara Gelişi 84
3.1.2. Onuncu Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve İktidara Gelişi 85
3.1.3. Ahmedinejad'ın Dış Politikadaki Temel İlkeleri 86
3.2. AHMEDİNEJAD DÖNEMİ TÜRKİYE – İRAN SİYASİ VE GÜVENLİK İLİŞKİLERİ 88
3.2.1. İran-Batı Nükleer Gerilimi 88
3.2.1.1 Türkiye'nin İran'ın Nükleer Çalışmalarına Yönelik Tutumu 90
3.2.1.2 Türkiye'nin Arabuluculuk Girişimleri ve Denge Kurma Arayışları 94
3.2.1.2.1. Tahran Bildirisi 97
3.2.1.2.2. Tahran Bildirisi Sonrası Yaşanan Gelişmeler 99
3.2.3. PKK / PJAK Sorunu ve İşbirliği Odaklı Ortak Operasyonlar 101
3.2.4. Malatya Kürecik'e Füze Savunma Sisteminin Kurulması 105
3.2.5. İlişkilerin Seyrini Değiştiren "Arap Baharı" ve "Suriye Krizi" 107
3.2.5.1. İran'ın "Arap Baharı" ve "Suriye Sorunu Özelinde" İzlediği Politikalar ... 108

3.2.5.2. Türkiye'nin "Arap Baharı" ve "Suriye Sorunu" sürecinde İzlediği Politikalar 113
3.2.5.3. Türkiye ve İran'ın Arap Baharı ve Suriye Krizinde İzledikleri Politikaların İlişkilere Yansımaları 120
3.2.5.4. NATO Patriotlarının Suriye Sınırına Yerleştirilmesi 124
3.3. AHMEDİNEJAD DÖNEMİ TÜRKİYE – İRAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ 127
3.3.1. Enerji İşbirliği 127
3.3.1.1. Petrol ve Doğalgaz Ticareti 132
3.3.1.2. İran Enerji Kaynaklarının Avrupa Pazarına Aktarımı İçin Projeler 139
3.3.2. İran ve Türkiye Arasındaki Karşılıklı Ziyaretler, Ticaret Hacmi, İthalat ve İhracat Kalemleri 142
3.3.2.1. İran-Türkiye Arası Sınır Ticareti 146
3.3.2.2. BM, ABD ve AB Yaptırımlarının İkili Ticarete Yansımaları 147
3.3.2.3. İran ve Türkiye Arasındaki Ticarette Yaşanan Sorunlar 152
SONUÇ 155
KAYNAKÇA 161

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
Ak Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi
AKK	Anayasa Koruyucular Konseyi
AP	Adalet Partisi
BM	Birleşmiş Milletler
BOTAŞ	Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi
CENTO	Merkezi Anlaşma Teşkilatı
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DEİK	Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemeleri
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
ECO	Ekonomik İşbirliği Örgütü
FIPPA	Yabancı Yatırımın Teşviki ve Koruma Yasası
FP	Fazilet Partisi
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HDİT	Hazar Denizi İş birliği Teşkilatı
HMÖ	Halkın Mücahitleri Örgütü
ITE	İran-Türkiye Avrupa Doğalgaz Boru Hattı Projesi
İBDA-C	İslami Büyük Doğu Akıncıları Cephesi
İKA	İmam Humeyni Uluslararası Havalimanı
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
İSEDAK	Ekonomik ve Ticaret İşbirliği Daimi Komitesi
KAP	Kamuoyu Aydınlatma Platformu

KDP	Kürdistan Demokrat Partisi
KEİ	Karadeniz Ekonomik İş birliği Teşkilatı
KİK	Körfez İş Birliği Konseyi
KYB	Kürdistan Yurtseverler Birliği
LNG	Sıvılaştırılmış Doğal Gaz
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
NATO	Kuzey Atlantik Paktı
NIGC	İran Milli Gaz Şirketi
NSYÖA	Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı
RCD	Bölgesel ve Kalkınma için İş birliği
RP	Refah Partisi
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Partisi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TAV	Tepe-Akfen-Vive Şirketi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Şirketi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UAEA	Uluslararası Atom Enerji Ajansı
UND	Uluslararası Nakliyatçılar Derneği

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Türkiye'nin 1988-2012 Doğalgaz Alım Anlaşmaları

Tablo 2. 2005-2012 Doğalgaz İthalat Miktarları

Tablo 3. Türkiye-İran Dış Ticaret Rakamları (1.000 Dolar)

GİRİŞ

Türkiye ve İran ilişkileri İran-ı Piş ez İslam (İslam Öncesi İran) dönemlerine kadar götürülebilir. Türk ve İranlılar tarih boyunca ya aynı yönetim altında yaşamışlar ya da şimdi olduğu gibi yüzyıllar boyunca komşuluk ilişkisinde bulunmuşlardır. İkili ilişkilerin temelleri daha öncelere dayanmış olsa da ilişkilerin önem addetmesi daha çok Şii Safevi Hanedanlığı'nın İran'da egemenlik kurmasından sonra başlamıştır. Pehlevi Hanedanlığı döneminde ilişkiler Kürt Aşiret isyanları mevzusu ile sorunlu bir şekilde başlamış, Rıza Şah'ın Türkiye ziyareti sonrası Sadabad Paktı ile en üst seviyeye ulaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda İran'daki İngiliz ve Rus hâkimiyeti ilişkileri dondursa da Soğuk Savaş yıllarında her iki ülke de benzer politikalar güderek iyi ilişkiler kurmuştur. 1979 İran İslam Devrimi ile birlikte Şah'ın devrilişi ve Mollaların İran'da iktidar olmasından sonra Türkiye ve İran ilişkileri daha çok ideolojik temeller ve İran-ABD ilişkileri ekseninde kurulmaya başlanmıştır. İran İslam Devrimi sonrası iki ülkenin yönetim biçimindeki farklılıklar, bölgesel ve uluslararası politikaları farklı algılamaları ilişkilerin belirleyicisi olmuştur.

11 Eylül terör saldırıları sonrası oluşturulmaya çalışılan yeni dünya düzeninde ABD'nin terörü destekleyen ülkelere savaş açması; 2001 Afganistan ve 2003 Irak müdahaleleri ile değişen uluslararası ve bölgesel konjonktür, Türkiye ve İran'ın 90'lı yılların ideolojik çatışmalarını bir kenara bırakarak iş birliğine yönelmelerine neden olmuştur. 2002 yılında Türkiye'de Adalet ve Kalkınama Partisi'nin (Ak Parti) iktidara gelmesi ile dış politikada benimsenen "komşularla sıfır sorun" stratejisi İran ile yakınlaşmayı da beraberinde getirmiştir.

Çalışmamızın konusunu oluşturan "Mahmud Ahmedinejad Dönemi Türkiye-İran İlişkileri" araştırılırken birçok uluslararası ve bölgesel gelişmeler bir araya gelmiştir. İran nükleer krizi, PKK/PJAK sorunu, Malatya/Kürecik'e füze savunma sisteminin kurulacak olması, Arap Baharı ve Suriye özelinde iki devletin izlediği farklı politikalar ilişkilerin belirleyicisi olmuştur. Türkiye, İran nükleer krizinde aktif

arabuluculuk faaliyetlerini üstlenmiş, PKK/PJAK sorununda ise iki ülke ortak hareket etme kararı alınmıştır. Ancak NATO Lizbon Zirvesi'nde alınan kararla Malataya/Kürecik'e kurulması planlanan füze savunma sitemi ve Arap Baharı "Suriye Krizi" özelinde iki ülkenin izlediği farklı politikalar ilişkilerin gidişatını etkilemiş ve soğuk rüzgârların esmesine neden olmuştur. Bununla birlikte ekonomik ilişkiler de 1980'li 1990'lı yılların aksine yaşanan siyasi sorunlar bir kenara bırakılarak karşılık çıkar esas alınmıştır. 2012 yılında ikili ticaret hacmi 22 milyar dolar gibi rekor bir seviyeye ulaşmıştır.

Bu çalışma üç bölümde oluşmaktadır. Birinci bölümde; iki bin yıllık bir geçmişe sahip olan Türkiye-İran ilişkilerini belirleyen tarihsel, kültürel, ideolojik, uluslararası ve bölgesel unsurlara değinilecektir. İkinci bölüm de ilişkilerin devlet düzeyindeki geçmişine bakılarak Osmanlı-İran ilişkileri, Türkiye Cumhuriyeti-Pehlevi Hanedanlığı ve İran İslam Devrimi'nden Ahmedinejad dönemine kadar olan evreler değerlendirilecektir.

Üçüncü ve tezimizin ana bölümünü oluşturan "Ahmedinejad Dönemi Türkiye-İran İlişkileri" adlı son bölümde; ilk olarak Ahmedinejad'ın hayatı, cumhurbaşkanlığı seçimleri ve dış politika ilkelerinden bahsedilecektir. İkinci olarak; sekiz yıllık cumhurbaşkanlığı süresince ilişkileri etkileyen İran Nükleer Krizi, PKK/PJAK sorunu, füze savunma sistemi kararı, Arap Baharı ve Suriye krizi gibi siyasi ve güvenlik ilişkileri değerlendirilecektir. Üçüncü ve son olarak; artan enerji iş birliği süreci ve ekonomik ilişkiler değerlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİNİ BELİRLEYEN ANA UNSURLAR

Türkiye ve İran arasındaki ilişkileri analiz etmeden önce, iki ülkeyi yüzyıllar boyunca bağdaştıran önemli unsurları göz ardı etmemek gerektiği kanısındayım. İlişkileri asırlar öncesine dayanan Türkiye ve İran arasında; tarihi, kültürel, siyasi, dini ve etnik gibi birçok unsurun bir araya geldiği ilişkiler yumağı bulunmaktadır.

1.1. TARİHSEL UNSURLAR

Ortadoğu tarih boyunca Türk-İran-Arap unsurlarının hâkimiyet alanında olan bir bölge olmuştur. Bu unsurlar arasında ise bölgede ağırlığı bulunan iki ana unsur Türkler ve İranlılardır. İran, Türkiye'nin en eski komşusu olma özelliği ile birlikte; kuzeyinde Hazar Denizi, doğusunda Pakistan ve Afganistan, güneyinde Basra Körfezi, kuzeydoğusunda Türkmenistan, batısında Irak ve Türkiye ile iki bin beş yüz yıllık köklü bir geçmişe sahip olan Ortadoğu ülkesidir.[1]

Türkiye ve İran ilişkileri İran-ı piş ez İslam (İslam öncesi İran) dönemlerine kadar gitmektedir. Horasan Vadisi'nden Orhon Nehri'ne kadar uzanan ve o zamanlar adına Turan denilen Türk ülkesi ile İran ülkesi komşu oldukları için Türkler ve İranlılar da komşu milletler olarak ilişkide bulunmuşlardır. İran tarihinin anlatıldığı Şehnamelerde Türk Şamanizm'i ile İran Zerdüştlüğü arasındaki bağlar bunun timsalidir.[2] İran toprakları 9.yy.dan 20.yy. başlarına kadar Türk hâkimiyeti altında olmuştur. Karahanlılar ve Gazneliler ile başlayan İran'daki Türk hâkimiyeti; Selçuklular, Harzemşahlar, İlhanlılar, Muzafferiler, Timurlular, Safeviler, Afşarlar ve Kaçarlar ile devam etmiştir.[3] İran'daki Türk hâkimiyeti Ortadoğu'da önemli iki

[1] Sami Oğuz – Ruşen Çakır, *Hatemi'nin İran'ı,* 2.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 23.
[2] İlber Ortaylı, *İlber Ortaylı'nın Gözüyle İRAN,* 1.Baskı, DEMAVEND, İstanbul Kasım 2017, s. 11-35.
[3] Mehmet Saray, *Türkiye ve Yakın Komşuları,* 1.Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2016, s. 134-135.

komşu ülkenin Türk hâkimiyetinde olmasını istemeyen İngilizler tarafından Fars kökenli Pehlevi Hanedanlığı'nın başa getirilmesi ile son bulmuştur.[4]

İslam orduları Hz. Ömer döneminde (632-642) Nihavent Savaşı'yla (642) İran'ı fethetmiştir. İran'ın Müslümanlarca fethinin en önemli sonuçlarından biri; İran-Fars medeniyet ve kültür havzasında yaşayan Türklerin İslamiyet ile tanışmaları olmuştur. İran Fars toplumu tarihsel süreç içerisinde Türklerin İslamlaşma sürecini hızlandırmıştır.[5] İki ülke arasındaki ilişkiler İslamiyet'i benimsemeleri ile daha da sıkılaşmış ve her iki taraf da birbirlerini karşılıklı olarak etkilemişlerdir. Öyle ki Türklerin siyasal, sosyal ve bilhassa kültürel anlamda medeniyet haline gelmesini sağlayan İslam Medeniyetinin, alt kültür dairelerinden biri olan İran-Fars kültürünün önemli katkıları olmuştur.

Tarihsel süreç içerisinde, Türk-İran ilişkilerinin seyrini; oldukça uzun bölgesel rekabet ve küskünlük dönemleri arasında gidip gelen kısa soluklu yakınlaşma zamanları ile tanımlamak yerinde olur. İkili ilişkilerin temelleri daha öncelere dayanmış olsa da ilişkilerin önem addetmesi daha çok Şii Safevi Hanedanlığı'nın İran'da egemenlik kurmasından sonra başlamıştır. 16.yy başlarında Safevi Devleti'nin, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında Şii nüfuz alanı oluşturma gayeli yayılmacı politikası, Osmanlı'nın Doğu Anadolu topraklarını savunma ihtiyacını doğurmuştur. 1514 yılında Çaldıran Ovası'nda iki devlet karşı karşıya gelmiş; Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail komutasındaki İran ordusunu mağlubiyete uğratmıştır. Bu mağlubiyet sonrası, İran'ın Şii nüfuz alanı oluşturma çabası kırılmış olsa da devletlerarasında gerginlikler, savaşlar ve bilhassa toprak meseleleri devam etmiştir.[6] 1639 yılında, günümüz Türk-İran sınırını belirleyen Kasrı-ı Şirin Antlaşması

[4]Anıl Çeçen, "Bir İran Değerlendirmesi", *Avrasya Dosyası,* Cilt 5, Sayı 3, İstanbul 1999, s. 345.
[5] Yusuf Sayın *Ortadoğu'da Türkiye ve İran'ın İşbirliği İmkânları,* 1.Baskı, Çizgi Kitabevi, Konya Şubat 2015, s. 17-21.
[6] Betül Özyılmaz, "Türk-İran İlişkilerinde Belirleyici Etmen Olarak Karşılıklı Algılar", *İRAN: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri*, Der: Soyalp, Tamçelik, Ankara, Nisan 2014, s. 286.

imzalanmasının ardından, Osmanlı ve İran arasında sürekli barış ortamı tahsis edilmiş ise de iki ülke arasında anlaşmazlıklar sürekli var olmuştur.[7]

1.2. KÜLTÜREL UNSURLAR

İranlılar ve Türkler, tarihin bazı dönemlerinde ya aynı yönetim altında kaldılar ya da şimdi olduğu gibi yüzyıllar boyunca komşuluk ilişkileri kurdular. Gazneliler, Karahanlılar, Selçuklular, Osmanlılar ve Safeviler döneminde etkileşim içinde bulundular ve kültür alışverişi yaptılar. Halk hikâyelerinde İstanbul ile İsfahan, Erzurum ile Tebriz birlikte anlatılır. Bu iki köklü medeniyet 9.yy.dan itibaren ortak kültür dünyası yaratmışlardır. [8]

7.yy.'da İran'ın Müslümanlarca fethiyle birlikte, İslamiyet'in kapıları Türklere de açılmış ve Türklerin İslamiyet'e geçişi İran rehberliğinde gerçekleşmiştir. Türkler, Arap harflerini İranlıların imlasıyla alıp, Türkçe kelime haznesine giren Arapça kelimeler Farsça üzerinden geçmiştir.[9] Türkler çok geniş bir coğrafyanın dili olarak Farsçayı da Arapça gibi bilinmesi gereken bir dil olarak kabul etmiştir. Nitekim 20.yy. başlarına kadar Osmanlı mekteplerinde ve medreselerinde Farsça öğretilmiştir.[10]

Din, tasavvuf ve şiir alanında Farsçadan Türkçeye birçok kelime girdiği gibi, askerlik ve yönetim alanında da Türkçeden Farsçaya birçok kelime ve tabir geçmiştir. İranolog Asgar Dilperipur, "Türkçe-Farsça ortak kelimeler sözlüğü" adlı eserinde Türkçe ve Farsça dillerinde kullanılan altı binden fazla ortak kelime tespit etmiştir. Yine başka bir araştırmacı da iki dil arasında ortak kullanılan dört bin yedi yüz elli deyim tespit etmiştir. Osmanlı Padişahları Fatih Sultan Mehmet "Avni" mahlasıyla, 2.Bayezit "Adli" mahlasıyla, Kanuni Sultan Süleyman "Muhibbi"

---

[7] Arif Keskin, "Tüm Boyutları ile Türkiye-İran İlişkileri", *Stratejik Analiz,* Sayı 50, Eylül 2004, s. 22.
[8] Bahaeddin Yediyıldız, "Türkiye'de Yapılan Araştırmalara Göre İran ve İranlılar", *İran ve Türkiye arasındaki tarihi ve kültürel ilişkiler konulu makaleler mecmuası,* Editörler: Ali Dehgahi-Zehra Subhani, Tahran 2002, s. 185.
[9] İlber Ortaylı, ***a. g. e.*** , s. 30-35.
[10] Bahaeddin Yediyıldız, ***a. g. m.,*** 189.

mahlasıyla hem Türkçe hem Farsça eserler yazmışlardır. Sultan Mehmet'in sürgün şehzadesi Cem Sultan, İranlı Hafız, Cami ve Selman-ı Saveci gibi ünlü şairlerden etkilenmiş, kendisinin hem Türkçede hem Farsça'da orta derece bir şair olduğunu kanıtlamıştır. Osmanlı-Safevi mücadelesinin başkahramanları olan Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim "Selimi" mahlasıyla Farsça şiirler yazarken, Safevi hükümdarı Şah İsmail "Hatai" mahlasıyla Türkçe şiirler yazmıştır. Bunula birlikte İran milli destanı Şehnameyi yazan Firdevsi, bu eseri Gazneli Mahmud'a hediye etmiştir. İbni Sina, Ömer Hayyam, Mevlâna Celaleddin Rumi ve Nizami gibi şairler ve; bilim insanları bu kültürün taşıyıcı unsurları olmuşlardır.[11]

1.3. KİMLİK FARKLILIĞI UNSURLARI

Türkiye ve İran ilişkilerinin belirlenmesinde çeşitli unsurlar bir araya gelmektedir. İkili ilişkileri belirleyen bu unsurlar arasında ise "kimlik farklılığı" temel rol oynamaktadır. Tarih boyunca bu iki milletin devlet kimliklerinin, rejimlerinin ve mezhep inanışlarının farklı olması; bölgesel güç rekabetlerini ve uluslararası ortamdaki konumlarını etkilemiştir.

1.3.1. Etnisite

1.6 milyon km yüz ölçümü ile Türkiye'nin iki katı toprak büyüklüğüne sahip İran, aynı zamanda Ortadoğu'nun da en büyük kara parçasına sahip devlettir. İran topraklarında yaşayan etnik nüfus dağılımını şu şekilde sıralamak mümkündür: %51 Fars, %24 Azeri, %8 Gilaki Merzanderani, %7 Kürt, %3 Arap, %2 Lur, %2 Beluci, %2 Türkmen ve Diğer %1'dir. Nüfusun %89'u Şii mezhebine, %10'u Sünni mezhebine mensuptur. İran'da konuşulan diller arasında Farsça %54, Türkçe %24, Kürtçe %9, Lurca %2, Beluci %1 şeklinde yer alır.[12]

---

[11] Bahaeddin Yediyıldız, ***a. g. m.,*** 185-190.
[12] Aylin Günay, "Türkiye'nin İran Algısı", *İran: Tarihin Kavşağında Açık Hedef,* Editör: Sercan Zorbozan, İstanbul 2013, s. 41-42.

İran'ın etnik yapısına bakıldığında, yoğun bir Türk nüfusu göze çarpmaktadır. Karahanlılar dönemiyle bölgeye yerleşen Türkler, İran'da yerleşik unsur haline gelmiştir. 25-30 milyonlu nüfuslarıyla Farslardan sonra ülkenin en güçlü topluluğudur. Türkler daha çok, İran'ın Kuzeybatısında bulunan ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin güneyinde kalması nedeniyle "Güney Azerbaycan" adıyla anılan; Tebriz, Erdebil, Kazvin ve Zenşan eyaletlerinde yaşamaktadır. İran Türklerinin 1 milyon 300 bin nüfusla yaşadıkları en yoğunluklu bölge ise Tebriz'dir. Azeri Türklerinin dışında bulunan Türkmenler, Kaşgai ve Özbekler de ülkenin Kuzeydoğusunda Türkmenistan sınırına yakın bölgeler de yaşamaktadırlar.[13]

20.yy. başlarında Türk – İran ilişkilerinde Fars-Türk ayrımı ortaya çıkmıştır. 1925 yılında Fars milliyetçisi Rıza Han, İran'da Pehlevi Hanedanlığı'nı kurarken, Türkiye'de de Türk milliyetçisi Mustafa Kemal Atatürk Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Rıza Han her ne kadar İran'ın yeniden modernizasyonu konusunda Atatürk'ün çağdaşlaşma politikalarını benimsese de Türkiye Cumhuriyeti'nin İttihat ve Terakki geleneğinin bir devamı olduğu ve Pan-Türkçü eğilimler içerisinde olabileceği nedeniyle çekinmiştir. Rıza Han döneminde birçok Türkçe kelimenin Farsça'dan çıkartılması için yoğun çaba gösterilmiş, birçok yerleşim yerinin adları değiştirilmiştir.[14] Bu bağlamda, ülke içerisinde Türk karşıtlığı üzerine politikalar gütmüş ve Fars milliyetçiliğini ön plana çıkarmıştır.

1.3.2. Mezhepsel Farklılıklar

Mezhepsel farklılık unsuru, Türk-İran ilişkileri tahlil edilirken, dikkate alınması gerek önemli noktalardan biridir. Mezhepsel farklılık, tarihsel boyutları olan bir mesele olmakla birlikte 16.yy.dan başlayan ve 20.yy. başlarına kadar uzanan dönemde, Osmanlı-İran ilişkilerinin önemli bir parametresi olmuştur. 1501 yılında Şah İsmail'in Bağdat'ı işgalinden, Sultan IV. Muradın 1638 yılında şehri tekrar Osmanlı hâkimiyeti altına alana kadar, Şii Safeviler ile Sünni Osmanlılar arasında

[13] Murat Saraçlı, "İran'da Azınlıklar", *Akademik Ortadoğu,* Sayı 4, s. 173-174.
[14] "Fars Milliyetçiliği ve Meşruiyet Krizi", *Anadolu Ajansı*, 12 Nisan 2017

hem Doğu Anadolu topraklarında hem de Irak'ta sürekli mücadele halinde bulunmuşlardır. 1514 yılında Çaldıran Ovası'nda, iki ordu karşı karşıya gelmiş, Sultan Selim, Doğu Anadolu topraklarında Şii yayılmacılığına son vermiştir. [15]

Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit de Osmanlı eyaletlerinden Bağdat ve Basra bölgelerinde İran yayılmacı politikası karşısında rahatsızlık duymuştur. Zira bölge de gerçekleşen geniş kapsamlı mezhep değişiklikleri neticesinde Şii Müslümanların sayısı, Sünni Müslümanların sayısını geçmiştir. Bu durumun yarattığı infialden dolayı II. Abdülhamit tedbirler almış ve Şii yayılmacılığını engellemeye çalışmıştır.[16]

Modern dönemlere baktığımızda, nüfusunun büyük bir çoğunluğu Sünni mezhebine mensup olan Türkiye ile On İki İmam (İmam-ı Aşariye) Şia'sı olarak da bilinen Şiiliğin, 1979 İslam Devrimi ile birlikte resmi ideolojisi olan İran'ın ilişkilerinde bu unsurun göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus iki devletin dış politikalarını belirlerken bu unsuru dış politika ilkelerinde kaçıncı öncelik sırasına aldığıdır. İslam Devrimi ile birlikte Şiilik İran için milli bilinç iken, Cumhuriyet sonrası Türkiye dini ya da mezhepsel unsurlara gerek iç politika da gerek dış politika da yer vermemiştir. [17]

Mezhepsel farklılık unsurunun, bu noktada ilişkiler için bir çatışma alanı olması daha çok İran odaklıdır. Türkiye-İran ilişkilerinde mezhepsel farklıların bir çatışma alanı olarak ortaya çıkması uzun bir dönem sonra 1979 İslam Devrimi ile gerçekleşmiştir. Resmi ideolojisini Şiilik olarak belirleyen İran bu unsuru dış politikasının en önemli unsuru haline getirmiştir. Türkiye'nin hem Sünni çoğunluğa sahip olması hem de laik devlet sistemini benimsemiş olması nedeniyle, İran tarafından tehdit olarak algılanması ve aynı şekilde İran'ın da Türkiye tarafından bir tehdit unsuru olarak algılanmasına neden olmuştur.

---

[15] William Lee Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, 1.Baskı, Agora Kitaplığı, İstanbul Haziran 2006, s. 62.
[16] Betül Özyılmaz, ***a. g. m.,*** s. 287.
[17] Sami Kiraz, "Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Faktörler ve Muhteva Analizi", *İRAN: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri*, Der: Soyalp, Tamçelik, Ankara, Nisan 2014, s. 270.

1990'lı yıllar süresince genellikle söylem nezdinde kalan ve somut herhangi bir gelişmenin yaşanmadığı mezhepsel farklılıklar, 2000'li yıllarda İran Şii jeopolitiği söylemleri ile canlanmaya başlamıştır. Bu söylemin reel politik karşılığı 2003 yılı sonrası Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) müdahalesiyle Irak'ta oluşan yönetim boşluğunun Şiilerin tarihte ilk defa Irak'ta iktidara gelmesi olarak gösterilebilir. Bu bağlamda Ortadoğu ve bilhassa Türkiye sınırlarında, İran Şii jeopolitiği ile Türkiye'ye karşı stratejik bir avantaj kazanmıştır.[18]

1.3.3. Rejim Farklılıkları

Türkiye ile İran arasındaki kimlik tanımlamasının en önemli unsurlarından birini de rejim farklılığı unsuru oluşturmuştur. Bu sorun 16.yy. ve 19.yy.lar arasında Osmanlı-İran savaşlarının nedeni olan Şii-Sünni rekabetinden çok, Şii Safevi Devleti ile Sünni Osmanlı İmparatorluğu'nun Tebriz, Doğu Anadolu ve Irak bölgelerinde üstünlük kurma mücadelesidir. İki devletin rejimlerinin farklı olması, ideolojik temel de çatışan tarafların saflarının netleşmesini sağlamıştır. Birinci Dünya Harbi'nden sonra ise iki ülke arasındaki rejim farklılığı monarşi-cumhuriyet şeklinde ortaya çıkmıştır.[19] Esasen Rıza Han, İran'ın yeni rejimi konusunda her ne kadar Atatürk Türkiye'sini örnek almış alsa da 1925'te "Rıza Şah" olarak Pehlevi Hanedanlığı'nı kurmuştur. Bunun temel sebebi 3 Mart 1924'te Türkiye'de hilafetin kaldırılması sonucu, Rıza Han'ın İran'da güçlü konumda bulunan İran Ulemasının otoriteye başkaldırmasından çekinmiş olmasıdır.

İki ülke arasındaki rejim farklılığı konusunda tam bir zıtlaşma ise 1979 İran İslam Devrimi sonrası gerçekleşmiştir. 1 Şubat 1979 yılında, Ayetullah Ruhullah Seyid İmam Humeyni önderliğinde muhalif kesim, Şah rejimini yıkarak, İran İslam Cumhuriyeti'ni kurmuştur. İmam Humeyni, yeni cumhuriyet rejiminde, Şii mezhebini bir ideoloji olarak belirlemiştir. Humeyni'nin temel gayesi, "İslami Dünya

[18] Gökhan Çetinsaya, "Türk Dış Politikasında İran Kaynaklı Geleneksel Tehdit algılamaları ve Şii Jeopolitiği", *Avrasya Dosyası*, Cilt 13, Sayı 3, s. 162.
[19] Arif Keskin, "İran Türkiye İlişkilerine Genel Bir Bakış", *21.Yüzyıl Dergisi,* Aralık 2009, s. 47.

düzeninin kurulmasına çalışmak" olmuştur. Bu hususta, kendi konumunu On İki İmam geleneğinde kayıp imamının yerini dolduran taklidi merci olarak nitelendirmiştir. İç politika ve dış politika konularında kendisini tek karar merci kılarak Velayet-i Fakih sistemini oluşturmuştur. ABD'yi büyük şeytan olarak niteleyen Humeyni, "Ne Doğu Ne Batı" sloganını dış politikaya uyarlamıştır.[20] Çalışmamızın 2. bölümünde anlatacağımız gibi komşu ülkelere "rejim ihracı" politikasını benimsemiştir.

Türkiye rejim konusunda ise, İran İslam Cumhuriyeti'nin aksine Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde kurulan demokratik ve laik bir cumhuriyet sistemine sahiptir. Ayrıca Türkiye kendini Batı dünyası ve Batı kültürünün bir parçası olarak görmüştür. İran ise yeni rejimiyle birlikte kendisini İslam dünyası içerisinde görüp, Batı kültürünün bir parçası olan Türkiye'yi rejim karşıtı unsur olarak görmüştür. İran İslam Cumhuriyeti ders kitaplarında ve propaganda araçlarında, Atatürk karşıtlığının olması bunun en büyük göstergesidir.

Rejim farklılığı sorunu, ideolojik çatışmayı bu süreçte daha da arttırmıştır. İki rejim arasındaki zıtlık ideolojik zıtlaşmaya dönüşmüştür. Bu zıtlaşma iktidar ve muhalif politikacılar tarafından çeşitli söylemler ve tavırlarla ifade edilirken, daha çok basın-medya savaşları üzerinden gerçekleşmiştir. İran, Türkiye'de başörtüsü yasağını eleştirmiş Türk basını da İran'daki rejimi "irtica yuvası" olarak nitelendirmiştir. Yine iki ülke basınında da İmam Humeyni ve Atatürk aleyhinde yazılar yazılmış, İran basını Türkiye'yi şeytanın uşağı olarak tanımlamıştır. İran için rejim sorunun en büyük kanıtının, İran liderlerinin Atatürk'ün kabrinin bulunduğu Anıtkabir'i ziyaret etmekten imtina duymaları olduğu söylenebilir.

Bunlarla birlikte, İran İslam Devrimi'nden sonra Nisan ayında Cumhuriyet daha ilan edilmeden, Türkiye İran'daki rejimi 13 Şubat 1979'da tanımıştır. Türkiye'nin

[20] Aygül Muran-Ahmet Gürkan Atay, "Humeyni ve Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikasının Karşılaştırmalı Analizi", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1 Sayı 4, İstanbul 2009, s. 160.

İran'daki yeni rejime olumsuz tavır takınmamasının ardında; ideolojik kaygıların bir yana bırakılarak, iş birliği ve kazan-kazan politikasını idrak etmesi yatmaktadır.

İran'daki rejimle Türkiye arasında en iyi ilişkiler Necmettin Erbakan'ın Refah-Yol (Refah Partisi-Doğru Yol Partisi) hükümetine başbakanlık yaptığı dönemlerde gerçekleşmiştir. Erbakan ve Refah Partisi'nin muhafazakâr kimliği ile Türkiye'de iktidar olması İran'da memnuniyetle karşılanmıştır. Bu dönemde Erbakan İran'ı ziyaret etmiş, önemli anlaşmalar imzalamıştır. Bu anlaşmalardan 1996 tarihli doğalgaz anlaşması ile Türkiye İran'dan 20 yıl boyunca gaz almayı taahhüt etmiştir. 28 Şubat 1997 sürecinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) post-modern darbesiyle Erbakan hükümeti görevine devam edememiştir. Refah Partisi kapanmış, başta Başbakan Necmettin Erbakan olmak üzere Refah Partisi'nden birçok milletvekili siyasi cezalar almıştır. Türkiye'de yaşanan 28 Şubat sürecinde İran'ın birkaç cılız açıklama dışında sessiz kalması ise dikkat çekici olmuştur.[21]

Öte yandan 3 Mayıs 1999 tarihinde patlak veren "Merve Kavakçı olayı" ikili ilişkileri gerginleştirmiştir. Türkiye'de 1999 yılında yapılan genel seçimler de Fazilet Partisi'nden milletvekili olan Merve Kavakçı'nın, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) yemin töreninde, kürsüye başörtüsüyle gelmesi meclisi birbirine karıştırmıştır. Demokratik Sol Parti (DSP) Genel Başkanı ve Başbakan Bülent Ecevit'in müdahalesiyle Merve Kavakçı Meclisten çıkarılmıştır. Bir süre sonra da Kavakçı'nın milletvekilliği düşürülmüştür. Başörtüsünün zorunlu olduğu İran İslam Cumhuriyeti'nde İranlı yetkililer bu duruma sert tepki vermiş ve Türkiye'yi İslam düşmanlığıyla suçlamışlardır.[22]

[21] Bayram Sinkaya, "Türkiye-İran İlişkilerinde Çatışma Noktaları ve Analizi", *4.Türkiye - İran İlişkileri Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008, s. 44.
[22] Robert Olson, *Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik*, 1.Baskı, Ebabil Yayıncılık, Ankara Şubat 2005, s. 53.

1.4. JEOPOLİTİK VE JEOSTRATEJİK UNSURLAR

Jeopolitik ve jeostratejik kuramlar; coğrafi unsurlar, siyasal coğrafya, stratejik noktalara ve enerji havzalarına sahip olma ve yakınlık özellikleriyle ülkelerin dış politika yapımlarında ve ikili ilişkilerinde belirleyici unsurlardır. Tarih boyunca komşu olan Türkiye ve İran'ın jeopolitik ve jeostratejik özellikleri ikili ilişkilerde belirleyici unsurlar olmuştur. Özellikle 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla birlikte Avrasya'nın önem kazanması ve bu iki ülkenin Avrasya havzasında bulunması konumlarını daha da önemli kılmıştır. İran'ın sahip olduğu en önemli özelliklerden birinin, jeopolitik önemi nedeniyle bölgelerarası ve kıtalararası geçiş niteliğine sahip olması, Türkiye ile arasındaki benzer özelliklerin temellerini oluşturduğu düşünülebilir. Hem Türkiye hem de İran tek bir dar coğrafyayla sınırlı kalabilecek, jeopolitik özelliklerle anlatılamaz. Türkiye ve İran Asya- Avrupa geçiş güzergâhının güney kısmına hâkimken, Avrasya'nın kuzey geçiş güzergâhı olan Kafkasya ile de direk sınır komşularıdır. Türkiye Karadeniz ve Akdeniz, İran Hazar Denizi ve Basra Körfezi gibi Avrasya'nın 4 önemli iç deniz ve körfezine sahiptir. Avrasya bölgesinin enerji kaynaklarına sahip Ortadoğu'nun Avrupa hattına geçişi Türkiye üzerinden sağlanırken, Orta Asya ve Uzakdoğu geçişi İran üzerinden sağlanmaktadır.[23]

İran, jeopolitik ve jeostratejik özellikleri itibariyle hem dünya hem de Türkiye için önemli bir konuma sahiptir. Sahip olduğu uzun sahiller, enerji havzalarına yakınlık, Orta Asya ve Uzakdoğu'ya açılan kapı olması nedeniyle önemli bir merkezdir. Dünya petrol ve doğalgaz üretiminin ve ticaretinin %65'inin sağlandığı Basra Körfezi ve Hazar Denizi'ne kıyısı bulunan İran, bir de önemli enerji tedarikçisidir. İran'ın kanıtlanmış petrol rezervleri 175 milyon varilken, doğalgaz rezervinde 28.13 trilyon m^3 ile dünya doğalgaz rezervinde ilk sıradadır.[24] Ayrıca Japonya ve Çin ihracat ürünlerinin %60'ının Avrupa ve Afrika pazarlarına açılması Hürmüz Boğazı

[23] Yusuf Sayın, ***a. g. e.*** , s. 63-65.
[24] Arzu Celalifer Ekinci, "İran'ın Stratejik Kartı olarak Hürmüz Boğazı'nın Önemi", *Akademik Ortadoğu*, Cilt 6, Sayı 2, 2012, s. 23-25.

ile mümkün olmaktadır. Bu güzergâh sayesinde hem Avrupa'ya hem de Hint Okyanusu'na açılan kapısıyla kara ve gemi taşımacılığı yapılmaktadır.

İran aynı anda Kafkasya, Ortadoğu ve Orta Asya'ya komşu olan tek ülkedir. Türkiye Kafkasya, Orta Asya ülkeleri ile alakalı giriştiği ticari ve ekonomik hamleleri İran üzerinden yapmaktadır. Türkiye için tarihi, kültürel ve ekonomik bağlarının olduğu Orta Asya pazarlarına ulaşım, İran üzerinden sağlanmaktadır. Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan'a kara taşımacılığı yapan Türk tırları Gürbulak/Ağrı, Kapıköy/Van Türk-İran sınır kapılarını kullanarak Orta Asya pazarlarına ulaşmaktadır. Yılda yaklaşık 90 bin Türk tırı İran topraklarını transit olarak kullanmaktadır. Yine doğalgaz rezervi bakamından zengin olan Orta Asya ülkeleriyle, gaz taşımacılığı veya ithalatı yapmak, bu konuya İran'ı da dâhil etmek anlamına gelmektedir.

Türkiye sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konumu itibariyle; dünyanın önemli petrol kaynaklarının bulunduğu, önemli suyollarının yer aldığı, ticaret ve ulaşım hatlarını içeren, büyük güçlerin çıkar çatışmalarının yaşandığı Avrasya'nın tam kalbinde yer almaktadır. Türkiye, egemenliği altında bulunan İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Karadeniz, Ege ve Doğu Akdeniz'e sahip olan, çatışma bölgeleri; Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu'ya komşu olan, Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan, aynı zamanda Müslüman olup hem Kuzey Atlantik Paktı (NATO) üyesi hem de AB ile entegre halinde olan önemli bir ülkedir. Türkiye bu özellikleriyle İran'ın Avrupa'ya ve daha doğrusu Batı'ya açılan kapısı olmuştur. İran petrolünün ve doğalgazının Avrupa pazarına taşınmasında transit bölge olmuştur. Yıllık milli gelirinin %80'ni sahip olduğu petrol ve doğalgaz ihracatından sağlayan İran için Avrupa pazarına ulaşma da Türkiye'nin mevcut konumunun önemi yadsınamaz.[25]

[25] Yusuf, Sayın, ***a. g. e.,*** s. 64.

1.5. GÜVENLİK UNSURLARI

Türk ve İran ilişkilerini oluşturan ana unsurlardan bir diğeri de güvenlik unsurlarıdır. Türkiye ve İran arasındaki güvenlik unsurları; Kürt sorunu ve akabinde gelişen PKK sorunu ile tanımlamak mümkündür.

İki ülke arasında bulunan ve güvenlik endişesi oluşturan ilk unsurları Kürt ve PKK sorunları oluşturmuştur. İran nüfusunun %9'unu oluşturan Kürtler 5 milyonluk nüfuslarıyla; Irak ve Türkiye sınırına yakın bölgelerde yaşamaktadırlar. İran Birinci Dünya Harbi'nden 21.yy.a kadar Türkiye'ye karşı politika oluşturmada Kürt kartını kullanmıştır. Kürt sorunu, ikili ilişkilerde sorun haline ilk defa 1925 yılında Türkiye'nin doğu topraklarında cereyan eden Kürt isyancı ayaklanmasıyla gerçekleşmiştir. Geleneksel dış politika yapımında İran, Kürtleri uzun bir zaman tehdit olarak algılamamıştır. 1925 ve 1930 yıllarında Türkiye topraklarında gerçekleşen Kürt isyancı hareketlerinde; İran Kürtlerinin yer alması, İranlı Kürtlerden yardım sağlanması ve isyancıların İran sınırını rahatça kullanabilmeleri iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirmiştir. Rıza Şah döneminde iki ülke arasında çeşitli güvenlik anlaşmaları yapılsa da sorunun çözümüne deva olmamıştır. Nitekim 1930 yılındaki Ağrı İsyanlarında Türk karar vericileri ve Türk basını İran'ın Kürt isyancılara lojistik ve materyal destek sağlamakla suçlamıştır.

12 Haziran 1980 tarihinde başlayan İran-Irak Savaşı ile birlikte Kuzey Irak'ta meydana gelen gelişmeler ve PKK'nın 1984'te silahlı eylemlere başlaması, Türkiye-İran ilişkilerini etkilemiştir. Savaş sürerken İran'ın 1983'te Kuzey Irak'ta cephe açması ve Irak'a karşı Iraklı Kürt gruplarla anlaşması Türkiye'yi rahatsız etmiştir. İran'ın Kerkük yakınlarına kadar gelip Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını tehdit etmesi, Türkiye'nin enerji güvenliği konusunu da gündeme getirmiştir. 1984 yılında PKK'nın İran sınırını kullanarak Türkiye topraklarında eylemeler gerçekleştirmesi, Türk tarafında "İran PKK'ya yardım ediyor" endişesini doğurmuştur. Türkiye'nin Kuzey Irak'a operasyonlar gerçekleştirmesi ve daha sonra Bağdat yönetimiyle anlaşma imzalaması sonrası, Türkiye benzer bir anlaşmayı İran'la yapmak istemiş

ancak İran bunu kabul etmemiş, aynı zamanda yapılan anlaşmanın tarafsızlık ilkesine aykırı olduğunu belirtmiştir. İran'ın bu tutumu Türkiye'nin çekincelerini daha da arttırmıştır. [26]

ABD ve Avrupa ülkelerinin yoğun baskısı altında kalan İran, derin görüş ayrılıklarına rağmen, Türkiye'yi rahatlatmak amacıyla benzer bir anlaşmayı Kasım 1984'te Türkiye ile imzalamıştır. Bu anlaşma ile İran PKK'nın Türkiye'ye karşı yaptığı saldırılarda kendi topraklarını kullandırmama garantisi vermiştir. İran savaş boyunca bu hususlara dikkat etse de, bu sorun kesin bir çözüme kavuşamamış İran'ın PKK'ya lojistik desteği 1990'lı yıllarda ikili ilişkilerde belirleyici unsur olmuştur.[27]

Türkiye ve İran arasındaki asıl mesele İran-Irak Savaşı devam ederken ve sonrasında Kuzey Irak'ta Bağdat yönetiminin otorite boşluğunu doldurarak Iraklı Kürt gruplara hâkim olma mücadelesiydi. Türkiye'nin korkusu Bağdat'ın Kuzey Irak'ta etkisinin azalmasıyla Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) ve Kürdistan Yurtseverler Birliği'nin (KYB) Kuzey Irak ve Kuzey İran'da yerleşen PKK ile iş birliği yapma olasılığıydı. Türkiye'nin endişelerini haklı çıkartacak gelişme ise KDP ile PKK'nın 1983 yılında "Dayanışma Prensipleri" adlı anlaşmayla ortak düşmanlara karşı birlikte mücadele anlaşması imzalamış olmalarıdır. Ancak Körfez Savaşı'ndan sonra iki grubun arası açılmış ve 1990'lar boyunca çatışmaya başlamışlardır. [28]

1990'lı yıllarda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması ve ABD tarafından Körfez Harekâtı'nın başlaması İran'ın PKK kartını Türkiye'ye karşı daha çok oynamasına neden oldu. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte kurulan 16 cumhuriyetten biri olan Azerbaycan Cumhuriyet'i İran'ı tedirgin etmişti. İran'ın kuzeybatı eyaletlerinde, yaşayan yaklaşık 25 milyon Azeri Türk'ü, İran'ı yeni kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'ne temkinli davranamaya itmiştir. Azerbaycan

---

[26] Gökhan Çetinsaya, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İran Politikası" *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi (2 CİLT),* Editör: Mustafa Bıyıklı, İstanbul Eylül 2008, s. 337-339.
[27] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt II,* 12.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul Ocak 2010, s. 154-156.
[28] Robert Olson, *Kürt Meselesi ve Türkiye-İran İlişkileri*, 1.Baskı, Avesta Basın Yayın, Kasım 2010, s.32-35.

lideri Ebulfez Elçibey'in Türkçü söylemeleri ve İran'daki Türklerin yaşadığı bölgeyi Güney Azerbaycan olarak adlandırması ve Türkiye'ye yakın davranması İran'ın PKK kartına başvurmasına neden olmuştur. İran, PKK'ya sınır hatlarının geçişinde yardım etmiş, aynı zamanda lojistik ve materyal destek de sağlamıştır.

Dönemin T.C. İçişleri Bakanı İsmet Sezgin'in Eylül 1992'de Tahran ziyaretinde güvenlik iş birliği ve sınırların korunmasına yönelik anlaşmalar imzalanmış olsa da İran PKK'ya yardımını kesmemiştir. Öyle ki bu tepkiler 1999 yılında Başbakan seviyesine çıkmış, dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, uzun yıllar terör örgütü başı Abdullah Öcalan'ı topraklarında saklayan Suriye'nin yerini İran'ın aldığını belirtmiştir.[29]

2002 yılından itibaren bizzat İran tarafından yıllarca desteklenen PKK'nın, İran kanadı PJAK'ın, ABD destekleri ile beraber İran'da faaliyet göstermesi İran'ın PKK/PJAK stratejisini köklü bir biçimde değiştirmesine neden olmuştur. Bu tarihten itibaren İran ve Türkiye, PKK/PJAK tehdidine karşı ortak hareket etmeye başlamıştır. 24 Temmuz 2004 tarihinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Tahran ziyaretinde iki ülke arasında önemli güvenlik anlaşmaları imzalanmıştır. İran, 1980'li yıllardan itibaren desteklediği PKK'yı terör örgütü olarak ilan etmiştir. Aynı şekilde Türkiye'de İran'ın Devrim'den bu yana tehdit olarak algıladığı HMÖ (Halkın Mücahitleri Örgütü) terör örgütü olarak kabul etmiştir. Bu tarihten itibaren iki ülke PKK/PJAK'a karşı iş birliği odaklı ortak operasyonlar gerçekleştirmiştir.[30]

[29] Hüseyin Bağcı-Bayram Sinkaya, "Türkiye-İran İlişkileri: Güvenlik Perspektifinden Bir Değerlendirme", *4.Türkiye - İran İlişkileri Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008, s. 3.
[30] Editörler: Sedat Laçiner -Arzu Celalifer Ekinci, *11 Eylül Sonrası Ortadoğu,* 1.Baskı, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kulübü USAK, Ankara Ocak 2011, s. 120-121.

1.6. DİĞER UNSURLAR

1.6.1. Türkiye – İran İlişkilerinde ABD Unsuru

Türkiye-İran ilişkilerinde ABD önemli rol oynamaktadır. ABD'nin Ortadoğu politikaları Türkiye'nin komşularıyla olan ilişkilerini etkilediği gibi, Türkiye'nin de komşularıyla olan ilişkileri Türk-ABD ilişkilerini etkilemektedir. Bu bağlamda ABD'nin İran'a yönelik politikaları, Türkiye'nin İran siyasetini etkilerken; Türk-Amerikan ilişkilerinde yakınlaşma ya da uzaklaşma da İran'ın Türkiye siyasetini belirlemektedir.[31]

Soğuk Savaş başlangıcı ile birlikte ABD tarafında yer alan Türkiye ve İran göreceli de olsa 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar iyi ilişkiler kurmuştur. Türkiye ve İran 1945 ve 1979 yılları arasında ABD öncülüğünde Bağdat Paktı, Merkezi Anlaşma Teşkilatı (CENTO) ve Bölgesel ve Kalkınma için İşbirliği (RCD) gibi Sovyet tehdidi karşısında ortak güvenlik ilişkileri sürdürmüştür. ABD Soğuk Savaş yıllarında çevreleme politikası kapsamında SSCB'ye komşu olan Türkiye ve İran'a siyasi, ekonomik ve askeri yardımlar sağlamıştır. Öyle ki 1957 yılında Şah Muhammed Rıza döneminde İran, ABD öncülüğünde "Barış İçin Atom Programı" kapsamında nükleer teknolojiyle tanışmıştır. Devrime kadar olan süreçte İran-ABD ittifakı kesintisiz bir şekilde ilerlemiştir.[32]

1979 İran İslam Devrimi ile birlikte Şah'ın ülkeyi terk etmesi ve İranlı Mollaların, İmam Humeyni önderliğinde İran İslam Cumhuriyeti'ni kurmaları İran-ABD ilişkilerinde dönüm noktası olmuştur. İmam Humeyni "Ne Doğu Ne Batı" dış politika söylemi ile dünyaya kötülüğü aşılayan ve İslam düşmanı olarak tanımladığı ABD'yi "büyük şeytan" olarak nitelendirmiştir. Bu süreçte rehineler krizi ve İran-Irak Savaşı ile birlikte Irak'ı destekleyen ABD ile ilişkiler tamamen kopmuştur. Bu bağlamda İran'ın müttefik ülke konumundan, SSCB ile birlikte tehdit durumuna

[31] Sabir Askeroğlu, "Türkiye-ABD ilişkilerinde İran Faktörü" *,ttps://www.iramcenter.org/turkiye-abd-iliskilerinde-iran-faktoru/*
[32] Bülent Aras, "Türk İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik", *Avrasya Dosyası,* Cilt 12, Sayı 2, Ocak 2006, s. 73-74.

gelmesi Türkiye ve İran ilişkilerini de önemli derece de etkilemiştir. Türkiye, İran'la ilişkilerini geliştirirken ABD unsurunu da göz ardı etmemeye çalışmıştır. Türkiye ABD'ye karşı tezini; İran'ın komşusu olduğunu ve doğal tabii olarak ilişkilerini sürdürmesi gerektiğini ve İran'da olası bir istikrarsızlığın bölgesel felakete yol açabileceği şeklinde sürekli savunmuştur.

1990'lı yıllarda ve sonrasında İran ve ABD önemli sorunlar yaşamıştır. 1980'lerden başlayarak ABD, İran'ı terörizme destek vermek, uzun menzilli füze geliştirme projeleri ve barışçıl olmayan nükleer çalışmalar yapmakla suçlamıştır. ABD'nin İran politikası; İran'ı uluslararası ve bölgesel ortamdan izole etmek, ekonomisini çökertmek ve İslam rejimini devirmek üzerine kurmuştur. ABD hem kendi yasalarıyla hem de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarıyla İran'a ağır siyasi ve ekonomik ambargolar uygulamıştır. Tabii olarak bu gelişmeler Türkiye – İran ilişkilerini ciddi oranda etkilemiş, Türkiye yaptırım kararlarına kısmen de olsa uymak zorunda kalmıştır. Türkiye, ABD ile benzer politikalar izlemesi nedeniyle de Humeyni rejimi tarafından "şeytanın uşağı" olmakla suçlanmıştır.[33]

11 Eylül terör saldırıları ve 2003 yılında ABD'nin Irak İşgali, Türkiye ve İran ilişkilerinin siyasi ve stratejik boyutunu bir kez daha değiştirmiştir. 11 Eylül terör olaylarından sonra, ABD uluslararası ortamda tanımlama yaparken "ben" ve "öteki" kavramlarını kullanmaya başlamıştır. Söz konusu tanımlamalara göre terörü destekleyenler "öteki ve düşman", terör karşıtları ise "biz ve dost" kavramları içerisine sığdırılmıştır.[34] Bu bağlamda ABD Başkanı George W. Bush 2002 yılında gerçekleştirdiği basın toplatışında İran, Irak ve Kuzey Kore'yi "şer ekseni" içerisine dâhil etmiştir. Bu gelişmeler Türkiye ve İran ilişkilerini önemli ölçüde etkilese de ABD'nin Ortadoğu politikaları neticesinde Türkiye ve İran'ın ortak sorun ve ortak çıkar alanları artmış, daha fazla ekonomik ve güvenlik anlaşmaları imzalama yoluna gitmişlerdir. Türkiye ve İran'ın bu algısında ABD'nin Irak işgali ile birlikte Kuzey Irak'ta yaşanan boşluğu PKK ile doldurma gayesi yatmaktadır. ABD'nin İran'da

[33] Baskın Oran, Türk Dış Politikası Cilt II, s. 153.
[34] Arif Keskin, "Türkiye- İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler*", Avrasya Dosyası,* Cilt 10, Sayı 1, İlkbahar 2004, s. 57-58.

PJAK ve Türkiye'de PKK'yı destekleyerek bölgeyi dizayn etme çabası Türkiye ve İran'ı PKK/PJAK terör unsurlarına karşı mücadelede iş birliğine itmiştir.

11 Eylül terör saldırılarından sonra İran'ın Türkiye algısını değiştiren ABD merkezli bazı önemli gelişmelerin olduğunu söylemek mümkündür. Öncelikli olarak, ABD'nin Irak İşgali öncesinde, Türkiye topraklarını kullanarak Irak geçişinin engelleyen "1 Mart 2003" tezkeresini söyleyebiliriz. TBMM ABD'nin Türkiye topraklarını kullanarak Irak'a geçişine izin vermemiştir. Bu gelişme hem Arap ülkeleri hem de İran tarafından olumlu şekilde karşılanmıştır.[35]

1.6.2. Türkiye – İran İlişkilerinde Rusya Unsuru

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden hemen sonra başlayan Soğuk Savaş ile birlikte Türkiye ve İran kendilerini Batı Blokunda bulmuşlardır. Şah Muhammed Rıza döneminde İran, ABD ve Batı ile iyi ilişkiler kurmuş, SSCB'yi kendisine tehdit olarak görmüştür. Nitekim 19.yy. ve 20.yy. başlarında İran toprakları Rus işgaline uğramış ve Rus nüfuz alanına girmiştir. Aynı şekilde Türkiye'de savaş bitiminde kendisini ABD'nin ve doğal olarak Batı blokunun müttefiki olarak tanımlamıştır. Çünkü daha İkinci Dünya Savaşı biter bitmez Stalin önderliğindeki SSCB'nin Türkiye'den toprak talebi olmuş, Türkiye'nin SSCB'den algıladığı tehdit seviyesi en üst seviyeye çıkmıştır. 1980'lere kadar Türkiye ve İran Batı bloğu içerisinde yer almış, Sovyet tehdidine karşı hamileri ABD'nin telkinleriyle Bağdat Paktı, CENTO ve RCD gibi güvenlik anlaşmaları imzalamıştır.

1979 İran İslam Devrimi ile birlikte devrim lideri İmam Humeyni "Ne Doğu Ne Batı" söylemiyle ABD'yi dünya kötülüğüne hizmet eden "büyük şeytan" olarak görürken, komünizmin merkezi olan SSCB'yi de "küçük şeytan olarak nitelendirmiştir. Hem Humeyni politikaları hem de 1980-1988 İran-Irak Savaşı dolaysıyla, İran ve Rusya ilişkilerinde duraksama yaşanmıştır. Rusya savaşın başlarında İran'ı desteklerken, savaş sırasında Irak'a silah satışı yapması ilişkileri

[35] Sedat Laçiner –Arzu Celalifer Ekinci, ***a. g. e.*** , s. 123.

gerginleştirmiştir. Ancak 1987 yılında Rusya ani bir karar değişikliğiyle İran'dan yana tavır almıştır.[36]

İran-Irak Savaşı'ndan sonra bölgesel ve küresel aktörlerden bilhassa ABD'nin bölgedeki varlığından ve rejimi tehdit etmesinden endişe duyan İran, birçok ülkeyle silah alımı ve güvenlik anlaşmaları imzalamıştır. Genellikle SSCB ile imzalanan bu anlaşmalar iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmıştır. Özellikle Humeyni'nin isteksizliği ve İran-Irak Savaşı ve Batı ülkelerinin ambargoları nedeniyle yarım kalan nükleer teknoloji faaliyetleri Çin ve Rusya ortaklığında geliştirilmiş ve devam etmiştir. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasından sonra en büyük varis olarak Rusya Federasyonu ile İran arasında ilişkiler geliştirilmiş ve birçok silah ve güvenlik anlaşmaları imzalanmıştır. İki ülke arasında sorunlar ise Hazar Deniz'i statüsü ve Orta Asya nüfuz mücadelesi şeklinde cereyan etmiştir. İran, Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasındaki üstünlüğünü kabul etmiş, Afganistan, Çeçenistan ve Tacikistan işgallerine sessiz kalmıştır.[37] Bu gelişmeler Rus-İran ittifakını doğurmuş, Putin dönemiyle birlikte; iki ülkenin dış politika öncelikleri, ABD yayılmacılığına karşı tehdit algılamaları ve Türkiye'nin politikalarına karşı stratejileri benzer olmuştur.[38]

Türkiye, SSCB dağılana kadar Rusya ile yakın ilişkiler kurmaktan imtina etmiştir. Rusya Federasyonu'nun kurulamasıyla birlikte çeşitli anlaşmalar imzalanmış ve ikili ilişkiler geliştirilmiştir. SSCB'nin dağılmasından sonra, Eski Sovyet coğrafyasında oluşan siyasi ve ekonomik boşluğu doldurmak isteyen Türkiye ve İran, Rusya'nın kısa sürede toparlanarak bölgeye dönmesiyle bu tavırlarından vazgeçmişlerdir. İran ve Rusya; kendi enerji politikalarına rakip olacak Azerbaycan doğalgazının taşınmasında Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye topraklarını kapsayan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru hattı projesine de olumsuz tavır koymuşlardır.[39] Yine Azerbaycan ve

---

[36] Giray Saynur Derman, "Ortadoğu'da İki Etnik Güç Rusya-İran", *İran Araştırmaları Merkezi İRAM,* Haziran 2017, s. 6.
[37] Barış Adıbelli, *Doğu-Batı Yol Ayrımında İRAN*, Bilim + Gönül Yayınevi, 1.Baskı, Kasım 2012, s. 245-264.
[38] Barış Doster, "Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası", *Ortadoğu Analiz,* Cilt 4, Sayı: 44, Ağustos 2012, s. 44-51.
[39] Giray Saynur Derman, ***a. g. m***., s. 11.

Ermenistan sorununda İran ve Rusya Ermenistan'ın yanında tavır alırken, Türkiye Azerbaycan'ın yanında yer almıştır.

1.6.3. Türkiye–İran İlişkilerinde İsrail Unsuru

Türkiye ve İran ilişkilerini belirleyen ana unsurlardan birisi de İsrail olmuştur. Türkiye ile İsrail arasında 1990'lı yıllarda gerçekleştirilen stratejik ortaklık ittifakı İran-Türkiye ilişkilerini yakından ilgilendirmiştir. İslam Devrimi'nden sonra ABD ve Batı ülkelerini düşman olarak gören İran, İsrail'i de "Siyonist rejim" adı altında İslam ve Devrim düşmanı olarak nitelendirip saldırgan tutumlar izlemiştir. Türkiye'nin Batı ülkeleri ve ABD ile ilişkilerden zaten hoşnutsuz olan İran, bir de Türkiye'nin İsrail ile stratejik iş birliği içerisine girmesinden tedirgin olmuştur. Her ne kadar Türk karar vericiler, İsrail ile olan iş birliğinin üçüncü bir ülkeye karşı olmadığını belirtse de İran yapılan iş birliğinin kendisine karşı olduğunu düşünmüştür.[40]

İran'ın bu düşünceye hâkim olmasına o süreçte yaşanan gelişmeler etkili olmuştur. 1996 yılında, Türkiye bir yandan İran'la doğalgaz anlaşmaları yaparken, bir yandan da İsrail ile güvenlik anlaşmaları imzalamıştır. Bu anlaşmalarla birlikte İsrail'in teknolojik ve endüstriyel bilgilerinden yararlanmak, İsrail ile karşılıklı olarak askeri istihbarat, personel ve tecrübe paylaşımı yapılarak; ortak askeri tatbikatlar yapılması öngörülmüştür. Bununla birlikte Türkiye, İsrail ve ABD Doğu Akdeniz'de ortak deniz tatbikatı düzenlemiştir. Bu gelişmeleri kendisine ve rejimine tehdit olarak algılayan İran, dönem başkanlığını üstlendiği İslam Konferansı Örgütü'nün (İKÖ) Tahran Zirvesi'nde Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkilerini kınayan bir karar tasarısı çıkarılmasına yardımcı olmuştur.[41] Bu karar tasarısının çıkması üzerine, zirveye katılan dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel zirveyi terk etmek zorunda kalmıştır. Bazı İranlı yöneticiler İsrail'in Türkiye üzerinde önemli bir

[40] Hüseyin Bağcı-Bayram Sinkaya***, a. g. m.,*** s. 4.
[41]Bezen Balamir Coşkun, *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, Der: Cüneyt Yenigün – Erhan Efegil, İstanbul 2010, s. 460-461.

nüfuzu olduğunu ve Türkiye-İran ilişkilerinde yaşanan krizlerde "Siyonist rejim" parmağının olduğunu iddia etmişlerdir.

1.6.4. Türkiye–İran İlişkilerinde Avrupa Birliği (AB) Unsuru

Avrupa ülkeleri ile İran'ın tarihi bağları mevcuttur. 1945 yılında İran'a nüfuz eden ABD'den önce Avrupa ülkeleri daha 16.yy.da İran'a nüfuz etmeye başlamışlardır. Avrupa ülkeleri İran'ı, Türkleri dengelemek ve Türk yayılmacılığını engellemek için kullanmışlardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İran'daki nüfuzunu ABD'ye devreden Avrupa ülkeleri, İran'la ilişkilerini geliştirmeye devam etmişlerdir.[42] İslam Devrimi'nden sonra İran, ABD'ye karşı ilişkilerde dengeleyici unsur olarak Avrupa ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. İran-Irak Savaşı sırasında Avrupa ülkeleri tarafsızlığını ilan etmiş, ancak ABD'nin uyguladığı silah ambargosuna da katılmıştır.[43]

Avrupa ülkeleri, Mastricht Anlaşması ile Birliğe dönüştükten sonra İran'la olan ilişkilerini Avrupa Birliği (AB) adı altında gerçekleştirmeye devam etmiştir. Rafsancani döneminde ilişkiler yumuşamış, 1992 yılında "eleştirel diyalog" adı altında AB, İran ile ilişkilerini geliştireceğini ancak rahatsız olduğu konularda da İran'a baskı uygulanacağını belirtmiştir. 1997 yılında Muhammed Hatemi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesi ile de AB-İran ilişkileri gelişmiştir. Özellikle Hatemi'nin medeniyetler arası diyalog söylemi bu hususta etkili olmuştur. Bu süreçte AB, İran'ın terör örgütü olarak nitelendirdiği HMÖ'yü 3 Mayıs 2002'de terör örgütü olarak tanımlamıştır.[44]

AB ile ABD'nin İran politikaları göreceli olarak birbirinden farklı olmuştur. ABD, bilhassa rehine krizinden ve nükleer krizden dolayı İran'ın uluslararası toplumdan izole edilmesi gerektiğini ve bu yönde siyasi ve ekonomik olarak

---

[42] Emre Bayır, "ABD-İran Gerginliğinde AB-İran İlişkilerine Analitik Bir Bakış", *Stratejik Analiz,* Cilt 3, Sayı 28, Ağustos 2002, s. 55.
[43] Kenan Dağcı, "AB-İran İlişkileri ve Parametreleri", *Satranç tahtasında İran "Nükleer Program"*, Der: Atilla Sandıklı, İstanbul, Şubat 2007, s. 125-128.
[44] Emre Bayır, ***a. g. m.,*** s. 56.

ambargolar uygulanması gerektiğini belirtmiştir. AB ise, İran için akılcılaşmalı ve uluslararası sisteme entegre edilmesi gerektiğini öngörmüştür. Uluslararası sistemden izole edilmiş bir İran'ın saldırgan olabileceği ve İran içindeki radikalleştirmeyi arttıracağını düşünen AB, İran için diyalog ve müzakere yollarının tercih edilmesi gerektiğini belirtmiştir. [45]

Genel olarak, 2005 öncesi dönemde Türkiye ve AB'nin İran politikaları örtüşmektedir. Türkiye'nin İran konusunda ciddi rahatsızlıkları olmasına karşın, AB gibi İran'ın uluslararası sisteme entegre edilmesi ve İran nükleer krizinde diyalog ve müzakere metotlarının kullanılmasını öngörmüştür. Bu politikalar, Türkiye ve İran arasında ortak yaklaşımlar doğurmuş, Türkiye fırsattan istifade İran'la ilişkilerini geliştirmiştir.[46]

1.6.5. Türkiye–İran İlişkilerinde Orta Asya ve Kafkasya'da Rekabet Unsuru

Türkiye ve İran ilişkilerinde belirleyici unsurlardan birisi de hiç şüphesiz Orta Asya ve Kafkasya'daki rekabet alanları olmuştur. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasından sonra Türkiye ve İran bölge de "model ülke olma" ve "nüfuz alanı oluşturma" politikaları benimsemiştir. Orta Asya ve Kafkasya'da rekabet ortamı, özellikle İran'ın Türkiye politikasının belirlenmesinde önem arz etmektedir. İran için de yoğun bir Türk nüfusu bulunmaktadır. Türkiye her ne kadar İran da yaşayan Türk nüfusla fazla uğraşmasa da bu konu İran için önemlidir. İran kendi ülkesi içerisindeki Türk nüfusunu, Türkiye için siyasal, sosyal ve kültürel nüfuz alan olarak görmektedir. Bu bağlamda kendi ülkesindeki Türk nüfusu düşünen İran Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk nüfus varlığına birinci derecede önem atfetmiştir.[47]

---

[45] Emre, Bayır, ***a. g. m.,*** s. 57.
[46] Bilgehan Öztürk, "Avrupa Birliği'nin İran ve Suriye Politikasının Türkiye'ye etkisi", *Ortadoğu Analiz,* Cilt 4, Sayı 48, Aralık 2012, s. 39-40.
[47] Arif Keskin, Türkiye- İran İlişkilerini Belirleyen, s. 63.

1992 yılında Batı ülkelerinde konuşulan konu, SSCB'nin dağılmasından sonra, Sovyet coğrafyasında oluşan siyasi boşluğun, Orta Asya ve Kafkasya'da "Türk Modeli" veya "İran Modeli" üzerinden rekabet ortamı oluşturacağı olmuştur. Nitekim Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Azerbaycan Cumhuriyetleri 1992 yılında; Türkiye ve İran öncülüğündeki Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne (ECO) üye olmuştur. Ancak Türkiye ve İran için Orta Asya'da rekabet ve hedefler istedikleri gibi neticelenmemiştir.[48] Bunun başlıca sebepleri: (1) SSCB'nin en büyük varisi Rusya Federasyonu'nun toparlanarak bölgeye geri dönmesi (2) Yeni bağımsızlıklarını kazanan cumhuriyetlerin siyasi ve ekonomik kimlik oluşumunda Türk Modeli ve İran Modelinin yetersiz kalması, (3) İran'ın Şii devlet yapısını geneli Sünni olan ülkelere kabul ettiremeyeceğini anlaması ve yalnızlığa itildiği uluslararası ortamda Rusya'nın desteğini kaybetme korkusu oluşturmuştur.[49]

Orta Asya'da her ne kadar uzlaşmacı ve yapıcı politikalar hâkim olmuş ise de Kafkasya'da tam tersi olmuştur. 1992 yılında Azerbaycan'ın ilk Cumhurbaşkanı Ebulfeyz Elçibey'in politikaları Türkiye ve İran arasında yeni bir güvensizlik ortamı yaratmıştır. Elçibey'in, İran içerisinde Azeri Türkünün yaşadığı bölgeleri Azerbaycan toprakları olarak görmesi ve Türkiye ile yakın ilişkiler kurup, bütün Türklerin hamisi olarak görmesi İran'ın Türkçülük konusunda tehdit algılamasını yükseltmiştir. Bu bağlamda İran bu politikalara karşı, Dağlık Karabağ sorunu ve çeşitli sorunlarda Ermenistan ve Yunanistan denklemini kurmuştur. Elçibey'in yerine ılımlı Haydar Aliyev'in gelmesi sonucu Azerbaycan'ın İran'ı yatıştırıcı politikalar izlemesi ve aşırı milliyetçi akımları engellemesi, İran'ın politikalarının da yumuşamasını sağlamış, Azerbaycan-Ermenistan Savaşı'nda dengeli bir siyaset izlemiştir. Bu gelişmelerde Türkiye-İran ilişkilerinde Azerbaycan sorunun dinmesine neden olmuştur.[50]

---

[48] Gökhan Çetinsaya, Türkiye Cumhuriyeti'nin İran Politikası, s. 339-340.
[49] Halil Kürşad Aslan, "İran'ın Orta Asya Politikası (1991-2016)", İran Araştırmaları Merkezi İRAM, Aralık 2016, s. 6-10.
[50] Baskın Oran, Türk Dış Politikası Cilt II, s. 583-585.

Her ne kadar Haydar Aliyev sonrası Azerbaycan-Türkiye ve İran ekseninde ilişkiler normalleşse de İran için Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri sürekli kuşku duyulması gereken durumlar içermiştir. Türkiye'nin kurucu ülke sıfatıyla bulunduğu Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na (KEİ) Azerbaycan'ın da katılması İran'ı rahatsız etmiştir. İran buna karşılık Hazar Denizi İş birliği Teşkilatı (HDİT) kuruluşunda bulunmuş ve Hazar Denizi'nin statüsü ve petrol nakliyatında farklı tezler öne sürmüştür.

İKİNCİ BÖLÜM: TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ

2.1. OSMANLI- İRAN İLİŞKİLERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun küçük bir beylikten çıkıp büyümesi gibi Safevi Hanedanlığı da küçük bir devlet topluluğundan çıkıp dinamik ve Ortadoğu coğrafyasının etnik ve sosyolojik yapısını değiştiren bir devlet olmuştur. Şeyh Safiyuddin'in Erdebil Tekkesiyle başlayan Safevilik; Hoca Ali, Şeyh Cüneyt, Şeyh Haydar ve son olarak İsmail ile devlet olma serüvenine katılmıştır. 16.yy.da Akkoyunlu Devleti hükümdarı Uzun Hasan'ın kızıyla evlenen Şeyh Cüneyt ile birlikte devlet erkânına da giren Erdebil Tekkesi güçlenmeye devam etmiştir. Şeyh Cüneyd'in torunu ve Akkoyunlu Uzun Hasan'ın yeğeni olan İsmail, daha 12 yaşındayken Erdebil Tekke'sindeki Kızılbaş erleri ile ordulaşma yoluna gitmiştir. 1501 yılında Uzun Hasan'ın ölümünün ardından iyice zayıflayan Akkoyunlu Devleti'ne son veren İsmail, 1502 yılında Erdebil Tekkesi Şeyhi Safiyüddin'in ismini verdiği Safevi Devleti'ni kurmuştur. Safevi Devleti'ni kurduktan sonra unvan olarak da kendisine "Şah unvanını" vererek tarih sahnesinde Şah İsmail olarak anılmaya başlamıştır. [51]

Azerbaycan topraklarından sonra 1502 yılında Tebriz'i de ele geçiren Şah İsmail, Safevi Devleti'ni güçlendirmeye başlamıştır. Devlet yönetiminde On İki İmam Aşuriyesini savunan Şah İsmail, kendisini kayıp on ikinci İmam olan Mehdi'nin vekili mutlak-ı ilan etmiştir. Şah İsmail bu süreçte On İki İmam Aşuriyesi geleneğinde sapmalara neden olmuş, bu geleneği kendi iktidarını perçinleme amacıyla kullanmıştır. Şiiliği, Safevi Devleti'nin resmi mezhebi olarak belirlemiş ve çevre devletlere gönderdiği ahundlar (Şii misyonerler) aracılığıyla Şiiliğin

[51]Mehmet Saray, *Türk- İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi ATAM, 1.Baskı, Ankara, 2006, s. 18-19.

yayılmasını sağlamıştır. Özellikle ahundları Osmanlı İmparatorluğu'nun Irak-ı Arap topraklarına göndererek Şii yayılmacılığını telkin etmiştir.[52]

Osmanlı padişahı Sultan II. Bayezid, Şii yayılmacılığına karşı tedbirler aldırmış olsa da bu tedbirler yeterince etkili olamamıştır. Şehzadelik sürecini Trabzon ve Amasya'da geçirmiş olan Yavuz Sultan Selim, şehzadeliği sırasında Şii yayılmacılığının tehlikelerini bizzat yerinde görmüştür. Babası Sultan Bayezid'le bu konularda ihtilafa düşen Sultan Selim, 1512 yılında babasından tahtı devraldığında Anadolu'da Şii yayılmacılığının ötelenecek bir dış mesele değil aksine bir iç mesele olduğunu belirtmiştir. Sultan Selim, Doğu Anadolu topraklarında ahundlara karşı sert tedbirler aldırmış, Şii Safevi Devleti'ne sefer başlatmak için Şeyhülislamlardan fetvalar istemiştir. Nitekim Sultan Selim, 23 Ağustos 1514 yılında Çaldıran Ovası'nda, Şah İsmail'in ordusunu mağlup ederek, Şii yayılmacılığını durdurmuştur. Ancak Tebriz'i Osmanlı topraklarına katan Sultan Selim, İran içlerine doğru ilerlememiştir.[53]

Osmanlı Devleti'nin Çaldıran zaferinden sonra Osmanlı-Safevi ilişkileri Kanuni Sultan Süleyman dönemine gelinceye kadar, sınır sorunları şeklinde cereyan etmiştir. 1524 yılında Şah İsmail'in ölümü üzerine tahta geçen Şah I. Tahmasb Osmanlı'nın Batılı devletlerle giriştiği mücadeleleri fırsat bilip, Doğu'daki halkı kışkırtmaya ve isyanlar çıkartmaya çalışmıştır. Osmanlı İmparatorluğu bu duruma 1534 ve 1535 yıllarında İran ve Irak seferleriyle karşılık vermiştir. 1533 yılında İran üzerine sefere çıkan Sultan Süleyman, hiçbir zorlukla karşılaşmadan 1 Aralık 1534 yılında Bağdat'ı ele geçirmiştir. Sultan Süleyman, Bağdat'ı ele geçirdikten sonra, Basra Körfezi'ne kadar ilerlemiş, burada güvenliği tesis ettikten sonra Osmanlı ordularının yönünü tekrardan Avrupa ve Akdeniz'e doğru çevirmiştir. 1547'de Özbek Abdülaltif Han ve Ubeydullah Han'ın mektupları üzerine Osmanlı hem Özbeklere yardım göndermiş hem de sefer başlatarak Tebriz'e girmiştir. Tebriz'e varan Osmanlı Ordusu Van

[52] William Lee Cleveland***, a. g. e***. S.59-63.
[53] Betül Özyılmaz***, a. g. m.,*** 286.

vilayet sınırlarına çekilmiş ve burayı İran'ın durdurulacağı stratejik alan olarak belirlemiştir.[54]

1552 yılında Şah Tahmasb'ın Van, Erciş, Ahlat ve Adilcevaz bölgeleri üzerine ilerlemesi nedeniyle Sultan Süleyman bizzat katıldığı İran seferini başlatmıştır. Ancak Şah Tahmasb'ın Osmanlı ordusunun karşısına çıkacak cesareti olmadığı için iki ordu karşılaşamamıştır. Osmanlı ordusu, Erzurum ve Kars toprakları yoluyla İran topraklarına girerek Nahcivan, Tebriz, Karabağ, Gence, Tiflis, Loristan, Şehrizor ve Nihavent'i almıştır. Bu fetihlerden sonra Şah Tahmasb barış istemek zorunda kalmış, Osmanlı ve İran arasında 1555 yılında Amasya Anlaşması imzalanmıştır.[55] Bu anlaşamaya göre İranlılar Sahabeye hürmet edecekler ve bu şekilde İranlılara Hac imkânı sağlanacaktır. Bu anlaşma Osmanlı İmparatorluğu ve Safevi Devleti arasındaki ilk anlaşma olması hasebiyle önem teşkil etmektedir. Bu anlaşma ile Osmanlı, Doğu'da bir Şii devleti olduğunu kabul etmiş ve bu devlete son vermek amacından vazgeçerek, kendi topraklarından uzak tutmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Şii Safevi Devleti İslam Âleminin en büyük devletine ve Halifesine kendini devlet olarak kabul ettirmeyi başarmıştır.[56]

16.yy. sonlarına doğru Safevi Devleti'nin başına geçen Şah Abbas orduyu ve idari alanı modernize etmiş, Osmanlı tehdidi dolayısıyla başkenti Tebriz'den İsfahan'a taşımıştır. Şah Abbas 1604 yılında Osmanlı'da yaşanan Celali ayaklanmalarından istifade ederek Azerbaycan'ı ve Gürcistan'ı İran topraklarına katmıştır. Şah Abbas 1621 yılında hem Lehistan ile savaş halinde olan hem de Celali isyanlarıyla uğraşan Osmanlı'nın elinden Kerbela'yı ve Bağdat'ı almıştır. Şah, 11 Aralık 1624'te Bağdat'ı ele geçirdiği gibi Musul ve Kerkük'ü de ele geçirmiştir.[57]

---

[54] Cemil Hakyemez, *Osmanlı–İran İlişkileri ve Sünni – Şii İttifakı*, 1.Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul Mart 2014, s. 38.
[55] Melike Sarıkçıoğlu, *Osmanlı–İran Hudut Sorunları (1847-1913),* 1.Baskı, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 2-3.
56 Cemil Hakyemez***, a. g. e.,*** s. 39.
[57] İbrahim Caner Türk, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı–İran Münasebetleri*, 1.Baskı, Arı Sanat Yayınları, İstanbul Ekim 2013, s. 16-17.

Bağdat, İran hâkimiyetinde yedi yıl kaldıktan sonra Osmanlı Bağdat üzerine 1631 yılında sefer başlatmış ancak başarılı olamamıştır. Bu süreçte İran, Avrupa devletleri ile de Osmanlı'ya karşı ittifak halinde olmuştur. Özellikle Hint Okyanusu'nda sömürgecilik faaliyetlerinde bulunan Portekizliler ile ittifak içerisine girmiştir. 1623 yılında tahta çıkan Sultan IV. Murad Bağdat'ın ve Revan'ın Osmanlı hâkimiyetinde olmayışını bir saygınlık sorunu olarak görmüştür. 1638'de şehri kuşatan IV. Murad Bağdat'ı ve çevresini tekrar Osmanlı yurdu haline getirmiştir. Osmanlı'nın Bağdat zaferinden sonra Osmanlı ve İran arasında 1639 yılında Kasrı Şirin Anlaşması imzalanmış ve iki ülke arasında bugünkü sınırların oluşması sağlanmıştır.[58]

Kasrı Şirin Anlaşması'nın ardından Osmanlı-İran münasebetlerinde 17.yy.'ın sonlarına doğru ve 18.yy.'ın ilk yirmi yılına kadar bir barış dönemi yaşanmıştır. İki devlet arasındaki iktisadi yasaklar ortadan kaldırılmış ve eski tarihi yollar yeniden canlandırılmaya başlanmıştır. Barış dönemi, 1722 yılında Afganların İran'ı işgal ettiği zamana kadar geçerliliğini korumuştur. Osmanlı Devleti Avusturya ile savaşa girip mağlup olduktan sonra 1718'de iki devlet arasında Pasarofça Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile büyük toprak kayıpları veren Osmanlı, Afganların İran'ı işgalini fırsat bilip İran'a savaş açmıştır. İki ülkenin ciddi kayıplar verdiği bu savaşlarda, Afşar Hanedanlığını kuran Nadir Şah'ın (1736-1748) tahta geçmesi ile üstünlük İran'a geçmiştir. Nadir Şah döneminde Osmanlı-İran mücadelesi Anadolu ve Irak-ı Arap bölgelerinde şiddetli ve kanlı olmasa da devam etmiştir. Nadir Şah'ın öldürülmesinin ardından iktidar mücadelesinin yaşandığı İran'da taht mücadelesini kazanan Kerim Han döneminde (1759-1779) Osmanlı-İran mücadeleleri devam etmiştir. Kerim Han'ın vefat etmesinin ardından İran'da iç çekişmeler yeniden başlamıştır. İran'ın iç karışıklığından faydalanan Osmanlı, Irak-ı Arap ve Basra topraklarını tekrar ele geçirmiştir.[59]

18.yy.ın son çeyreğinde Türk kökenli Fethi Ali Şah, İran'daki iç karışıklıklara son vererek Kaçar Hanedanlığını kurmuştur. Osmanlı-Kaçar ilişkileri ilk dönemlerde

[58] William Lee Cleveland, ***a. g. e.,*** s. 62-63.
[59] Abdurrahim Ateş, XVIII.yy'ın İkinci Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri (1774-1779), s. 60-67. http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423867170.pdf

olumlu gelişse de Anadolu ve Irak-ı Arap topraklarındaki zaman zaman ortaya çıkan gerginlikler ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Rusya'nın da iki ülke topraklarında gözü olması, bu iki ülkeyi birbirine karşı kışkırtmasına neden olmuştur. Ayrıca Rusya'nın Osmanlı ve İran'la yaptığı savaşlar sonucunda İran'la 1828 Türkmençay Anlaşması, Osmanlı ile 1829 Edirne Anlaşması'nı çok ağır şartlarda imzalaması bu iki ülkeyi Rusya'ya karşı birbirine yakınlaştırmıştır. Ancak genel olarak bakıldığında ikili ilişkilerdeki güvensizlik ve bölgesel rekabet durumları Osmanlı ve İran arasında ortak hareket etme ve barış ortamını sağlayamamıştır.[60]

2.2 PEHLEVİ HANEDANLIĞI DÖNEMİ (1925-1979)

2.2.1.Rıza Şah Dönemi (1925-1941)

Birinci Dünya Harbi'nden sonra İran'da hüküm süren Kaçar Hanedanlığı iyice etkisini kaybetmeye başlamıştır. 19. yy. ve 20. yy.'lar da ülkede etkisi hissedilen İngiltere ve Rusya nüfuz rekabeti, Sovyet Rusya'nın Ekim Devrimi'nden sonra İran'dan çekilmesiyle birlikte tamamen İngiltere'ye kalmıştır. Birinci Dünya Harbi'nden sonra Ortadoğu politikalarında değişikliğe giden İngiltere, bölgedeki mevcut asker sayısını azaltmaya gitmiştir. Bununla birlikte İran'da kendi mandası altında ki aşiretlere, pazar sınıfına ve ulemaya sözünü geçirebilecek bir yönetim istemekteydi. Bu kapsamda İngiliz destekli Albay Rıza Han, Kaçar Hanedanlığı hükümdarı Ahmet Şah'a karşı askeri darbe düzenlemiştir. Üç bin kişilik tugayıyla Tahran'a gelerek Gülistan Sarayı'na kadar giren Rıza Han, darbeyi başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir. İngilizler tarafından ihtiraslı ve yükselme hırsı yüzünden seçilen Rıza Han darbeden sonra savunma bakanı olarak görev yapmış ve orduyu güçlendirmeye çalışmıştır. Fiiliyatta görev de olmasına karşın Ahmet Şah'ın pratikte bir etkisi kalmamıştır. 1923 yılına kadar kurulan 5 hükümette Rıza Han'ın baskıları neticesinde görevlerine devam edememiştir. Rıza Han, kurulan bu beş hükümette de savunma bakanı olarak görev almış ve iyiden iyiye orduyu güçlendirmiş; mevcut asker sayısını üç katına çıkartıp, askeri harcamaları arttırmıştır. 1923 Şubat'ında

[60] *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, Cilt 10, 994, https://islamansiklopedisi.org.tr/edirne-antlasmasi

Başbakan olarak göreve atanan Rıza Han, milliyetçi bir kişiliğe sahip olarak 1941 yılına kadar İran'ın iç ve dış politikalarında söz sahibi olmuştur. Rıza Han başbakan olduktan sonra Ahmet Şah Avrupa seyahati bahanesiyle ülkeyi terk etmiştir.[61]

1921 yılında İran'da söz sahibi olmaya başlayan Rıza Han, Batı modernleşmesi tarzında; geleneksel patrimonyalizm, kalkınma ve gelişim, anayasacılık ve halkçılık gibi söylemleri savunmuştur. Yukarıdan aşağıya doğru reformlar, üniter devlet, kültürel modernleşme, sekülerizm ve sanayi de kalkınma üzerinde durmuştur. İran toplum ve ekonomisini modern ve kapitalist bir sisteme doğru yönlendirmeyi amaçlamış ve kalkınma alanında bazı altyapısal gereklilikleri yerine getirmeye çalışmıştır.[62]

Yukarıda Rıza Han'ın politik hedeflerini anlatırken, 1920 Nisan'ın da Gazi Mustafa Kemal Paşa Türkiye'de nasıl yeni bir süreci başlattıysa, Rıza Han'da bir benzerini İran'da başlatmıştır. Yeni rejimlerin ortak gayesi; Batılı norm ve doktrinlerle uyumlu, tam bağımsız bir ulus devlet yaratmak olmuştur. Türkiye ve İran içerisinde bulundukları ortamda hem ideolojik olarak hem de iç ve dış düşmanları olarak birbirleriyle benzerlik göstermekteydiler. Rıza Han Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye'de yaptığı inkılapları yakından takip etmekteydi. Rıza Han 1923 yılında başbakan olduktan sonra Türkiye'ye büyükelçi olarak Seyid Tabatai'yi görevlendirirken, Mustafa Kemal Paşa Muhittin Bey'in yerine Memduh Şevket Bey'i (Esendal) görevlendirmiştir. İki liderin bu görevlendirmeleri yapmaları dış politika da birbirlerine ne denli önem arz ettiklerinin delili olmuştur.[63]

Başbakan olduktan sonra Rıza Han, yeni ülke rejimi olarak Türkiye'dekine benzer bir rejim düşünmekteydi. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin temel kuruluş ilkelerinde biri olan "laiklik kavramı" Rıza Han'ı düşündürmekteydi. Türkiye'nin İran'ı Sovyet

---

[61] Barış Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938),* 1.Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul Nisan 2007, s.46-50.
[62] Hüseyin Beşiriye, *İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset*, 1.Baskı, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul Nisan 2009, s. 11-13.
[63] Ömer Göksel İşyar, *Türk Dış Politikası Sorunlar ve Süreçler*, 1.Baskı, Dora Yayınları, Bursa 2017, s. 453.

ve İngiltere nüfuzundan kurtulup tam bağımsız ve kendi saflarında görme isteğinin en önemli kanıtı İran'da cumhuriyet rejiminin ilan edilmesi için çaba göstermesi olmuştur. Bu süreçte Ankara; İran büyükelçisi olarak görevlendirilen Memduh Şevket Esendal'dan sürekli olarak cumhuriyet rejiminin telkin edilmesini istemiştir. Rıza Han ordu, basın ve bir kısım milletvekilini de arkasına alarak cumhuriyet rejimini iyiden iyiye parlatmaya çalışmıştır.[64] Ancak cumhuriyet fikrinin ağırlık kazanmaya başladığı dönemde, 3 Mart 1924 yılında Türkiye'de hilafetin kaldırılması Rıza Han'ı endişeye sevk etmiştir. İran içerisinde söz sahibi olan Ayetullahların yani ulema sınıfının tepkisinden çekinen Rıza Han, cumhuriyet fikrinden vazgeçerek, Şahlık rejimine devam etme kararı almıştır. Zaten Fars Milliyetçisi olan Rıza Han, yeni hanedanlığın adını İran Pers kültürünün kabilelerinden olan Pehlevi olarak koymuştur. Rıza Han, 1925 yılında Kaçar Hanedanlığına son vererek, Pehlevi Hanedanlığını kurmuştur. Bunların neticesinde Rıza Han monarşi rejimini seçmiş ve Rıza Şah Pehlevi olarak taç giymiştir.[65]

Her ne kadar bu durum Türkiye'yi memnun etmese de Sovyet ve İngiliz tehdidine karşı, tam bağımsız ve kendi kararlarını verebilen bir İran isteyen Türkiye bu durumu olumlu karşılamıştır. Pehlevi Hanedanlığı kurucusu Rıza Şah'ın taç giyme törenine Atatürk, gösteri için iki juncker Türk savaş uçağı ile hediye olarak kılıç göndermiştir. Hem hediyeler hem de Türk savaş uçaklarının gösterileri Rıza Şah'ı etkilemiştir.

2.2.1.1. Kürt İsyanları ve Sınır Sorunları

Yeni rejimlerin kurulması ile iyileşmeye başlayan ilişkiler Türkiye-İran sınırındaki bazı Kürt aşiretlerinin itaatsiz hareketleri ile iki ülke arasında sorunlar yaratmaya başlamıştır. 1925 yılında ortaya çıkan Şeyh Said isyanı Türkiye ile İran arasında gerginlik oluşmasına neden olmuştur. Bu gelişmelerin temelinde iki ülkenin de Kürtlere yönelik bakış açılarının değişmesi etkili olmuştur. Simko Ağa isyanında Türkiye Kürtler konusunda olumlu yaklaşırken, Şeyh Said isyanında bu durum

[64] Gökhan Çetinsaya, Türkiye Cumhuriyeti'nin İran Politikası, s. 330-331.
[65] Gökhan Çetinsaya, "Türkiye-İran İlişkilerinin Tarihi Temelleri Üzerine Notlar", *Beş Deniz Havzasında Türkiye,* Der: Mustafa Aydın-Çağrı Ayhan, Ankara, Ocak 2006, s. 374.

tersine dönmüş ve İran, Kürtlere olumlu bakmaya başlamıştır. Şeyh Said ve isyancı Kürtler, Türk-İran sınırına yakın bir bölgede bir başka Kürt isyancı Simko Ağa ile görüşmeye çalıştıkları anda yakalanmış ve İstiklal mahkemelerinde yargılanmışlardır. Şeyh Said isyanı bastırılmasına rağmen iki ülke arasında Kürt isyancı ve sınır sorunları devam etmiştir. İki ülke arasında yaşanan gerginlik ve uyuşmazlıklara son vermek adına; 22 Nisan 1926 yılında "Türkiye ve İran Dostluk ve Güvenlik" anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma sorunların çözümü için yeterli olmasa da Türkiye Cumhuriyeti ve İran Pehlevi Hanedanlığı arasındaki ilk anlaşma olması hasebiyle önem arz etmektedir.[66]

1923 yılında başlayarak yaşanan Simko ve Şeyh Said isyanları ile birlikte somutlaşan sınır sorunları, Ağrı isyanları ile daha da çetrefilli bir hal almaya başlamıştır. Bilhassa 1930 yazında gerçekleşen III. Ağrı İsyanları Türkiye ve İran ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir. Bu isyanlar sırasında Türk tarafı, Kürt isyancıların İran tarafından desteklendiğini, sınır geçişlerinde kolaylıklar sağlanıp, lojistik destek sağlandığını belirtmiştir. Ağrı isyanları sırasında Kürt isyancılar Türk-İran sınırında yer alan ve kısmen Türk topraklarında yer alan Küçük Ağrı Dağı'nı bir kaçış bölgesi ve nefes alma koridoru olarak kullanmaya başlamışlardır. Büyük bir bölümü İran toprakları içerisinde yer alan Küçük Ağrı Dağı, Türkiye'nin Kürt isyancıları kontrol etmesini ve operasyon kabiliyetini sınırlandırdığı için işleri zorlaştırıyordu. Türk tarafının İran topraklarında operasyon yapmasına karşı olan İran'ın, isyancılara karşı pasif durumu da Türkiye'nin isyanları bastırması konusunda işlerini güçleştiriyordu.[67]

Özetle; Türkiye kendisine sürekli tehdit oluşturan isyancıların koridor olarak kullandığı Küçük Ağrı Dağı'nı fiilen işgal etmiştir. 7-10 Eylül 1930 tarihinde de isyancılara operasyon düzenleyerek III. Ağrı İsyanını bastırmıştır. Türkiye fiilen işgal ettiği Küçük Ağrı Dağı'na karşılık İran' a toprak önerisinde bulunmuştur. İran bu teklifi reddederek, 1913 yılında imzalanan İstanbul Protokolüne aykırı olduğunu

[66] Gökhan Çetinsaya, "Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri 1926-1948", *Avrasya Dosyası*, Cilt 6, Sayı 3, Sonbahar 1999, s. 149-150.
[67] Ömer Göksel İşyar, ***a. g. e.***, s. 455-456.

ve bu protokolle çizilen sınırları ihlal ettiğini belirtmiştir. Türkiye ise söz konusu protokolün kendi hükümetleriyle yapılmadığını belirterek anlaşma maddelerine uymasının zorunlu olmadığını belirtmiştir. İran'ın toprak takası teklifini geri çevirmesinin asıl nedeni, Şattülarap bölgesinden geçen sınır konusunda 1913 İstanbul Protokolünün sağladığı lehte maddelerden vazgeçmemek istemesi yatmaktadır. Eğer İran bu teklifi kabul ederse Irak'a karşı sunduğu tezini çürütmüş olacaktı. Nitekim İran ilk zamanlarda toprak takasını reddetti ve Türkiye'nin Küçük Ağrı Dağı Bölgesindeki fiili işgali devam etti.[68]

Bu görüşmeler sırasında Türkiye'nin tezlerini Tahran yönetimine anlatmakta yetersiz kalan Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal, Mustafa Kemal'in gördüğü lüzum üzere istifasını verdi. Ankara, Memduh Şevket Esandal'ın yerine Sofya Büyükelçisi Hüsrev Gerede'yi Tahran Büyükelçiliğine atadı. Sert mizaçlı ve iş bitirme konusunda uzman olan Hüsrev Gerede, Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'den aldığı talimatlarla sınır sorunlarını nihayete erdirmeye çalıştı. Nitekim Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve İran Şahı Rıza Şah'ın devreye girmesiyle sınır sorunu sonuçlandı. 23 Ocak 1932'de imzalanan anlaşmayla Türkiye Küçük Ağrı Dağı'na karşılık İran'a stratejik bir önemi olmayan Van vilayet sınırları içerisinde yer alan Kotur arazisini verdi. Bu süreçten sonra iyileşmeye başlayan ilişkiler Şah'ın Türkiye ziyareti ile en üst seviyeye çıkmıştır.[69]

2.2.1.2. Rıza Şah'ın Türkiye Ziyareti ve Sadabad Paktı'na Giden Yol

Ağrı İsyanlarının bastırılması ve sonrasında imzalanan anlaşmalar sonucu sınır sorunlarının halledilmesiyle Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler iyi yönde ilerlemeye başlamıştır. Hem yerel hem yabancı basında Atatürk ile Rıza Şah'ın sınır bölgesinde yer alan Van vilayetinde birebir görüşme yapacakları haberleri çıkmaya başlamıştır. Nitekim 1933 yılında Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede, Atatürk'ün icazetiyle İran hükümdarı Rıza Şah'ı Türkiye'ye davet etmiştir. Bu daveti memnuniyetle karşılayan

[68] Barış Cin, ***a. g. e.,*** s. 111-112.
[69] Gökhan Çetinsaya, Atatürk Dönemi, s. 167-168.

Rıza Şah, 1934 yazında kara-deniz ulaşım yollarını kullanarak Ankara'ya ulaşmıştır. Rıza Şah, Anakara yolculuğu sırasında geçtiği güzergâhlarda Sovyet Rusya'nın Azerbaycan ticaret yoluna alternatif olarak düşündüğü Tebriz-Erzurum güzergâhını da denetlemeye vakıf olmuştur. Türkiye bu ziyarete çok büyük bir önem atfetmiş, Rıza Şah Ankara'ya ulaştığında bizzat Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından karşılanmıştır. Rıza Şah'ın 1934 Türkiye ziyareti ile Türk-İran ilişkileri en doruk noktasına ulaşmıştır.[70]

Rıza Şah, Cumhurbaşkanı refakatinde sırasıyla; Ankara, Eskişehir, Balıkesir, Çanakkale, İzmir ve İstanbul'u dolaşmıştır. Bu ziyaretler kapsamında Rıza Şah, Atatürk'ün Türkiye'de gerçekleştirdiği inkılapları yerinde görme imkânı bulmuştur. Türkiye'nin Batılılaşma yolunda gerçekleştirdiği inkılapları takdirle karşılayan Şah, Türkiye'nin kısa bir süre içerisinde bu adımları atmasına şaşırmıştır. Şah'ın gördükleri, kendi ülkesinde gerçekleştirmek istediği inkılapların hızlandırılması için emsal teşkil etmiştir. Rıza Şah daha İran'a varmadan, şapka kanunu ve çeşitli inkılapların gerçekleştirilmesi hususunda acele edilmesi yönünde başbakanlığa telgraf çekmiştir. Rıza Şah'ın Türkiye ziyaretinin bir ay sürmesi bile Türkiye ve İran ilişkilerinin ne denli samimi ve dostane bir havada gerçekleştiğinin delili olmuştur. Nitekim Türkiye ziyareti Rıza Şah'ın ilk yurtdışı gezisi olmuştur.[71]

Ağrı İsyanları sırasında Türkiye'nin ciddi ve sert tavrını göstermesi amacıyla Memduh Şevket Esendal'ın yerine Tahran Büyükelçiliği görevine atanan Hüsrev Gerede, Şah'ın Türkiye ziyareti sırasında görevinden alınmıştır. Hüsrev Gerede'nin yerine, Atina Büyükelçisi Enis Akaygen atanmıştır. Türkiye'nin Hüsrev Gerede yerine Yunanistan'dan bile övgülerle ayrılan Enis Akaygen gibi bir şahsiyeti ataması, Türkiye'nin İran'la olan ilişkilerine ne denli önem verdiğinin göstergesi olmuştur. Enis Akaygen görev yerine Rıza Şah ile birlikte dönmüştür.[72]

---

[70] Ender Yıldırım, *Türkiye ve İran İlişkileri (1918-1960),* 1.Baskı, Giza Yayınları, İstanbul Kasım 2012, s. 83-87.
[71] Barış Cin, ***a. g. e.,*** s. 141-142.
[72] "Enis Bey'in Öyküsü", *Hürriyet,* 12 Temmuz 2009

Rıza Şah Türkiye ziyareti sırasında Afganistan ile yaşanan sorunların çözümü konusunda Atatürk'ten hakemlik yapmasını istemiştir. Atatürk bu teklifi memnuniyetle karşılayarak, İran ve Afganistan arasında yaşanan sınır sorunlarını hakkaniyetli bir şekilde çözmüştür. İki devlet arasında yapılan Kabil Anlaşması'yla sınır sorunları çözülmüştür. Atatürk sorunun çözümünde gösterdiği büyük özveriyle iki ülkenin de güvenini kazanmıştır.[73]

1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren İtalyan Faşist Lider Benito Mussolini'nin Doğu Akdeniz'deki yayılmacı politikaları Ortadoğu'da bulunan devletleri endişeye sevk etmiştir. Atatürk, İran ile Afganistan arasındaki sorunun çözülmesinden sonra tıpkı Balkan Antantında olduğu gibi bir benzerinin Ortadoğu bölgesinde gerçekleştirilmesini öngörmüştür. Paktın içinde İngiltere, Sovyet Rusya, İran, Irak ve Afganistan'ın yer alması düşünülmüştür. İngiltere teklifi reddederken, Sovyet Rusya'da katılamayacağını bildirmiştir. Paktın gerçekleşmesi için tek engel ise İran ve Irak arasında yaşanan Şatülarap sınır sorunu olmuştur. Bu sorunun çözümü için Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı görevlendiren Cumhurbaşkanı, sorunun ivedilikle çözülmesini istemiştir. Tevfik Rüştü Bey'in çabalarıyla İran ve Irak arasındaki sorun 4 Temmuz 1937 tarihinde yapılan ikili anlaşmayla çözüme kavuşmuştur. İran ve Irak arasındaki sorunun çözülmesi ile birlikte 8 Temmuz 1937 tarihinde 4 Müslüman ülke; Türkiye, İran, Irak ve Afganistan Sadabad Paktı'nı imzalamışlardır.[74] Pakt, Rıza Şah'ın yazlık sarayı Sadabad'da imzalandığı için Sadabad adını almıştır. Sadabad Paktı Ortadoğu bölgesinde güvenlik tesisi için imzalanmış ilk belge olma hasebiyle önemli olmuştur.[75] Bu pakt ile beraber; pakta üye devletler birbirlerinin içişlerine karışmayacak, sınırların dokunulmazlığına ve güvenliğine riayet edilecek, ortak çıkarların söz konusu olduğu uluslararası meselelerde fikir alışverişinde bulunulacak ve taraflar birbirlerine karşı saldırıda bulunmayacaktır. Devletler arasındaki uyuşmazlıklar Milletler Cemiyeti'ne götürülecek ve Briand-Kellogg Paktı'na uygun hareket edilecektir. Bununla birlikte

[73] Aydın Can, "Atatürk Dönemi Türk-Afgan İlişkileri", s. 9-10
[74] Hasan Berke Dilan, *Türkiye'nin Dış Politikası /Atatürk Dönemi 1923-1938*, 1.Baskı, İstanbul Kasım 1998, s. 135-136.
[75] Gökhan Çetinsaya, Türkiye-İran İlişkilerinin Tarih, s. 379-380,

Sadabad Paktı, İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin İran'ı işgal etmesi üzerine işlerliğini kaybetmiştir.[76]

2.2.2. Şah Muhammed Rıza Dönemi (1941-1979)

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, Türkiye statükoyu korumak amacıyla tarafsız bir politika izlemiştir. İngiltere 20 Şubat 1945'te Türkiye'ye bir nota vererek, Nisan ayı içerisinde müttefik ülkeler arasında yapılacak San Francisco Konferansı'na sadece Almanya'ya savaş ilan eden devletlerin katılabileceğini bildirmiştir. Konferansın diğer önemli hususu ise katılan devletlerin BM Kurucu üye sıfatına sahip olma durumudur. Bu bağlamda Türkiye 1 Nisan 1945 tarihinde hem Almanya'ya hem de Japonya'ya savaş ilan etmiş ve San Francisco Konferansı'na katılarak BM Kurucu üye sıfatını almıştır. [77]

1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, 1941 yılında büyük devletlerin petrol ihtiyacı ve nüfuz kurma politikaları doğrultusunda Sovyet Rusya ve İngiltere, İran topraklarını işgal etmiştir. Sovyet Rusya İran'ın kuzeyinden, İngiltere ise Basra Körfezi'nden ilerleyerek kısa bir sürede İran'ı işgal etmiştir. İşgal sonrasında İran'da hüküm süren Şah Rıza, Güney Afrika'ya sürgüne gönderilirken, yerine daha 22 yaşında olan oğlu Muhammed Rıza getirilmiştir. 1941 İran İşgalinden 1947 yılına kadar Türkiye-İran İlişkileri, Türkiye ve işgalci devletlerarasında gerçekleşmiş, bir bakıma bu süreçte Türkiye-İran ilişkileri donma noktasına gelmiştir. 1942 yılında Sovyet Rusya ve İngiltere arasında İran için ittifak anlaşması yapılmış olsa da Sovyetler İran'ı terk etmemiştir. Bu süreçte Türkiye İran'ın toprak bütünlüğü konusuna önem vermiş ve Kürt ayaklanmalarına karşı İngiltere'yi uyarmıştır. Nitekim İran'daki otorite boşluğundan dolayı meydana gelen gelişmeler Türkiye'nin haklılığını ortaya koymuştur.[78]

---

[76] Hasan Berke Dilan, a***. g. e.*** , s. 136.
[77] Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 21.Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul Nisan 2012, s. 191.
[78] Gökhan Çetinsaya, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye-İran İlişkileri 1939-1945", *Stratejik Analiz,* Cilt 11, 1999, s. 41-45.

Kürt lider Molla Mustafa Barzani, Irak'taki Kürt ayaklanmasını yönetmiştir. 1946 yılında Barzani Aşireti, İran'da kurulan Mahabad Cumhuriyeti'ni desteklemiştir. İran'da kurulan Mahabad Cumhuriyeti'nin silahlı ordularından bir tanesini de Barzani Aşireti oluşturmuştur. Bu cumhuriyet, rakip aşiretlerin birleşmesiyle bir yıl gibi az bir süre de sona ermiştir. Mustafa Barzani, Rusya'ya kaçmış ancak 1958 yılında Irak'ta gerçekleşen General Kasım darbesiyle ülkeye dönebilmiştir. Irak'ta Saddam Hüseyin'e başkaldıran Barzani Aşireti, Şah Muhammed Rıza'nın Irak'la yaptığı Cezayir Anlaşması ile hüsrana uğramıştır.

2.2.2.1. Muhammed Hidayet Musaddık Başbakanlığı Dönemi (1951-1953)

1941 yılından, 19 Ağustos 1953 tarihli Dr. Muhammed Musaddık Darbesine kadar İran'da siyasi yaşamda kısıtlamalar kalkmış ve siyasi partilerin sivrildiği bir dönem yaşanmıştır. 1949 yılında İran'da artan milliyetçilik duyguları ve ulusal cephenin yükselişi bu özgürlüğün yansımaları olarak meydana gelmiştir. Ulusal Cephenin lideri Muhammed Musaddık, İran petrollerinin millileştirilmesi ve ülkenin hem ekonomik hem de endüstriyel alanda kalkınmasını arzulamaktaydı. Bu doğrultuda ulemanın önde gelenlerinden Ayetullah Kaşani ve Komünist TUDEH Partisi ile ittifak yoluna gitmiştir. 1933 yılında İngiliz Anglo-Iranıan petrol şirketi ile İran arasında yapılan anlaşmayla İran petrollerinin büyük bir kısmını İngilizler çıkartmaktaydı. 1953 yılında İngiliz emperyalizmine karşı çıkan Başbakan Dr. Müsaddık İran meclisinden çıkardığı yasa ile Anglo-Iranıan petrol şirketi ile olan anlaşmayı tek taraflı olarak feshetmiştir. [79]

Petrolün millileştirmesinin ardından, ittifak içerisinde hem Musaddık yönetiminin hem de komünist TUDEH Partisi'nin yer alması ve SSCB ile yakınlaşması ABD'yi de tedirgin etmeye başlamıştır. ABD ve bilhassa İngiltere İran'ın petrol ihracatına yönelik ambargolar uygulamaya başlamış, ambargolar çeşitlendirilerek İran

---

[79] Abdullah Yeğin, *İran Siyasetini Anlama Kılavuzu,* 1.Baskı, SETA Yayınları, Ankara Haziran 2013, s. 26-27.

ekonomisi dar boğaza sokulmaya çalışılmıştır. ABD'de başkanlığa seçilen Dwight D. Eisenhower, selefi J.F. Kennedy'nin aksine İngiltere ile aynı politikayı güderek İran'a karşı müdahaleye karar vermiştir. Birleşik Devletler Merkezi Haber Alma Teşkilatı (CIA) Direktörü Kermit Rouswelt gizlice İran'a gitmiştir. CIA darbenin başarıya ulaştırılabilmesi için İran ordusunun başında bulunan General Fazullah Zahedi ile iş birliğine varmıştır. Şah Muhammed Rıza, Zehadi'yi başbakan olarak atarken, General Fazullah'a bağlı birlikler Müsaddık'ı tutuklamış ve yönetime el koymuştur. Bir süre sonra Şah Muhammed Rıza ülkede yeniden hâkimiyeti sağlamış ve bu süreçten sonra yaşanan gelişmeler İran İslam Devrimi'ne giden yolu açmıştır.[80]

Türkiye bu süreçte İngilizlere tam destek vermiş ve Türkiye-İran ilişkileri en alt düzeye inmiştir. Türkiye, Musaddık yönetimini SSCB'nin Ortadoğu'daki planlarını gerçekleştirme yolundaki bir piyon olarak görmüştür. Musaddık'ın CIA darbesiyle devrilmesinin ardından, Şah'ın tekrar iktidarı ele geçirmesi ile Türk-İran ilişkileri bir gece de krizden çıkmış ve tekrar iş birliğine yönelmiştir.[81]

2.2.2.2. Bağdat Paktı ve İran İslam Devrimi'ne Giden Yolda İkili İlişkiler

1950'lilerin ikinci yarısından itibaren Soğuk Savaş sıcak çatışmalara dönüşmeye başlamış ve ilk olarak Kuzey Kore ve Güney Kore arasındaki savaşla etkisini hissettirmiştir. 1950'lilerde ABD, SSCB yayılmacılığına karşı Türkiye'yi siyasi ve askeri olarak desteklemeye başlamıştır. Türkiye bu doğrultuda 18 Şubat 1952'de NATO'ya üye olmuş ve Soğuk Savaş'ta Batı Bloku içerisinde yer almıştır. İran ise 1950'lili yıllarda Musaddık yönetimi nedeniyle Ortadoğu'daki savunma mekanizmalarının dışında kalmıştır. İran ile Batı Bloku arasındaki ilişkiler 1954 yılında Şah Muhammed Rıza ile İngiltere arasında yapılan petrol anlaşmasıyla ancak iyileşebilmiştir. ABD, 1953 yılında Balkanlardaki SSCB yayılmacılığına karşı Türkiye ve Balkan ülkeleri arasında yapılan Balkan Antantının bir benzerinin

[80] Oral Sander, ***a. g. e.***, s. 260-263.
[81] Gökhan Çetinsaya, Türkiye-İran İlişkilerinin Tarihi, s. 381-382.

Ortadoğu'da yapılmasını öngörmüştür.[82] Bu bağlamda Bağdat'ta görüşmelerde bulunan Türkiye ve Irak, Şubat 1955'te Bağdat Paktı'nı oluşturmuşlardır. Bağdat Paktı'nın 5. maddesinde yer alan Arap Birliği üyeleri ve tarafların üzerinde mutabık kaldığı ülkelerin katılımı hususunca önce İngiltere, daha sonra da Pakistan ve İran Pakta dâhil olmuştur. İran, Bağdat Paktı ile birlikte geleneksel politikasından ödün vererek Batı Blokunun içerisinde yer almıştır. İran Şah'ının Batı Blokunu tercih etmesiyle de Türkiye ve İran ilişkileri olumlu yönde ilerlemeye başlamıştır.[83]

Bağdat Paktı imzalandıktan sonra, paktın askeri yeterlilik derecesi sorgulanmaya başlanmış, SSCB tehlikesine karşı Türkiye, NATO üyesi olması nedeniyle kendini güvende hissederken, NATO üyesi konumunda olmayan İran ise kendini rahat hissedememiştir. 1957 yılında ABD, Eisenhower Doktrini ile birlikte Ortadoğu'da etkinliğini artırmak isterken, Bağdat Paktı'nın askeri kanadına katılmış ve İran'ın çekinceleri giderilmiştir. Ancak bu olaydan bir sene sonra 1958 yılında Irak'ta General Kasım Darbesi gerçekleşmiştir.[84] Irak, darbeden sonra 1959 yılında Bağdat Paktı'ndan ayrılmış ve Pakt amacını yitirmiştir. Merkezi Bağdat'ta bulunan paktın merkezi Ankara'ya taşınmıştır. 1959 yılında Bağdat Paktı'nın yerine Ankara merkezli CENTO kurulmuştur. Merkezi Antlaşma Teşkilatı olan CENTO'ya göre anlaşmaya taraf olan ülkelerden biri saldırıya uğradığı takdirde ABD'den yardım talep ederlerse; ABD her türlü askeri ve ekonomik yardım yapılacağının garantisini veriyordu.[85]

Irak'ta yaşanan darbe sonrası iktidarını korumak isteyen Şah Muhammed Rıza, CENTO'nun askeri kanadının ve anlaşmanın işlevselliğinin geliştirilmesini istiyordu. Şah'ın korktuğu darbe, 27 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye'de gerçekleşti. Adnan Menderes Hükümeti'nin SSCB ile yakın ilişkiler kurması ve Moskova ziyareti hem İran'ı hem de ABD'yi tedirgin etmişti. Nitekim 27 Mayıs Darbesi sonrası kurulan Milli Birlik Komitesi (MBK) Türkiye'nin idaresini eline aldı. Darbeden sonra,

---

[82] Mehmet Saray, Türk-İran, s. 131.
[83] Ömer Göksel, İşyar, ***a. g. e.***, s. 458.
[84] Oral Sander, ***a. g. e.*** , s. 305-310.
[85] Ömer Göksel, İşyar***, a. g. e.,*** s. 459.

Türkiye ile ilişkiler hususunda çekinceleri olan Şah, MBK'nın CENTO ve askeri anlaşmalara hayati önem vermesi sonrası rahatladı. Darbeden sonra Türkiye ve İran ilişkilerinin kötüleşmesi beklenirken aksine iyileşme emareleri görüldü. Şah Avrupa seyahati sonrası darbeden sadece iki gün sonra 29 Mayıs 1960'ta Yeşilköy Havalimanı'na iniş yapmış ve burada Cemal Gürsel'in görevlendirdiği 2 MBK üyesi ile görüşmeler yapmıştır.[86]

CENTO'dan sonra Türkiye, İran ve Pakistan bir araya gelerek 21 Temmuz 1964'te RCD anlaşmasını imzaladılar. 1960'lı yılların ikinci yarısından sonra Soğuk Savaş'ta yaşanan detant (yumuşama dönemi) sürecinde Türkiye ve İran ekonomik ilişkilerini geliştirmeye başlamışlardır. Özellikle 1965 yılında yapılan seçimlerde Adalet Partisi (AP) İktidar olurken Başbakan olan Süleyman Demirel, İran'la yakın ilişkiler kurmaya gayret göstermiştir. Süleyman Demirel 1965 yılında İran'ı ziyaret ederken, Şah Muhammed Rıza'da iade-i ziyarette bulunarak aynı yıl içerisinde Türkiye'ye gelmiştir.[87]

1950'li yıllardan sonra Türkiye Arap ülkeleri ile olan ilişkilerini geliştirmeye başlarken, İran ise tam tersi olarak sorunlar yaşamaya başlamıştır. Irak'ta başlayan Barzani Aşireti isyanlarının İran tarafından desteklenmesi konusu, hem Türkiye'yi hem Irak'ı rahatsız etmiştir. Şah Muhammed Rıza devlet politikası olarak Kürtleri, Fars kökenli halklar olarak görmekte ve doğal olarak Türkiye ve Irak içindeki Kürtleri de buna dâhil etmektedir. Nitekim 1967'de Türkiye gezisi sırasında Şah'ın taşıyan uçağın adının Kürdistan olması da buna delil olmuştur. İki ülke arasındaki bu sorun, taraflar arasında yapılan 1975 Cezayir Anlaşması ile rafa kalkmıştır.[88]

Şah Muhammed Rıza döneminde Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerinin dönüm noktası ise Türkiye'nin gerçekleştirdiği 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı olmuştur. 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'ndan sonra Türkiye, uluslararası kamuoyunun baskılarına maruz kalmış ve büyük tepkiler görmüştür. 1974 yılında ABD Türkiye'ye silah

[86] Baskın Oran, Türk Dış Politikası Cilt II, s. 651-652.
[87] Gökhan Çetinsaya, Türkiye Cumhuriyeti'nin İran Politikası, s.335.
[88] "İran'da Darağacında Kürt Siyaseti", *Türkiye Gazetesi,* 24 Şubat 2015

ambargosu uygulamaya başlamıştır. Türkiye ile ABD'nin ilişkilerinin bozulması neticesinde İran'da ABD'den yana tavır koymuştur. Ayrıca 1973 Petrol Krizi ile birlikte petrolün varil fiyatı tavan yapmış ve dünyanın ikinci önemli petrol üreticisi İran zenginleşmeye başlamıştır. İran zenginleştikçe bölgesel politikalarını Ortadoğu'da bölgesel güç olma yolunda belirlemiş ve kendisine rakip olarak gördüğü Türkiye'nin petrol ithalatı ve kredi taleplerini geri çevirmiştir.[89]

1978 yılında hem Türkiye hem de İran'da sokak ayaklanmaları ortaya çıkmıştır. Türkiye'de sokaklara marjinal gruplar hakimken, İran'da sokaklarda büyük kitleler eylem yapmaktaydılar. İran'da yaşanan sokak hareketlenmeleri, 1979 yılında neticelenmiş, Şah ülkeyi terk etmiş ve İran'da Mollalar İran İslam Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Bu süreçten sonra Türkiye-İran ilişkileri, bu minvalde değerlendirilmeye başlanmıştır.

2.3. İMAM HUMEYNİ DÖNEMİ TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ

1979 yılında İran'da gerçekleşen İslam Devrimi, genel olarak İslam, özel de ise İran için birçok ilki beraberinde getirmiştir. Ülkenin kuruluş isminde dini kimlik olarak İslam ve yönetim biçimi olarak Cumhuriyet kelimelerinin bir araya getirilmesi İslam devletlerinde daha önce rastlanılmamış bir yönetim biçimini ortaya çıkarmıştır. 1979 İran İslam Devrimi ile birlikte İran Dış Politikası baştan aşağı değişmiş, İran Dış Politika ilkeleri yeniden oluşturulmuştur. Ayetullah Humeyni'nin Ayetullah Muntazeri ile birlikte oluşturduğu Velayet-i Fakih teorisi pratiğe dönüşmüş; Humeyni kayıp On İkinci İmam Mehdi'nin yeryüzündeki temsilcisi olarak Veliyi Fakih sıfatıyla İran'ı yönetmeye başlamıştır. Bu bağlamda 1979'dan itibaren Türkiye-İran ilişkilerini İran İslam Devrimi çerçevesinde değerlendirmek yerinde olacaktır.[90]

---

[89] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası – Cilt 1 (1919-1980),* 18.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 803.

[90] Ömer Faruk Görçün, *İran İslam Devrimi Sonrası Türkiye-İran İlişkileri,* Beta Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul, Ağustos 2008, s. 79-80.

2.3.1. İran İslam Devrimi

Dr. Müsaddık Darbesinden sonra yönetimdeki hâkimiyetini tekrar sağlayan Şah Muhammed Rıza, 1953 yılından itibaren otoriter bir rejime doğru evrilmiş ve uluslararası ilişkilerde söz sahibi olmaya başlamıştır. Bilhassa petrol üretimi ve petrol ihracatının yarattığı zenginlik Şah'ın İran'ını güçlendirmiştir. Dünyada Suudi Arabistan'dan sonra petrol üretiminde ikinci sırada yer almış ve Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı'nın (OPEC) kuruluşunda yer almıştır.[91] Şah, 1962 yılında "İnkılap-ı Sefid" (Beyaz Devrim) ile başta toprak reformu olmak üzere, kadınlara oy hakkı verilmesi, sosyal hizmetler ve batılı yaşam tarzını teşvik etmiş ve İran'ı dünyanın ilk beş ülkesi arasına sokmaya çalışmıştır.[92] Şah, Beyaz Devrim ile birlikte ülkedeki ulema ve pazar sınıfını baskı altına almaya başlamıştır. 1960'lı yıllarda İran Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYİH) iki kat oranında artmış ve köyden kentlere göçler başlamıştır. 1968 yılında İngiltere'nin bölgeden çekilmesi ile de İran bölge de başat rol oynamaya çalışmıştır. 1957 yılında ABD desteğiyle "Barış için Atom Programı" kapsamında İran'da başlayan nükleer çalışmalar, bu süreçte Alman ve Fransız şirketlerin İran'da nükleer tesisler kurmasıyla devam etmiştir.[93]

1973 yılında gerçekleşen petrol krizi sonucu, petrolün varil fiyatları tavan yapmış ve Şah'ın İran'ı göz kamaştırıcı bir zenginliğe ulaşmıştır. Ancak petrol gelirlerinde elde edilen zenginlik halka adaletli bir şekilde dağıtılmayınca, İran'da Şah'a ve yönetimine karşı eleştiriler başlamıştır. 1978 yılına gelindiğinde köyden kente göç eden fakir halk, pazar sınıfı, Beyaz Devrim ile birlikte baskılara maruz kalan Ulema sınıfı ve komünist kesimler ayaklanmaya başlamışlardır. İran da sokak ayaklanmalarına liderlik eden kişi ise, 1965 yılından beri sürgünde olan Ayetullah Humeyni olmuştur. Ayetullah Humeyni, Beyaz Devrim'den itibaren Şah'a karşı muhalefetini sürdürmüş ve Şah tarafından sürgüne gönderilmiştir. İran İslam Devrimi'nden önce Şii Ulemanın toplantılarında, Camilerde, medreselerde ve gizli

[91] Oral Sander, ***a. g. e.***, s. 552.
[92] "İran'ın Devrimler Yüzyılı 5. Bölüm: Beyaz Devrim,", *BBC Türkçe*, 09 Ocak 2018

[93] Evren İşbilen, *Nükleer Satranç: İran'ın Nükleer Politikası ve Türkiye*, 1.Baskı, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 108-109.

toplantılarda Humeyni'nin kasetleri kitlelere dinletilmeye başlanmıştır. Ayaklanmaların şiddetlendiği Muharrem ayında, Humeyni 1 Aralık Bildirisi olarak kayıtlara geçen konuşmasında taraftarlarına "*İslam'ı korumak için kanınızı feda ediniz ve bu kutsal Muharrem ayında tiranları ve asalakları devi*riniz" diye seslenmiş askerlere ise; "*Kışlalarını terk edip kutsal bir görev olan halkın yanındaki yerinizi alın*" diye hitap etmiştir.[94]

Şah Muhammed Rıza, göstericilerin öfkesini dindirmek için Dr. Müsaddık döneminde kabinede yer alan Dr. Gulam Hüseyin Sadiki'ye hükümet kurma görevi vermiştir. Ancak Sadiki baskılar sonucu hükümeti kuramamış ülke genelinde grevler başlamıştır. Aynı zamanda petrol ihracatı da durmuştur. Gösteriler şiddetlenmeye başladıkça, Tahran'da bulunan yabancı ülke büyükelçileri ülkeyi terk etmeye başlamışlardır. ABD, 30 Aralık 1978'de büyük bir filoyu Basra Körfezi'ne yollamıştır. Tahran'da bulunan Şah'ı korumakla görevli muhafızlar ise ayaklanmalar karşısında tarafsızlıklarını ilan etmişlerdir. Şah son çare olarak, yine Ulusal Cephe saflarından Şahpur Bahtiyar'ı başbakan olarak atamıştır. Bahtiyar, serbest seçimlerin yapılmasını ve akabinde yeni hükümetin kurulması için bir program oluşturmuştur. Ancak Ulusal Cephe ve Humeyni'nin tepkisiyle karşılaşan Bahtiyar, istediklerini gerçekleştirememiştir. Ocak 1979'da Şah ülkeyi bir daha dönmemek üzere terk etmek zorunda kalmıştır.[95]

Ayetullah Humeyni, 1 Şubat 1979'da sürgünde bulunduğu Paris'ten dönerken, havaalanında bulunan yaklaşık 3 milyon İranlı tarafından karşılanmıştır. Humeyni ilk iş olarak 5 Şubat 1979'da Özgürlük Hareketi'nin lideri Mehdi Bezirgan'ı Başbakan olarak atamıştır. 11 Şubat 1979'da Bezirgân Hükümeti kurulduktan sonra İran 30-31 Mart tarihlerinde referanduma gitmiş ve halkın yüzde 99'u İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasını onaylamıştır. 3 Ağustos 1979'da resmi olarak İran İslam Cumhuriyet'i kurulmuştur. Anayasal konularda Humeyni ile ihtilaf düşen Bezirgân, 5 Kasım 1979'da istifa etmiştir. Aralık ayında yapılan yeni referandumla birlikte yeni anayasa

---

[94] Oral Sander, ***a. g. e.,*** s. 554.
[95] Michael Axworthy, *İRAN Altın İmparatorluğu Zerdüşt'ten Günümüze İran Tarihi*, 1.Baskı, Say Yayınları, İstanbul 2016, s. 325-326.

kabul edilmiştir. Ocak 1980'de yapılan seçimler de Halkın Özgürlük Hareketi temsilcisi Aboulhassan Beni Sadr, İran'ın ilk cumhurbaşkanı seçilmiştir. Beni Sadr'da Bezirgân gibi önemli konularda Humeyni ile ihtilafa düşmüş ve ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.[96]

2.3.1.1. İran İslam Cumhuriyeti ve Humeyni'nin Dış Politikası

Devrimin başarıya ulaşmasının ardından, Humeyni'in talimatıyla 11 Şubat 1979'da hükümeti kuran Mehdi Bezirgân, 11 Mart 1979'da İran'ın CENTO'dan ayrıldığını açıklamış, SSCB ve ABD ile olan anlaşmaları feshetmiştir. Bezirgân, Dr. Müsaddık'ın ülkedeki İngiliz hegemonyasına son vermek istediği gibi var olan ABD nüfuzunu kırmak istemiştir. İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından ise Humeyni ile ters düşerek istifa etmek zorunda kalmıştır.

Teorisyenliğini kendisinin üstlendiği Velayet-i Fakih sistemini İran için hayata geçiren Ayetullah Humeyni, kayıp on ikinci imamın varisi Veliyi Fakih sıfatıyla İran'ın en üst makamını temsil eden Ruhani Lideri olmuştur. Veliyi Fakih sıfatıyla birlikte Ayetullah Humeyni için "İmam" kavramı kullanılmaya başlanmıştır. İmam Humeyni, Şah rejiminin tüm siyasal, kültürel ve sosyal argümanlarını reddetmeye başlamıştır. Humeyni, Şah dönemine ait bütün kurumları ortadan kaldırarak yeni bir siyasi yapılanmaya gitmiş, yeni kurumlar inşa etmiştir. Bu yeni kurumlarla birlikte İran'ın iç ve dış politikası kurucu bir iktidar sıfatıyla belirlenmeye başlamıştır.[97]

İmam Humeyni, dış politikada 'Ne Doğu Ne Batı' söylemi ile Şah döneminde İran'ı nüfuzu altına alan ABD'yi "büyük şeytan", SSCB'yi "küçük şeytan", İsrail'i ise "Siyonist rejim" olarak tanımlamıştır. Körfez'de bulunan ülkeleri ise ABD'nin uydusu olarak görerek "mini şeytanlar" şeklinde tanımlamıştır. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası dış politika ilkeleri kapsamında 'kendisinin efendisi'

[96] Tayyar Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol,* Alfa Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2007, s. 351-357.
[97] Bekir, Halhalli, "Humeyni Dönemi İran Dış Politikası", *Birey ve Toplum*, s.76.

kavramını İran için ortaya çıkarmıştır.[98] Veliyi Fakih sıfatı ile birlikte Humeyni, İran için sadece İran Müslümanlarının değil tüm dünya Müslümanlarının lideri olarak görülmüştür. İmam Humeyni, İslam Devrimi'nin sadece İran toprakları ile sınırlı kalmayacağını ve rejimin ülke dışına yayılacağını belirmiştir. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın da sadece İranlılara değil, tüm Müslümanlara ve İslam'a atıflar yapılmış ve İran'ın dünya Müslümanlarının koruyuculuğunu üstlendiği belirtilmiştir. Anayasa'nın 5.maddesinde İran'ın değil tüm Müslümanların yöneticiliğini kayıp imamın yokluğunda dini liderin yaptığını belirtilerek: "*Hz. Mehdi'nin gaybeti döneminde İran İslam Cumhuriyeti'nde Velayet-i Emir ve ümmetin imameti; adil, takvalı, çağının gereğini bilen, cesur yönetici ve tedbirci fakihin sorumluluğundadır ve bu sorumluluğu 107.maddeye göre üstlenir*" ibaresi mevcuttur. [99] Bu bağlamda Lübnan'da Hizbullah'a destek verilmiş, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün İran'da ofis açmasına müsamaha gösterilmiştir.

2.3.2. İran İslam Devrimi'nin Türkiye – İran İlişkilerine Yansıması

Türkiye, İran'da 1978 yılında başlayan ve Şah'ın devrilmesine giden süreçte meydana gelen olaylarda tarafsız kalmış, 1979 yılında devrim gerçekleştikten sonra ise bu durumun İran'ın kendi 'iç meselesi' olduğunu belirtmiştir. 12 Şubat 1979 tarihinde Başbakan Bülent Ecevit konu ile alakalı yaptığı ilk resmi açıklamada: *"Türkiye geleneksel olarak ülkelerin içişlerine karışmama ilkesine bağlı kaldığını ve başka ülkelerden de aynı tavrın beklendiğini belirterek yeni rejimi tanımaktayız"* demiştir.[100] Başbakan Ecevit'in bu açıklamalarından sonra Türkiye Cumhuriyeti, İran'da kurulan Bezirgân Hükümeti'ne bir tebrik mesajı göndermiştir. Akabinde İran İslam Cumhuriyeti daha resmileşmeden, Türkiye Cumhuriyeti İran'da yeni hükümetin kurulduğu 11 Şubat 1979'dan iki gün sonra 13 Şubat 1979'da İran'daki yeni rejimi tanımıştır. Türkiye'nin İran İslam Devrimi'ne bu denli olumlu yaklaşmasındaki gaye, Şah Muhammed Rıza döneminde ülke içinde yaşanan insan

[98] Aygül Muran- Ahmet Gürkan Atay, ***a. g. m.***, s.160.
[99] AbdullaH, Yeğin, İran Siyasetini, s. 52-53.
[100] Ömer Göksel İşyar, ***a. g. e.***, s. 462-463.

hakları ihlalleri ve ilişkilerin giderek kötüleşmesi olmuştur.[101] Bir başka nedenin de Ecevit Hükümeti'nin, Şah döneminde bozulan ilişkilerin yeni rejimle düzelebilir olması umudu olduğu söylenebilir. Başbakan Ecevit, Türkiye-İran ilişkilerinin ideolojik saiklerden kurtularak, karşılıklı beklenti ve ihtiyaç odaklı seyretmesi gerektiğine inanmıştır.

Türkiye, İran'daki rejime olumlu yaklaştığını göstermek adına, resmi davetli olarak Haziran 1979'da Dışişleri Bakanı Ahmet Gündüz Ökçün'ü İran'a göndermiştir. Dışişleri Bakanı Ökçün, burada görüştüğü İranlı yetkililerle biri ticari ve biri de kültürel olmak üzere iki anlaşma imzalamıştır. Ticari anlaşma olarak Türkiye, İran ile petrol ticareti konusunda uzlaşmıştır. Ziyaretin dikkat çeken önemli bir noktası da İran Devrim lideri İmam Humeyni'nin Kum şehrinde Dışişleri Bakanı Ökçün'ü kabul etmesi olmuştur. Görüşmede Humeyni, İran İslam Devrimi'ne giden süreci uzun uzadıya anlatmış, İslam'ın her şeyin temeli olduğunu belirtmiştir. Ökçün ise Türkiye'nin Atatürk ilkeleri üzerine kurulu laik bir sisteme sahip olduğunu belirtmiştir. Ziyaret olumlu şekilde seyrederken, Dışişleri Bakanı Ökçün'ün devrimden sonra oluşan muhalif blokun önde gelen isimlerinden olan ve taraftarlarının çoğunluğu Azeri olan, Azerbaycan Türklerinin lideri Ayetullah Şeriatmedari ile görüşmesi İran yönetiminin tepkisini çekmiştir. Gerçekleştirilen bu ziyaretten sonra İran yönetimi için Türkiye'nin İran'daki Azeri milliyetçiliğini tetikleyeceği kuşkularının ilk tohumları atılmış oldu.[102]

Devrimden sonra yeni hükümetin kurulması ile Bezirgân Hükümeti 11 Şubat 1979'da CENTO'dan ayrılmış, devamında 12 Mart da Pakistan, 14 Mart'ta da Türkiye teşkilattan ayrılmıştır. İran'ın CENTO'dan ayrılması ve teşkilatın lağvedilmesi Türkiye için bir sorun oluşturmamıştır. Çünkü Türkiye CENTO'nun işlevini zaten yitirdiğini düşündüğü için ekonomik iş birliğini öngören RCD

[101] Betül Özyılmaz, ***a. g. m.,*** s. 289.
[102] Baskın Oran, Türk Dış Politikası Cilt I, s. 805-806.

anlaşmasının devamı etmesini önemsemiştir. Nitekim yeni İran rejimi, RCD anlaşmasının aynen devam ettiğini açıklamıştır.[103]

İran İslam Devrimi gerçekleştikten sonra Türkiye'nin üç konuda çekincesi olmuştur. Birincisi İran'ın SSCB etkisine girerek Doğu Bloku ülkeleri arasında yer alması, ikincisi İran'ın toprak bütünlüğünün bozulması konusu, üçüncü olarak da İslam Devrimi sonrası Türkiye'de artabilecek İslamcılık akımları olmuştur. Birincil olarak İran'ın SSCB etkisine girmesi Türkiye'de var olan sağ-sol çatışmasını tetikleyebileceği endişesi olmuştur. İkincil olarak Türkiye, İran'ın toprak bütünlüğün bozulması halinde bölgede Kürt milliyetçiliğinin artabileceği ve bunun kendi ülkesi içerisindeki Kürtleri de etkileyebileceğini düşünmüştür. Nitekim 1941 yılında İran; İngiltere ve Sovyet Rusya tarafından işgal edildikten sonra meydana gelen otorite boşluğundan dolayı iki farklı cumhuriyet ortaya çıkmıştır. Birincisi İran Kürtleri tarafından kurulan Mahabad Cumhuriyeti, ikincisi ise İran Azerileri tarafından kurulan Azerbaycan Demokrat Cumhuriyeti olmuştur. Üçüncü olarak, İran İslam Devrimi'nden sonra İran yönetimine muhalif toplam da 1,5 milyon İranlı Türkiye'ye sığınmıştır. Bunların içerisinde yer alan HMÖ üyeleri İran ile Türkiye arasında sorunlar yaratmaya başlamıştır. Ayrıca İslami hareketin Türkiye'ye de sirayet edebileceği ve ülkenin laik rejimini tehdit edebileceği endişesi ülke yönetiminde hâkim olmuştur.[104]

İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi Türkiye-ABD ve Türkiye-İran ilişkilerini de yakından ilgilendirmiştir. Şah döneminde, ABD'nin doğal müttefiki ve SSCB'ye karşı çevreleme politikasının başat ülkesi olan İran, devrimden sonra tam tersi bir politikaya bürünmüştür. Humeyni ile birlikte 'ne doğu ne batı' dış politika ilkesi ile ABD'yi 'büyük şeytan' olarak nitelendiren İran, ABD ile olan müttefikliğini sona erdirmiştir. Türkiye ise 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekâtı ve Afyon Krizinden sonra ABD'nin silah ambargosu ile karşılamıştır. 1978 yılında İran'da Sokak

[103] Baskın Oran, Türk Dış Politikası Cilt I, s. 805-806.
[104] Nail Erhan, "İran Devriminin Türkiye'de Yansımaları", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi,* Cilt 3, Sayı 2, Aralık 2016, s. 34-35.

hareketlenmelerinin başlaması ve iki ülke arasındaki ilişkilerin yumuşamasından dolayı ABD, Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosunu kaldırmıştır.[105]

1979 yılında İran'daki yeni rejimle başlayan iyi ilişkiler üzerinden bir yıl geçmeden bozulmaya başlamıştır. Aynı yıl içerisinde Türkiye'de AP iktidar olmuş, Süleyman Demirel'de başbakan olmuştur. İran'da ise 444 gün boyunca Rehineler Krizi yaşanmıştır. Şah'ın 16 Ocak 1979'da İran'ı terk edip birkaç ülke dolaştıktan sonra tedavi için ABD'ye gittiği haberleri İran'ı karıştırmıştır. Öfkeli İranlı üniversite öğrencileri ABD Tahran Büyükelçiliğini basarak elçilik çalışanlarını 444 gün boyunca rehin almıştır. Büyükelçilik işgali Türkiye'de sert tepkilere neden olmuş, Başbakan Demirel olayı "*tarihte eşine az rastlanan insanlık dışı bir olay*" olarak nitelendirmiştir. Humeyni ise Demirel'in açıklamalarına karşılık olarak Ankara Hükümeti'ni tıpkı İran Şah'ı gibi süngü yardımıyla iktidarda kalabildiğini belirtmiştir. Bu süreçten sonra da iki ülke arasında söz düelloları başlamıştır.[106] Türkiye bu gelişmelere rağmen İran konusunda ABD ile aynı çizgide yer almamaya gayret göstermiştir. Olası bir İran müdahalesinde Türk topraklarındaki ABD üslerinin İran'a karşı kullanılamayacağını ABD'ye bildirmiştir.

1978'ten beri Türkiye'de başlayan sokak gösterileri anarşizmin yayılmasına ve sağ-sol çatışmalarının yaşanmasına neden olmuştur. Ülkede yaşanan güvensizlik ortamı nedeniyle 12 Eylül 1980 günü Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) Türkiye'de yönetime el koymuştur. Askeri darbenin Atatürkçü söylemler içermesinden dolayı Humeyni rejimi Türkiye'ye karşı mesafeli durmuştur. Ancak Türkiye İran'la yakın ilişkiler kurma isteğini iletince Humeyni rejiminin çekinceleri giderilmiştir. Türkiye'deki askeri darbeden 10 gün sonra 22 Eylül 1980 yılında Şatülarap suyolu sorunu nedeniyle Irak'ın İran'a saldırması sonucu 8 yıl sürecek İran-Irak Savaşı başlamıştır. Savaşın başladığı tarihten itibaren Türkiye-İran ilişkileri bu çerçevede şekillenmeye başlamıştır.

---

[105] Tayyar Arı, *"2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi,* Alfa Yayınları, 4.Baskı, İstanbul, 1999, s. 148-149.
[106] Baskın Oran, Türk Dış Politikası Cilt I, s. 806.

2.3.3. İran-Irak Savaşı'nın Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi

İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinden hemen sonra başlayan İran-Irak Savaşı, 1980-1988 yılları arasında Türkiye-İran ilişkilerinin belirleyicisi olmuştur. Savaşa neden olan konu ise Fırat ve Dicle nehirlerinin birleştiği İran-Irak arasında kalan Şattülarap suyolu ve deltasındaki hâkimiyet mücadelesi olmuştur. Şattülarap suyolu sorunu Irak'ın Osmanlı hâkimiyetinde bulunduğu dönemden itibaren İran için bir sorun olmuştur. Osmanlı ve İran arasındaki Şattülarap sorunu 1825 ve 1827 tarihli Erzurum anlaşmaları ile çözüme kavuşturulmuştur. Ancak 20.yy. başlarında tekrar sorun haline gelen Şattülarap sorunu iki ülke arasında 1913 İstanbul Protokolü ile çözüme kavuşabilmiştir. Şattülarap sorunu Birinci Dünya Harbi'nden sonra Irak'ın bağımsızlığı ile birlikte bu defa Irak ile İran arasında sorunlar yaratmaya devam etmiştir. Sadabad Paktı öncesi M. Kemal Atatürk sorunun çözümü için Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'i Tahran'a yollamış ve İran-Irak arasındaki sorun 4 Temmuz 1937 tarihinde çözüme kavuşturulmuştur. Şah Muhammed Rıza'nın 1960'lardan sonra Basra Körfezindeki emelleri dolayısıyla tekrar gündeme gelen Şattülarap suyolu sorunu 1975 yılında Cezayir Anlaşması ile iki ülke arasında mesele olmaktan çıkmıştır.[107]

İran İslam Devrimi'nin ardından İran ile Irak arasında Cezayir Anlaşması'nın yarattığı olumlu hava dağılmaya başlamıştır. İran'daki Humeyni rejiminin Iraklı Şiileri kışkırtması ve İslam Cumhuriyeti kurmaya davet etmesi Iraklı yöneticileri tedirgin etmiştir. Bunun üzerine Irak yönetimi, İran'daki Kuzistan bölgesinde yaşayan Arapları silahlandırmaya başlamış ve Humeyni rejimine karşı isyana teşvik etmiştir. Humeyni rejimi ise Kuzey Irak'taki Kürt Aşiretleri desteklemeye başlamış ve Irak'a karşı birlik olma çağrısı yapmıştır. Irak lideri Saddam Hüseyin ülke içindeki Şiilere karşı tedbirleri arttırmış ve Iraklı Şiilerin lideri olan Ayetullah Beni Sadr'ı idam ettirmiştir. Bu durum Irak ile İran arasındaki ilişkileri tamamen koparmıştır. 16 Eylül 1980 tarihinde bir basın toplantısı düzenleyen Saddam Hüseyin, İran'la yapılan Cezayir Anlaşması'nı yırtmış ve anlaşmanın feshedildiğini

[107] Zafer Yıldırım, "İran'ın Irak Politikasında Şattülarap Su Yolu Sorunu", *Satranç tahtasında İran "Nükleer Program"*, Der: Atilla Sandıklı, İstanbul, Şubat 2007, s. 327-338.

açıklamıştır. 22 Eylül 1980 sabahı Irak Hava Kuvvetleri, İran'ı bombalamaya başlamış ve böylelikle 8 yıl sürecek yıpranma savaşı başlamış olmuştur.[108]

İran-Irak Savaşı başlamadan 10 gün önce 12 Eylül 1980 tarihinde Türkiye'de TSK yönetime el koymuştur. Türkiye bu süreçte arabuluculuk teşebbüslerinde bulunsa da başarılı olamamıştır. İran-Irak Savaşı'nın başlamasının ardından Körfez ülkeleri (Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn) Irak'a destek verirken, Suriye ve Libya İran'a, Suudi Arabistan başta sessiz kalmışsa da savaşın ilerleyen safhalarında Irak'a destek vermiştir. Türkiye ise Arap ülkelerinin aksine İran-Irak Savaşı'nda "aktif tarafsızlık" politikasını benimsemiş, her iki ülkeye de askeri malzeme ve teçhizat yardımı yapılmayacağını belirterek askeri uçaklara da hava sahasını kapatmıştır.[109]

Türkiye, komşuları olması nedeniyle hem İran hem de Irak ile iyi ilişkiler kurmaya gayret göstermiştir. İki ülke arasında savaş başladıktan sonra Türkiye adına en büyük endişe petrol ithalatının zarar görebileceği endişesi olmuştur. Çünkü Türkiye, enerji tedariki konusunda dışa bağımlı bir ülke olması ve petrol ithalatını bu iki ülke aracılığı ile yapması nedeni ile endişeye kapılmıştır. Türkiye bu kapsam da hem Irak ile hem de İran ile ayrı ayrı anlaşma yoluna giderek petrol ithalatının ve ikili ticaretinin istisnalar dışında zarar görmemesini sağlamıştır.[110]

Savaş yıllarında beklenilenin aksine Türkiye'nin İran ve Irak ile olan ikili ticaret hacmi artmaya başlamıştır. İran ve Irak temel ihtiyaç gereksinimlerini Türkiye üzerinden sağlamaya başlamıştır. Bu bağlam da Türkiye her iki ülke ile de temas halinde olup siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Bu amaçla

---

[108] Oral Sander***, a. g. e.,*** s. 193-194.
[109] Selcan Özdemirci, *Türk Basınına Göre İran-Irak Savaşında Türkiye'nin Arabuluculuk Faaliyetleri (1980-1988)*, (Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2014, s. 75-77.
[110] Ömer Faruk Görçün, ***a. g. e.,*** s. 107-108.

Başbakan Yardımcısı Turgut Özal İran'a gitmiş ve başta petrol olmak üzere birçok ticari anlaşma imzalamıştır.[111]

Türkiye'nin savaş süresinde İran'dan kendisi için hayati öneme sahip bazı talepler de bulunmuştur. Bunlardan öncelikli olanı Irak-Türkiye ticaretinin zarar görmemesi olmuştur. Türkiye, İran'dan Irak'la olan petrol sevkiyatına müdahale edilmemesini ve Irak petrolünün Türkiye üzerinden sevkiyatının sabote edilmemesini istemiştir. Irak'tan ise Türkiye – İran demiryolu ağının zarar görmemesini talep etmiştir. Hem İran hem de Irak Türkiye'yi "nefes borusu" olarak gördükleri için istisnalar dışında ikili ticaretlere zarar gelmemiştir.[112] Bu süreçte Suriye, Irak petrol boru hattını patlatmış ve Irak petrolünün uluslararası sevkiyatı için tek güvenli liman Türkiye'deki Kerkük-Yumurtalık boru hattı kalmıştır. Ayrıca savaşın ilerleyen safhalarında İran orduları Kerkük'e doğru ilerlemeye başlamış ve Kerkük-Yumurtalık boru hattının güvenliği tehlikeye girmiştir. Ancak Irak ordularının toparlanması ve İran'ın Türkiye'nin tarafsızlığını kaybetmekten çekindiği için bir sorun çıkmamıştır.[113]

İran-Irak Savaş yıllarında Türkiye-İran ilişkilerinde önemli bir diğer sorun ise İran'ın PKK'ya sağladığı destek olmuştur. Irak'ın, İran Araplarına sağladığı desteğe karşılık, İran'ın da geleneksel politikası olarak Kuzey Irak Kürtlerini desteklemesi Türkiye'yi tedirgin etmeye başlamıştır. Savaş yıllarında Kuzey Irak'ta yaşanan otorite boşluğundan faydalanan PKK, 1984 yılında Türkiye'de silahlı eylemler gerçekleştirmeye başlamıştır. Türkiye, PKK terörüne karşı askeri tedbirlerini arttırıp operasyon hazırlıklarına başlamıştır. Bu bağlam da Irak'la Kuzey Irak'ta operasyon gerçekleştirme konusunda anlaşmaya varan Türkiye, benzer bir anlaşama metnini İran'a önermiş ancak İran bunu reddetmiştir. Türkiye ile Irak arasında yapılan güvenlik anlaşmasına da tepki gösteren İran, bunun tarafsızlığa aykırı olduğunu belirtmiştir. Ancak Türkiye'nin dostluğunu kaybetmek istemeyen İran, Kasım

[111] Selcan Özdemirci, *Türk Basınına Göre İran-Irak Savaşında Türkiye'nin Arabuluculuk Faaliyetleri (1980-1988)*, (Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2014, s. 89.
[112] Baskın Oran, Türk Dış Politikası Cilt II, s. 153-154.
[113] Tayyar Arı, 2000'li Yıllarda Basra, s. 204-205.

1984'te Türkiye ile terör operasyonlarında kendi ülke topraklarının kullanılması konusunda anlaşmaya varmıştır.

Türkiye ilerleyen yıllarda da Kuzey Irak'ta operasyonlar gerçekleştirmiş ve bu durum anlaşmaya varılmış olsa bile İran'ı rahatsız etmeye devam etmiştir. İran'ın bu tavrının arkasında, Türkiye'yi Musul ve Kerkük petrollerinden uzak tutmak, Kürt aşiretleri üzerindeki nüfuzunu kırmak ve İran'da yaşanabilecek karışıklıkta Azeri Türklerinden uzak tutmak şeklinde açıklanabilir. Nitekim İran bu politikalarında başarılı olmuş, bilhassa Türkiye'yi Musul ve Kerkük bölgelerinden uzak tutmuştur.[114]

Savaş yıllarında iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler ise olumlu yönde seyretmeye başlamıştır. 1964 yılında Türkiye, İran ve Pakistan arasında imzalanan RCD anlaşması, 1979'da İran İslam Devrimi sonrası Şah döneminin ürünü olduğu için etkisini yitirmiş ve işlevsiz hale gelmeye başlamıştır. Bu bağlamda Başbakan Turgut Özal'ın çabalarıyla RCD hukuki zeminde aynı kalarak, sadece isim değişikliği ile 1985 yılında ECO adını almıştır. 1980'li yılları kurumsallaşma eğiliminde geçiren ECO, 1990'lı yıllar da etkisini hissettirmeye başlamıştır.

1980-1988 yılları arasında sekiz yıl süren İran-Irak Savaşı'nda Türkiye aktif tarafsızlık politikası izleyerek bu hususta başarılı olmuştur. Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetleri iki ülke için o kadar olumlu karşılandı ki 1987 yılında hem Tahran hem de Bağdat yönetimleri kendi diplomatik temsil işlemlerinin Türkiye tarafından karşılanmasını istemiştir. Savaş öncesi dönem de petrol hariç bu iki ülke ile de ticaret hacmi birkaç yüz milyonu bulmazken, savaş yıllarında hem İran'la hem de Irak'la ticaret hacmi milyar dolarları bulmuştur.[115] 1988 yılında İran-Irak Savaşı sonra ererken akabinde 3 Haziran 1989'da İran lideri Ayetullah İmam Humeyni'nin ölümü ile Türkiye İran ilişkileri farklı bir havaya bürünmeye başlamıştır.

---

[114] Türkkaya Ataöv, "İki Doğu Komşumuz Irak ve İran", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 44, Sayı 1, 1989, s. 131-133.
[115] Mehmet Saray, Türk-İran, s. 154-155.

2.4. ALİ EKBER HAŞİMİ RAFSANCANİ DÖNEMİ TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ (1989-1997)

İran'da 3 Haziran 1989'da Ruhani lider İmam Humeyni'nin ölmesi üzerine, İran siyasetinde yeni bir dönem başlamıştır. Humeyni döneminde Cumhurbaşkanı olan Seyyed Ali Hamaney, Dini Lider sıfatı ile Veliy-i Fakih konumuna gelmiştir. Hamaney'den boşalan cumhurbaşkanlığı koltuğuna ise Meclis Başkanı Ali Ekber Haşimi Rafsancani gelmiştir. Rafsancani, diğer Mollaların aksine ılımlı bir kesimi temsil etmiştir. Rafsancani göreve geldiğinde İran-Irak Savaşı'nın ardından ülkedeki siyasi, ekonomik ve sosyal tahribat ile karşı karşıya kalmıştır. Dini Lider Hamaney'in de desteğini arkasına alan Rafsancani her anlamda ülkenin yeniden inşasına başlamıştır. Savaşın yarattığı ağır tahribatın dışında, devrim yıllarından bu yana ABD tarafından uluslararası izolasyon politikalarına maruz kalan İran zor durumda bulunmaktaydı. Savaş yıllarının İran'a maliyetinin dolaylı olarak 1 trilyon doları bulduğu tahmin edilmekteydi.[116]

Bu şartlar altında Rafsancani, Humeyni'nin 'ne doğu ne batı' politikasından vazgeçerek hem güney hem kuzey politikasını benimsemeye başlamıştır. Ekonomik kalkınmayı ön plana koyan Rafsancani, piyasa ekonomisi ile uyumlu, dışa çık bir siyaset izlemiştir. İran, Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye olmuş, BM'de aktif siyaset izlemeye başlamıştır. Ancak, Rafsancani'nin hem rehineler krizinde hem de İran-Irak Savaşı'nda izlediği olumlu politikalar ABD'nin politikalarını yumuşatmamış tam aksine sertleştirmiştir. 1995 yılında ABD, D'amato Yasası ile İran ve Libya'ya 20 milyon dolardan fazla yatırım yapılmasını yasaklamıştır.[117]

İran, ağırlaşan ekonomik şartlar ve gittikçe artan uluslararası izolasyon politikalarına karşı bölgeselciliğe yönelmiştir. Sınır komşusu olan ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Bu bağlamda hem Körfez ülkeleri ile hem de Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Rafsancani döneminde ikili ticari

---

[116] Murat Arslan, "Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığı Döneminde İran Ekonomisi*", İran Araştırmaları Merkezi İRAM,* Ocak 2017, s. 2-3.

[117] Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, Türkiye İş Banaksı Kültür Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, Şubat 2009, s. 239-240.

ilişkiler artış göstermiş, birçok siyasi soruna rağmen aksama göstermemiştir. Çünkü Rafsancani her ne kadar dışa açık bir ekonomi izlese de 1997'ye kadar İran'a yapılan dış yatırım 1 milyar doları bulmamıştır. Bu yüzdendir ki komşusu Türkiye ile ekonomik birliktelik İran için büyük önem arz etmiştir.[118]

Rafsancani, cumhurbaşkanı seçildikten sonra Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır. Mart 1990'da Başbakan Yardımcısı Yıldırım Akbulut Tahran'a giderek Rafsancani'yi ziyaret etmiştir. Ardından Özal'ın davetlisi olarak Türkiye'ye gelen Rafsancani'nin Anıtkabir'i ziyaret etmemesi bile o dönem sorun edilmemiştir. Türkiye, İran tarafından kendisine gelen rejim ihracı girişimlerini Rafsancani'den ayrı tutarak, Hamaney'i suçlamıştır. Refah-Yol Hükümeti döneminde Necmettin Erbakan başbakanlığındaki Türkiye ile de iyi ilişkiler geliştirmiştir. Erbakan, ilk yurtdışı gezisini 10-11 Ağustos 1996'da İran'a gerçekleştirmiş ve D-8'in temellerini bu ziyarette atmıştır. Ayrıca Türkiye ile İran arasında geniş çaplı bir doğalgaz anlaşması imzalanmıştır. Erbakan'ın ziyaretinin ardından, iade-i ziyaret yapan Rafsancani Türkiye'ye gelerek dostane havayı sürdürmüştür.[119]

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ortaya çıkan bağımsız Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri, İran'ın yanı başında güvensiz bir jeopolitik alan yaratmıştır. Kısa süreli bekleyişin ardından İran, bu ülkelere karşı siyasi, ekonomik ve sosyal alanda nüfuz kurma ve model ülke olma yoluna gitmiştir. Ancak bu konuda en büyük rekabeti bölge ile dini, kültürel ve etnik bağları olan Türkiye ile yaşamıştır. Rusya'nın Sovyetler Birliği'nin varisi olarak bölgeye dönmesi ile de iki ülke rekabetten uzaklaşarak iş birliğine yönelmiş ve Rusya'nın bölge üzerindeki gücünü kabul etmiştir.[120]

Rafsancani döneminde İran, güvenlik yatırımlarına da ağırlık vermiştir. İran-Irak Savaşı yıllarında silah teçhizatındaki yetersizlik ve uluslararası izolasyondan

---

[118] Murat Arslan***, a. g. m.,*** s. 10-11.
[119] Ömer Göksel İşyar, ***a. g. e.,*** s. 465-466.
[120] İlyas Kamalov, "Ruysa'nın Orta Asya Politikaları", *Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi,* Ankara Haziran 2011, s. 30-31.

kaynaklanan silah temininin zorluğu İran'ı savunma sanayine yatırım yapmaya itmiştir. Bu kapsamda silah fabrikaları kurulmuş ve uzun menzilli füzeler geliştirilmeye başlanmıştır.[121] Humeyni döneminde duraksayan nükleer çalışmalar, Rafsancani dönemi ile birlikte tekrar başlamıştır. Şah döneminin aksine, bu kez nükleer teknolojideki partnerler Rusya ve Çin olmuştur. Ayrıca Rafsancani kitle imha silahları geliştirebileceklerini belirtmiştir.

Rafsancani döneminde Türkiye ile İran arasında ideolojik çatışmalar da hız kazanmaya başlamıştır. Hint asıllı İngiliz yazar Salman Ruşdi'nin 26 Eylül 1988'de yayınlanan kitabı "Şeytan Ayetleri" Müslüman devletlerde tartışma konusu yaratmıştır. Bunu üzerine Humeyni, Salman Ruşdi hakkında İran'da idam fetvası çıkartmıştır. İKÖ Zirvesinde alınan kararlarla bu kitabın satışı Müslüman ülkelerde yasaklanmış oldu. Türkiye'de ise Diyanet İşleri Başkanlığı bu kitabın basımını yasaklamış durumdaydı. Ancak 1993 yılında Türk yazar Aziz Nesin'in bu kitabı çeviri yaptırmak suretiyle basmak istemesi Türkiye ve İran ilişkilerinde gerginlik ortamı yaratmıştır. İran'da Salman Ruşdi için verilen idam fetvasının bir benzeri Aziz Nesin için de verilmek istenmiş, Nesin sürekli ölüm tehditleri almıştır. Ancak Nesin, 1996 yılında doğal yollardan hayatını kaybetmiştir. Türkiye'nin bu konuda gerekli çabayı göstermediğini ileri süren İran Ankara Büyükelçisi Manuçerh Mottaki sınır dışı edilmiştir. 2 Temmuz 1990'da Sivas Madımak Hotel'de Aziz Nesin'in de içerisinde bulunduğu Türk-Alevi kökenli aydın ve yazar grubu yakılmak istenmiştir. Aziz Nesin, katliamı yara almadan atlatırken, Madımak Katliamında 33 kişi hayatını kaybetmiştir. Madımak Katliamını gerçekleştirenler "Şeytan Ayetleri" kitabını bahane etmişlerdir. Madımak Katliamı Türkiye ve İran arasında bir süre ilişkilerin donmasına neden olmuştur.[122]

Rafsancani döneminde, Türkiye-İran ilişkilerinde bir diğer fasıl ise Körfez Krizi sonrası Kuzey Irak ve PKK ile mücadele konusu olmuştur. Körfez Krizi'nden sonra Kuzey Irak'ta olası bir Kürt devletinin kurulmasını istemeyen İran ve Türkiye, bölgedeki Kürt gruplar üzerinde nüfuz kurma mücadelesine girmiştir. İran,

[121] Murat Arslan***, a. g. m.,*** s. 5-6.
[122] Robert Olson, Türkiye-İran, s. 36-37.

Türkiye'nin bölgede otorite boşluğundan yararlanarak Musul ve Kerkük petrollerine ulaşmak istediğini düşünmüştür. Bölgede KDP ve Türkmenlerle iş birliği içinde olan Türkiye'ye karşı İran, KYB ile ittifak yaparken PKK kartını bu süreçte kullanmaktan çekinmemiştir. 90'lı yıllarda İran'ın PKK'ya barınma, eğitim, sağlık ve lojistik destek sağlaması Türkiye-İran ilişkilerinde güvensiz bir ortam yaratmıştır.

2.4.1. Orta Asya ve Kafkasya'da Yeni Cumhuriyetler Üzerinde Rekabet ve İş birliği

Sovyetler Birliği'nin Aralık 1991'de dağılmasından sonra Orta Asya ve Kafkasya'da meydana gelen yeni cumhuriyetler (Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan) Türkiye ve İran için yeni bir rekabet ortamı olmuştur. Türkiye ve İran Soğuk Savaş yılları boyunca Sovyetler Birliği'nin etkisi nedeniyle bu coğrafyayla bağ kuramamıştır. Orta Asya Cumhuriyetleri ve Azerbaycan'ın bağımsızlıklarını kazanması ile birlikte siyasi ve ekonomik anlamda nüfuz etme yarışına girmiştir. Türkiye bu devletlerle dini, kültürel ve etnik akrabalık ilişkilerini kullanırken, İran ise coğrafya avantajını kullanmak istemiştir.

Türkiye ve İran yeni kurulan bu cumhuriyetlere "model ülke olma" rekabetine girişmişlerdir. Batılı ülkelerin de desteği ile laik, demokrat, liberal piyasa ekonomisini benimseyen ve aynı zamanda Müslüman bir ülke olan "Türk Modeli" bir seçenek olarak sunulmuştur. İran ise yıllardır Ortadoğu ülkelerine ihraç etmeye çalıştığı rejimini "İran Modeli" olarak bu ülkelere aktarmaya çalışmıştır. Sovyetler Birliği döneminde ateist bir anlayış ve yoğun baskılara maruz kalan yeni cumhuriyetler için Türk Modeli bu konuda açık kapı olmuştur.[123]

Türkiye, bağımsızlığını kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri ve Azerbaycan'ı ilk tanıyan ülkelerden birisi olmuştur. Bu devletler için Ankara'da bir bina tahsis edilmiş ve büyükelçiliklerini açmaları için kolaylık sağlanmıştır. Türk diplomatlar, bu

[123]Akay Akdevelioğlu, "İran İslam Cumhuriyeti Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları", *Uluslararası İlişkileri Akademik Dergisi,* Cilt 1, Sayı 2, Bahar 2004, s. 141-142.

devletlerin yeni diplomatlarına bir takım eğitimler vermiştir. 1992 yılında 200 kişilik bir Türk Delegasyonu (ABD'nin 1. 2 milyon dolarlık yardımı ile) Turgut Özal'ın ziyaretinden önce bölgeye gitmiş ve bir dizi temaslarda bulunmuşlardır. Ardından Cumhurbaşkanı Turgut Özal Orta Asya Cumhuriyetleri ve Azerbaycan'ı kapsayan bir resmi ziyaret turu gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret kapsamında çeşitli siyasi, ekonomik ve kültürel anlaşmalar imzalamıştır. Türk bankaları bu yeni cumhuriyetlere kredi açmış ve ödeme kolaylıkları taahhüt etmiştir. Türk Modelinin yanı sıra Pantürkizm'i benimseyen Türkiye, bölge ile ekonomik ilişkilerini sıkı tutmaya çalışmıştır. Türkiye, İran, Pakistan ve Afganistan'ın mevcut üye olarak bulunduğu ECO'ya bu yeni 6 Cumhuriyet de katılmıştır. Bu bağlamda Türkiye ve İran ECO aracılığı ile rekabet ve işbirliği esaslarını temel almıştır. Bunula birlikte Cumhurbaşkanı Özal, Müslüman Türk Devletleri'nin İslam Konferansı Örgütü'ne (İKÖ) katılmaları içinde yoğun çaba sarf etmiştir.[124]

İran, 1979 İslam Devrimi'nin ardından 'Ne Doğu Ne Batı' politikası ile uluslararası ortamda izolasyona tabi tutulmuştur. İran-Irak Savaşı'nda bu izolasyonu hissettirici bir şekilde yaşayan İran, kendine yeni nüfuz alanları yaratmak istemiştir. Bu kapsamda Orta Asya ve Kafkasya'da yeni cumhuriyetlerin ortaya çıkması İran için yeni nüfuz alanları yaratmıştır. İran ilk zamanlarda kendi Şii odaklı İslam Cumhuriyeti rejimini bu ülkelere ihraç etme politikasını uygulamıştır. Ancak hem Sünni olan hem de Sovyetler Birliği döneminde dinden uzaklaşan bu devletler için bu pek gerçekçi bulunmamıştır. İran'ın Özbekistan ve Tacikistan'daki İslami hareketleri desteklemesi bu ülkelerin İran'dan uzak durmasına neden olmuştur. Sünni Tacikler bile, Farsça konuşmalarına karşın İran'dan uzaklaşıp Türk Modeline yönlenmiştir.[125]

Türkiye ve İran'ın bu ülkelere yaklaşımı genellikle ekonomi odaklı olmuştur. Orta Asya Cumhuriyetleri ve Azerbaycan doğal kaynaklar bakımından zengin ülkelerdir.

---

[124] Mehmet Dikkaya, "Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun Türkiye-Rusya ve İran", *Avrasya Dosyası,* Cilt 5, Sayı 3, 1999, s. 192-196.

[125] Kemal Haşim Karpat*, Türk Dış Politikası Tarihi*, Timaş Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, Mayıs 2012, s. 304.

Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkileri enerji havzalarına ulaşım ve enerji sevkiyatında gelir elde etme odaklı olmuştur. Bununla birlikte KEİ kurulmasına sebep olmuş ve Azerbaycan'ı bu örgüte dâhil etmiştir. Buna karşılık İran, Rusya'nın desteği ile HDİT'i oluşturmuştur. İran, bu dönemde Türkmenistan'la doğalgaz anlaşması gerçekleştirmiştir. Takas yöntemi ile İran'ın yoğun nüfusunun yer aldığı eyaletlere Türkmenistan'dan gaz akışı sağlanırken, İran kendi gazını Basra Körfezi'nden Türkmenistan adına pazarlamıştır.[126]

Orta Asya Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmasının ardından hem Türkiye hem de İran bu duruma hazırlıksız yakalanmıştır. Türkiye ve İran'ın bu devletlerin arzuladığı ekonomik bütünleşmeyi sağlayamayacağı anlaşılmıştır. Türkiye, bu süreçte kırılgan siyasi ve ekonomik yapıya sahipken, Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından da Batı için önemi azalmıştır. İran ise savaş yıllarından sonra uluslararası izolasyona karşı ekonomisini yeni toparlarken, bu bölgenin ekonomik beklentilerine cevap verememiştir. Kendisini Sovyetler Birliği'nin varisi olarak gören Rusya Federasyonu bölgeye dönmesiyle de Türkiye ve İran'ın etkisi tamamen azalmıştır. Bu süreçten sonra ilişkiler ekonomik ve kültürel anlamda gelişmeye başlamıştır.[127]

Orta Asya Cumhuriyetlerindeki nüfuz oluşturma rekabeti olumlu havalarda seyrederken, Kafkasya'da gelişmeler daha farklı yönde gerçekleşmiştir. İran topraklarında yoğun bir Azeri nüfusu yer almaktadır. Türkiye her ne kadar İran içerisindeki Türk nüfus ile ilgilenmese de İran Türkiye politikalarını bu çerçevede belirlemiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsız olan Azerbaycan Cumhuriyeti İran'ı tedirginliğe itmiştir. 7 Haziran 1992'de Azerbaycan'da yapılan seçimleri Halk Cephesi lideri Ebulfez Elçibey kazanarak Azerbaycan'ın ilk devlet başkanı olmuştur. Pantürkizm sevdalısı olan Elçibey, dış politika hedefleri arasında İran Azerbaycan'ını da kapsayan "Büyük Azerbaycan" ideasıyla İran yönetimini endişeye sevk etmiştir. İran, kendi toprakları içerisinde yer alan ve Azeri nüfusun yaşadığı Erdebil şehrine eyalet statüsü vererek bölgeye hususi önem arz etmiştir.

[126]Akay Akdevelioğlu, İran İslam Cumhuriyeti'nin, s. 135.
[127] Bülent Aras, ***a. g. m.,*** s. 70-71.

Elçibey ile Türkiye arasındaki ilişkilerinde iyi olması Türkiye-İran ilişkilerinde yeni bir sorun alanı yaratmıştır.[128]

Bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri ve Kafkasya ülkeleri arasında bilhassa Azerbaycan'ın kültürel ve etnik bakımdan Türkiye'ye olan yakınlığı nedeniyle Ermenistan'la yaşadığı sorunlar Türkiye'yi etkilemiştir. Elçibey Pantürkizm yönündeki politikaları neticesinde Türkiye'yi Türklerin hamisi olarak görmekteydi. Elçibey'in politikaları ve Türkiye'nin Azeriler üzerindeki nüfuzunu kırmak isteyen İran, Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan'dan yana tavır takınmıştır. Kafkasya coğrafyasında bir gruplaşma söz konusu olmuş; Türkiye-Azerbaycan-ABD birlikteliğine karşı Rusya-İran-Ermenistan gurubu oluşmuştur. İran'ın din kardeşi olan hatta Şii mezhebine mensup olan Azerbaycan'a karşı Azeri-Ermeni Savaşı'nda Ermenistan'a destek vermesi dış politikasında çıkarları gereği mezhepsel yaklaşımları bir kenara bırakabildiğine delil olmuştur. İran'ın bilhassa Nahcivan'ın Azerbaycan'a katılması fikrine karşı çıkarak; Türkiye'nin Azerbaycan'la ve Azerbaycan toprakları üzerinden Orta Asya Cumhuriyetleri ile kara bağlantısı kurmasını istememiştir.[129]

Haziran 1993'te Rus destekli bir darbeyle Elçibey hükümetten uzaklaştırılarak yerine eski komünist liderlerden Haydar Aliyev Azerbaycan Devlet Başkanı olmuştur. Haydar Aliyev'in devlet başkanı olması ile İran ile ilişkiler yumuşamaya başlamıştır. Aliyev'in milliyetçi söylemlerden uzak durarak İran'ı yatıştırıcı politikalar izlemesi, İran'ı Dağlık Karabağ sorununda daha dengeli bir strateji izlemeye itmiştir. Bu bağlamda Türkiye – İran İlişkilerinde Azerbaycan sorunu kısa süreliğe rafa kalkmıştır.[130]

İkili ilişkilerdeki balayı kısa sürmüş, Aliyev Ocak 1995'te, ABD'nin İran'ı Hazar petrollerinden uzak tutma yönündeki anlaşmasını kabul etmiştir. Bu bağlamda İran,

---

[128] Çağla Demirel, "Türkiye-İran İlişkileri", *Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Komşu Siyaseti, Der:* Pınar Yürür-Arda Özkan, Ankara, Nisan 2016, s. 288-289.
[129] Faruk Sönmezoğlu, *Son On Yıllarda Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2016, s. 184-185.
[130] Baskın Oran, Türk Dış Politikası Cilt II, s 583.

Elçibey döneminde izlediği politikaları tekrar etmiş, Rusya ile bölge için ilişkilerini geliştirerek, Ermenistan'la da siyasi ve ekonomik birlikteliğini arttırmıştır. Türkiye, Hazar statüsündeki anlaşmazlıklarda her zaman Azerbaycan'ı desteklemiştir. Nitekim Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesi de İran'ın enerji sevkiyatındaki nüfuzunu kırmak için atılan bir adım olmuştur.[131]

2.4.2. Türkiye'deki İslamcı Hareket ve Kürt Sorunu

İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinin ardından Humeyni rejimi, Müslüman ülkelere rejim ihracı politikası izlemiş, ancak İran-Irak Savaşı'nın yaşanması nedeniyle bu pek mümkün olmamıştır. 3 Haziran 1989'da İmam Humeyni'nin ölmesiyle Ekber Haşimi Rafsancani Cumhurbaşkanı olurken, Ali Hameney'de Dini Lider olmuştur. İran dış politikasında dışa açık reformist bir çizgi izleyen Cumhurbaşkanı Rafsancani, rejim ihracı politikasından uzak durmaya çalışmıştır. Rafsancani her ne kadar Humeyni dönemi politikalardan uzak kalsa da Türkiye-İran İlişkilerinde 1990'lı yıllarda ideolojik temelli çatışmalar zirve noktaya ulaşmıştır. Türkiye'deki İslamcı hareket ve PKK ile olası işbirliği imkânları TSK'yı endişeye sevk etmiş ve bu süreçte Türkiye-İran ilişkileri gerginleşmeye başlamıştır.

Türkiye'de İslamcı hareket, radikal İslamcılar ve köktenci İslamcılar diye iki ayrılmıştır. Köktenci İslamcılar, genellikle tarikat ve cemaat şeklinde bir araya gelmiş dini motifleri gündelik hayatta kullanan aşırı muhafazakâr Müslümanlardan oluşmuştur. Radikal İslamcılar ise, cihat ve şeriat fikri ile İslam Devleti ve İslami düzen kurma fikri ile yoğrulmuştur. Türkiye'deki Radikal İslamcı gruplar İslami Büyük Doğu Akıncıları Cephesi (İBDA/C) ve Hizbullahi örgütler olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye Hizbullah'ı Diyarbakır'da kurulmuş, daha sonra bu örgüt İlim ve Menzil grubu olarak ikiye ayrılmıştır. Hem Menzil hem de İlim grubu İran'a giderek eğitimler almışlar ve Humeyni öğretilerinden ciddi derece de etkilenmişlerdir. Hizbullah grubu üyeleri İran'a giderek icazet almaya başlamışlardır. Öyle ki Menzil

[131] Çağla Demirel, ***a. g. m.,*** s. 290.

grubunun örgüt elebaşları İran'a gidip gelen örgüt mensuplarının Şii mezhebini tercih ettiklerini belirtmişlerdir.[132]

İran İslam Devrimi'nden sonra, Humeyni rejimi ile ters düşüp Türkiye'ye kaçan yaklaşık 600.000 dolayında İranlı rejim muhalifi olmuştur. İran İstihbarat birimleri 1980'ler ve 1990'lı yıllar boyunca HMÖ ve rejim muhaliflerine karşı yoğun bir mesai harcamıştır. Bu şahıslara suikast için Türk İslamcı radikal gruplar silahlandırılarak, bu şahıslara suikastlar yaptırılmış, Türkiye'den istihbarat toplamada da yararlanılmıştır.[133]

Türkiye'de İslamcı radikal grupların artması ile birlikte 1990'lara damgasını vuracak laik ve sosyal demokrat kişilere suikastlar zinciri başlamıştır. 24 Ocak 1992'de gazeteci ve yazar Uğur Mumcu'nun aracına bomba yerleştirilerek suikasta kurban gitmesi Türk kamuoyunu İran'a karşı öfkelendirmiştir. Suikastın radikal sağcı bir örgüt tarafından işlendiği ve İran'ın bunda parmağı olduğu iddia edilmiştir. Nitekim Mumcu'nun cenaze merasiminde, cenazeye katılan öfkeli kalabalık "Türkiye İran olmayacak", "Mollalar Dışarı" ve "Şeriata Hayır" sloganları atmıştır. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, "*Dikkatli olmalıyız, İran'ı suçlamadan önce çok kesin bilgilere sahip olmalıyız*" açıklamasını yapmıştır. Mumcu suikastından birkaç hafta sonra Türkiye, ülke içerisindeki radikal gruplara operasyon yapmış ve 19 kişiyi tutuklamıştır.[134]

Uğur Mumcu suikastının ardından laik ve sosyal demokrat kişilere yönelik suikastlar 1990'lı yıllar boyunca devam etmiştir. Gazeteci Çetin Emeç, Akademisyen Muammer Aksoy ve Sosyal Demokrat Halkçı Partisi (SHP) Milletvekili Bahriye Üçok'a düzenlenen suikastlarda Türk Radikal İslamcı grupların kullandığı silahların İran tarafından temin edildiği iddiaları gündeme gelmiştir. Uğur Mumcu suikastı ile ilgili İran şüphelerini resmileştiren ilk açıklama ise Diyarbakır Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) Başsavcısı Nusret Demiral'dan gelmiştir. Başsavcı Demiral;

[132] Bayram Sinkaya, Türkiye-İran İlişkilerinde Çatışma, s. 47-48.
[133] Betül Özyılmaz, ***a. g. m.,*** s. 296.
[134] Robert Olson, Kürt Meselesi, s. 77-78.

Mumcu suikastını gerçekleştiren şahısların İran'la bağlantılı olduklarına dair deliller olduğunu belirtmiştir.[135]

Temmuz 1996'da Necmettin Erbakan'ın başbakanlığında kurulan Refah-Yol Hükümeti ile Türkiye-İran ilişkilerinde yeni bir döneme doğru girilmiştir. Erbakan'ın İslamcı kimliği, İslam Birliği'ni öngörmesi ve ABD karşıtlığı İran tarafından olumlu karşılanmaktaydı. Erbakan 10 Ağustos 1996'da 10 gün sürecek İran, Endonezya, Malezya ve Singapur ile birlikte Uzakdoğu ziyaretleri başlatmıştır. İlk ziyaretini 10-11 Ağustos 1996 tarihlerinde İran'a gerçekleştirmiştir. Erbakan, bu ziyaretler kapsamında Doğu yönelimini başlatarak Batı'ya tek hegemonya olmadıklarını göstermek istemiştir. Erbakan'ın ilk ziyaretini İran'a gerçekleştirmesi Türk basını ve TSK'yı memnun etmemiştir. Erbakan, ilk konu başlıklarından olan PKK konusunda İran'ın desteğini istemiştir. Kürt sorunu için, Kürt nüfusu içerisinde bulunduran Türkiye, İran ve Suriye'nin toplantılar gerçekleştirmesini önermiştir. Güvenlik ve iş birliği başlıklı anlaşmalar yapılmıştır. Bu ziyaret çerçevesinde yapılan en önemli anlaşmalardan biride iki ülke arasındaki doğalgaz anlaşması olmuştur. Bu bağlamda imzalanan doğalgaz anlaşması ile Türkiye, İran'dan 23 Milyar dolarlık doğalgaz ithalatı yapacak ve anlaşma 20 yıl sürecektir. Doğalgaz sevkiyatının gerçekleştirilmesi için Türkiye ve İran arasında döşenecek boru hatları için 1.2 Milyar dolarlık maliyet belirlenmiştir. İran'la yapılan bu anlaşma ABD ve Batı ülkelerinin tepkisini çekmiştir. 1995 yılında ABD Kongresinden çıkarılan D'amato yasası ile İran ve Libya'ya 20 Milyon dolar üzerinde yatırım yapılması halinde ilgili kişilikleri ABD yaptırımlarına maruz kalacağı belirtilmiştir. [136]

Erbakan'ın İran ziyaretinin ardından, İran Cumhurbaşkanı Rafsancani iade-i ziyaret yaparak Haziran 1996'da Türkiye'ye gelmiştir. Türkiye ve İran arasında siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda anlaşmalar imzalanmıştır. Rafsancani, PKK ile mücadele konusunda Türkiye'ye taahhütler vermiş ve iş birliği teklifinde bulunmuştur. Ancak Türkiye, bu garanti ve iş birliği teklifi konularında pek emin

[135] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası–Cilt III (2001-2012),* İletişim Yayınları, İstanbul 2013 s. 581.

[136] Faruk Sönmezoğlu***, a. g. e.,*** s. 186-187.

olamamıştır. Bununla birlikte Rafsancani'nin Türkiye ziyareti çerçevesinde Anıtkabir'i ziyaret etmemesi de Türk kamuoyunun tepkilerini çekmiştir.[137]

31 Ocak-2 Şubat 1997 tarihinde Refah Partisi Ankara Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız tarafından düzenlenen "Kudüs Gecesi" programının davetlilerinden birisi de İran Ankara Büyükelçisi Muhammed Rıza Bagheri olmuştur. Bagheri, "Kudüs Gecesi" programında yaptığı açıklamalarda İsrail'in varlığı konusunda İngiltere ve ABD'yi suçlamış, Türkiye-İsrail ilişkilerini ise kınamıştır. Geceye katılan insanları şeriata ve radikalizme davet eden Bagheri, Türkiye'yi laik düzeni nedeniyle eleştirmiştir. Bagheri'nin açıklamaları Türkiye'de tam bir infial havası yaratmıştır. Ayrıca programın düzenlediği salona Filistin Direniş Hareketi ve Hizbullah grup liderlerinin posterlerinin asılması büyük tepki toplamıştır. Kudüs Gecesi'nin ertesinde TSK, 50 tankı Sincan sokaklarına çıkarmış ve geceyi düzenleyenlere gözdağı vermiştir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından 3 Şubat 1992'de Bagheri ve 4 İranlı diplomat "persona non grata" yani "istenmeyen adam" ilan edilmiştir. Aynı şekilde Türk büyükelçisi de İran tarafından yani "istenmeyen adam" ilan edilmiştir. Bu bağlamda iki ülke arasında büyükelçiler krizi yaşanmıştır. Rafsancani yönetimi, İranlı diplomatların 17 yıldır Türkiye'de yaptıkları açıklamalardan farklı bir açıklama yapmadıklarını iddia etmişlerdir. Bagheri krizi Erbakan Hükümeti için sonun başlangıcı olmuş ve 28 Şubat 1997'de TSK'nın baskıları neticesinde Refah-Yol Hükümeti sona ermiş, Refah Partisi kapanmış ve Erbakan dâhil birçok milletvekili yasaklı duruma gelmiştir. Kurulan Anasol-D Hükümeti Başbakanı Mesut Yılmaz yaptığı açıklamada "Bagheri'nin diplomat değil, terörist olduğunu" vurgulayarak sadece Büyükelçi Bagheri değil, İran İstanbul Başkonsolosu Muhammed Rıza Raşid'in de gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir. Nitekim Bagheri ile birlikte Raşid'i de istenmeyen adam ilan edilmiştir.[138]

Türkiye ve İran arasında bir diğer diplomatik kriz ise İran Erzurum Konsolosu Said Zare'nin açıklamaları nedeni ile yaşanmıştır. Türk General Çevik Bir'in Türk-Amerikan İş Konseyi'nde yaptığı "İran terörizmi destekleyen bir ülke" açıklamasını

[137] Ömer Göksel İşyar***, a. g. e.,*** s. 466.
[138] Robert Olson, Türkiye-İran, s. 34-35.

eleştiren Zare, Sincan olayına da değinerek, Sincan sokaklarında dolaşan tankların bir şiddet göstergesi olduğunu ve demokrasi ile örtüşmediğini belirtmiştir.[139] Zare, bu açıklamalardan sonra 1 Mart 1997 tarihinde sınır dışı edilmiştir.

1990'lı yıllar boyunca Türkiye ve İran arasındaki ideolojik çatışmalar ve Radikal İslamcı Hareketlerin dışında bir diğer sorun alanını da PKK ile mücadele konusu oluşturmuştur. 1984 yılında Türkiye'de silahlı eylemlerine başlayan PKK konusunda, Türkiye ve İran arasında bir güvenlik anlaşması imzalanmış, İran Türkiye'ye PKK ile mücadele konusunda garanti vermiştir. Ancak o zamanki konjonktürde Türkiye-Irak arasında da benzer bir anlaşma yapılması İran-Irak Savaşı nedeniyle İran'ı da benzer bir anlaşma yapmaya itmiştir. 1990'lı yıllar boyunca PKK'nın gerçekleştirdiği eylemler Türkiye ve İran ilişkilerine damga vurmuştur. İran'ın 90'lı yıllarda Türkiye'ye karşı PKK kartını kullanmasının başlıca iki neden bulunmaktaydı: Birincisi; Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulması ve Türkiye ile girdiği yakın ilişkiler İran için endişe kaynağı olmuştur. İran içerisindeki 25 milyon Azeri'nin de bağımsızlık mücadelesi vermesi ve Türkiye tarafından nüfuz edilmesinden büyük endişe duyulmuştur. Nitekim Elçibey'in Güney Azerbaycan'ı da içine alan Büyük Azerbaycan ideası İran'ın Türkiye'ye karşı PKK kartına başvurmasına neden olmuştur. İkinci olarak; 1991 Körfez Krizinden sonra Kuzey Irak'ta meydana gelen otorite boşluğu ve hem Kürtlerin hem de Türkmenlerin başsız kalması iki ülkenin dikkatini bu bölgeye çekmiştir. Türkiye'nin hem Kürt Partisi KDP ile hem de güçlenen Türkmen gruplar üzerinde nüfuz kurma isteği İran'ın çıkarlarıyla ters düşmekteydi. Bu bağlamda İran, Türkiye'yi hem bölgedeki Musul-Kerkük petrollerinden uzak tutmak, hem de bölgedeki Kürtler ve Türkmenler üzerindeki etkisini kırarak kendi içerisindeki Azeri sınırından Türkiye'yi uzak tutmak istemiştir.[140]

Türkiye bu süreçte İran'ı PKK'ya destek vermekle suçlamıştır. Bir Türk delegasyonu İran'ın PKK'ya destek verdiğine dair bilgileri içeren kanıtlar ve PKK'lı teröristlerin eğitim yaptığı kamp alanları ve sözde üst düzey PKK teröristlerinin yer

[139] "Son İranlı da konuştu", *Milliyet*, 27 Şubat 1997
[140] Robert Olson, Türkiye-İran, s. 13-15.

aldığı dosyalarla birlikte İran'a gitmiştir. Türkiye, İran'ı PKK'ya Kuzey Irak'ta barınma, eğitim, tıbbi malzeme yardımı ve lojistik destek sağlamakla itham etmiştir. Buna karşılık İran'da Türkiye'yi kendisi için tehdit olan HMÖ ile mücadele de pasif kalmakla eleştirmiştir. İran'ın eski başbakanlarından muhalif Şahpur Bahtiyar'ın suikastına katılan zanlıların yakalanması ancak aynı kararlılığın HMÖ üyeleri üzerinde gösterilmemesi İran'ın tepkisini çekmiştir. Türkiye için İran'ın PKK'ya destek sağladığı şüphesi o denli bir hal almıştı ki Ekim 1990'da İran Cap Malas gemisi, PKK'ya silah taşıdığı gerekçesiyle Türk karasularında alıkonulmuştur.[141]

1992 yılı bahar aylarından itibaren Türkiye, PKK'ya yönelik sınır dışı operasyonlarını arttırmış ve PKK'ya büyük kayıplar verdirmeye başlamıştı. Bu operasyonlar sırasında Türk Ordusu PKK'lı teröristlerin peşinden 4 km kadar İran topraklarına girmişti. Bu gelişme karşısında Cumhurbaşkanı Özal, Türk ordusunun PKK'ya taviz vermeyeceğini ve İran topraklarına girmekten çekinmeyeceğini belirtmiştir. Türkiye İran'a PKK'ya destek verdiği dosyaları hatırlatarak, kendilerinin HMÖ üyelerine karşı hiçbir tavizde bulunmadıklarını ifade etmiştir. Bu gelişmelerin ardından Türkiye ile İran arasında 16 Eylül 1992'de güvenlik ve iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın ardından İran bir kısım PKK'lıyı Türkiye'ye iade ederken, Türkiye'de HMÖ üyelerini İran'a iade etmiştir.[142]

1991 Körfez Krizi'nin ardından Kuzey Irak'ta yaşanan otorite boşluğundan faydalanan PKK bu süreçte palazlanmaya başlamıştı. PKK İran'ın da desteği ile hem Türkiye topraklarında hem de sınır ötesinde Türkiye'ye terör faaliyetleri gerçekleştiriyordu. TSK bu süreçte hem sınır içinde hem de sınır dışı operasyonlarını artırırken PKK'ya karşı Kürt grupları ile de ittifak yapıyordu. Türkiye bu süreçte, hem Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) hem de Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) ile koordinasyon halinde olmuştur. Bir süre sonra KDP ile KYB arasında çatışmaların yaşanması bölge içi dengeleri etkilemeye başlamıştır. KYB lideri Celal Talabani'nin İran'a giderek İranlı yetkilerle görüşmesi KYB'nin İran nüfuzuna

[141] Çağla Demirel***, a. g. m.,*** s.292-293.
[142] İrina Svistunova, "Irak Faktörünün Türkiye'nin Ortadoğu Politikasına Etkisi (1990-2008)", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 14, Şubat 2010, s. 76.

girmesine neden olmuştur. PKK'da KYB'nin yanında yer alarak Türkiye ve KDP'ye karşı cephe oluşturmak amacındaydı. Bu gelişmelerin ardından Türkiye 'Ankara Süreci'ni' başlatmış ve KDP ile KYB'nin uzlaşmasını sağlamaya çalışmıştır. İran, Ankara Sürecine şiddetle karşı çıkmış ve Kuzey Irak'taki nüfuzunun Türkiye lehine dönmesinden endişe etmiştir.[143]

Türkiye bir yandan KDP ve KYB arasında uzlaşmaya çalışırken bir yandan da PKK ile mücadeleye devam etmekteydi. Ancak Türkiye'nin gerçekleştirdiği operasyonlar sırasında 9 İranlı çiftçinin ölmesi Türkiye-İran İlişkilerinin gerginleşmesine neden olmuştur. Aynı yıl içerisinde TSK'nın sıcak takip sırasında 7.000 PKK'lının İran içlerine kaçması İran ile ilişkileri iyice bozmaya başlamıştır.[144]

Refah-Yol Hükümeti ile Başbakan olan Erbakan İran'ın PKK konusunda destek verdiğini düşünmemekle birlikte ABD'nin Müslüman ülkeler arasına nifak sokmak için gerçekleştirdiği iftira politikaları olarak yorumlamıştır. Erbakan, Tahran ziyaretinde Kürt sorununun, topraklarında Kürt nüfusu yaşayan Türkiye, İran ve Suriye'nin bir meselesi olduğunu belirtmiştir. Bu vesile ile üç ülke arasında toplantılar düzenlenerek Kürt sorununun nihayete erdirilmesi konuşulmuştur. Erbakan'ın Tahran ziyaretinin ardından Türkiye'ye ziyarete gelen İran Cumhurbaşkanı Rafsancani'de PKK konusunda İran'ın bir desteği olmadığını ve tam aksine iş birliği yapabileceklerini belirtmiştir.[145]

2.4.3. 1991 Körfez Krizi ve Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi

2 Ağustos 1990'da Irak'ta Saddam rejiminin Kuveyt'i işgal etmesi sonrası meydana gelen Körfez Krizi, Türkiye ve İran'ı yakınlaştırmıştır. Körfez Krizi'nin ardından ABD ve İslam ülkeleri ile iletişime geçen Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Rafsancani ile yaptığı telefon görüşmesinde: "Irak'ın yaptığı hareketin çok yanlış

[143] Robert Olson, Kürt Meselesi, s. 85-87.
[144] Atilla Eralp-Özlem Tür, "İran'la Devrim Sonrası İlişkiler", *Türkiye ve Ortadoğu; Tarih, Kimlik, Güvenlik,* Der: M. Beril Altınışık, Boyut Yayınları, İstanbul, 1999, s. 94-95.
[145] "Rafsancani'den Açık Çek", *Milliyet*, 12 Ağustos 1996

olduğunu, bölgede yapılmaması gerektiğini ve bir an önce Irak'ın işgal ettiği Kuveyt'ten çekilmesi gerektiği belirtmiştir.[146] Özal, Kasım 1990'da Tahran'ı ziyaret ederken, Rafsancani iade-i ziyaret kapsamında Nisan 1991'de Ankara'yı ziyaret etmiştir. Körfez Krizi sürecinde İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti, Türkiye'yi iki kere ziyaret etmiştir. Yapılan görüşmeler de Türkiye ve İran'ın kaygılarının ortak olduğu ve Irak'ın toprak bütünlüğünün elzem olduğu sonucu teyit edilmiştir.

Türkiye, Irak'ta istikrarı sağlayabilecek her güçle çalışabileceğini belirterek, BM ambargolarına aktif bir şekilde katılmıştır. BM ambargoları neticesinde Irak petrollerinin Avrupa bölgesine sevkiyatı için önem arz eden Kerkük-Yumurtalık boru hattı kapatılmıştır. Türkiye, ABD öncülüğünde Körfez Harekatı'nı başlatan Koalisyon güçlerince İncirlik ve Pirinçlik hava üslerinin kullanımına izin vermiştir. Özal, Körfez Krizinde aktif bir politika izlemek istemiş ve kriz sonrası Irak'ın geleceği konusunda söz sahibi olmak istemiştir. Özal'ın Körfez Krizi'nde aktif politika izlemek istemesi Türkiye'de muhalefet ve askeri kanadı rahatsız etmiş, nitekim TSK Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay istifa etmiştir.[147]

Körfez Krizi sırasında Türkiye ve İran ilişkilerini ilgilendiren önemli derecede ortak sorun ve ortak çıkar alanları ortaya çıkmıştır. Birinci olarak hem Türkiye hem de İran, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasından yana bir tavır göstermiştir. ABD'nin Irak'ı iki ya da üç parçalı bir devlete bölme isteği Türkiye ve İran'ı ortak politika oluşturmaya itmiştir. Türkiye'nin Irak'ta Baas Partisi'nin iktidara devam etmesinden yana bir sıkıntısı mevcut değilken, yakın geçmişte Irak'la savaşan İran, Baas Partisi ile ilişkilerin geliştirilmesinden yana olmamıştır. İran, Irak'ın geleceğinin Baas Partisi dışında şekillenebileceğini belirtmekteydi. Türkiye ve İran, Irak konusunda devletin yekpare olması hususunda ortak bir strateji benimserken, rejimin ne olacağı konusunda farklılığa düşmüştür.[148] İkinci olarak Kuzey Irak bölgesinde ABD'nin varlığı konuları Türkiye ve İran ilişkilerini yakından

[146] "Özal Devrede, Türkiye Anahtar", *Milliyet*, 5 Ağustos 1990
[147] Çağdaş Duman, "1.Körfez Savaşı", *TASAM*, 07 Nisan 2017, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/40063/1_korfez_savasi
[148] İrina Svistunova, ***a. g. m.***, s. 75.

ilgilendirmiştir. 1991'de Saddam Hüseyin rejimine karşı isyan başlatan Kürtlere, Irak'ın askeri operasyonlar gerçekleştirmesi, Kürtlerin Türkiye ve İran'a sığınmasına neden olmuştur. Bir milyon sığınmacı İran'dan kaçarken, 500.000 sığınmacı Türkiye'ye kaçmıştır. Türkiye ve İran ülkeye gelen sığınmacıların memleketlerine dönmeyebileceği endişesini taşımışlardır. Türkiye'nin NATO aracılığı ile Irak sınırında güvenli tampon bir bölge oluşturma isteği İran tarafından hoş karşılanmamıştır. Nitekim ABD'nin Huzur Operasyonu/Çekiç Güç ile Kürtlerin bölgeye güvenli bir şekilde dönüşünü sağlayan askerî harekât gerçekleşmiştir. Türkiye'nin ABD'ye üslerini kullandırtması ve harekâtı desteklemesi İran iç politikasında Türkiye'nin "şeytanın uşağı" yaftasını yemesine neden olmuştur. [149]

Körfez Krizi'nin ardından ABD, bağımsız bir Kürt Devleti'nin kurulması konusunda önemli adımlar atmıştır. 5 Nisan 1991'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararı ile Kuzey Irak uçuşa yasak bölge ilan edilmiştir. Bu süreçte Bağdat yönetimi, Irak'ta otoriteyi kaybetmiştir. Irak'ta yaşanan otorite boşluğunda PKK'nın alan bulması da Türkiye'yi endişelendirmiştir. Yine Irak'ın kriz sonrası uygulanan ambargolar ve Kuzey Irak'ın durumu yüzünden zayıflaması İran'ın Irak üzerinde gücünü arttırması Türkiye'nin çıkarına olmamıştır. Kuzey Irak'taki Kürt yapılanmasında söz sahibi olmak isteyen Türkiye ve İran bu gruplar üzerinde nüfuz kurmak istemiştir. Türkiye, KDP'yi desteklerken, İran KYB'yi desteklemiştir. Körfez Krizi sonrası, bölgede yaşanan otorite boşluğunda güçlenen PKK, 90'lı yıllarda Türkiye ve İran ilişkilerinde en önemli sorun alanlarından birini oluşturmuştur. Keza, İran'ın desteklediği KYB ile PKK bu süreçte iş birliği içerinde olmuştur.[150]

2.5. MUHAMMED HATEMİ DÖNEMİ TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ

Haşimi Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığı görev süresinin dolmasının ardından 23 Mayıs 1997'de yapılan seçimlerde Muhammed Hatemi oyların %69'unu alarak

[149] Baskın Oran, Türk Dış Politikası Cilt II, s. 584-585.
[150] Bayram Sinkaya, Türkiye-İran İlişkilerinde Çatışma, s. 49-50.

İran'ın yeni cumhurbaşkanı olmuştur. Hatemi'nin reformcu ve yenilikçi söylemleri ile cumhurbaşkanı seçilmesi, Türkiye kamuoyunda çok olumlu karşılanmıştır. Uzun yıllar Almanya'da bir Şii Cami'nin imamlığını yapmış olan Hatemi, çok katmanlı İslamcılığı, Batı modernleştirmesine yakınlaştırmayı amaçlamıştır. Hatemi İran dış politikasına dair iki önemli hususu benimsemiştir: Birinci olarak; "medeniyetler arası diyalog" söylemini kullanarak, İran'ın uluslararası toplumla iyi ilişkiler kurmak istediğini belirtmiştir. İkinci olarak; "tansiyon düşürme" politikası ile birlikte bölgeselciliği ön plana alarak sınır komşuları ve İslam dünyası ile iyi ilişkiler kurmak istemiştir. Bu doğrultuda Hatemi'nin yeni İran dış politikası ile devrim sonrası karşılaşılan izolasyon politikalarından kurtulmak isteyen İran yönetimi hem uluslararası toplumla hem de komşu ülkelerle ilişkilerini güvenilir temeller üzerine kurmak istemiştir.[151]

Hatemi'nin reformcu ve pragmatist görüşlerini içeren iç ve dış politika söylemleri aynı zamanda İran'da yaşanan yönetimsel sorunları da ortaya koymaktaydı. Hatemi cumhurbaşkanı seçildiğinde ABD tarafından pasifize edilen ve uluslararası izolasyona tabi tutulan bir İran bulunmaktaydı. Siyasi ambargoların dışında ABD Kongresinin 1996 yılında aldığı İran-Libya Yaptırımları (ILSA) kapsamında İran, dış yatırımcı konusunda büyük bir sıkıntı çekmekteydi. Bu hususta Hatemi, ülke içindeki siyasi ve ekonomik kalkınmaya hız vermiştir. Siyasi ve medeni toplum sürecini başlatan Hatemi, medya üzerindeki baskıları ve sansürü kaldırmış, İran'ın beyin göçünü durdurmaya çalışmıştır.[152]

Hatemi'nin dış politika da Körfez bölgesi ile barış ve istikrarı sağlamak, komşu ülkelerle güven ortamı oluşturmak ve dünya ekonomisine katılarak, İran'ı içinde bulunduğu yalnızlık durumundan kurtarmak istemiştir. Bu çerçevede İran, BM, ECO ve İKÖ gibi kuruluşları kendisini ifade etmek açısından bir fırsat olarak görmüştür. Bölgede bulunan düşmanlık ve güvensizlik durumunu ortadan kaldırmak adına Türkiye, Suudi Arabistan, Katar ve Kuveyt gibi ülkelerle sıkı ilişkiler içerisine

[151] Arif Keskin, Türkiye- İran İlişkilerini Belirleyen, s. 65.
[152] Özlem Zeynep Oktav, *Basra Körfezi'nin Değişen Dinamikleri: İran-ABD-Suudi Arabistan İlişkileri,* Beta Yayıncılık, 1.Baskı, İstanbul, Ekim 2011, s. 38-39.

girmiştir. Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ile ise Basra Körfezi'ndeki üç küçük ada yüzünden sorunlar devam etmiştir. 1997 yılında İKÖ zirvesinde İKÖ Dönem Başkanlığına üç yıllığına Muhammed Hatemi seçilmiştir. Hatemi'nin iyi niyetli dış politika girişimleri İKÖ üyeleri tarafından olumlu karşılanmıştır.[153]

Hatemi, yurtdışı gezilerini İran'ın yeni dış politikasını anlatmak için bir fırsat olarak görmüştür. Devrimden bu yana Suudi Arabistan'a ilk resmi ziyareti gerçekleştiren Hatemi olmuştur. Olumlu hava da geçen Hatemi'nin Arabistan ziyareti sonrası Suudi Arabistan Kralı Fahd, İran Dini Lideri Ali Hamaney'i Hac vazifesini yerine getirmesi için ülkesine davet emiştir. Hatemi, Mart 1998'de ise ABD'yi ziyaret eden ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Hatemi Amerikan CNN International televizyonuna verdiği röportaj da ılımlı mesajlar vererek, ABD ile olan düşmanlığı bitirmek hususunda kararlılığını göstermiştir. Bu bağlam da Hatemi İran adına rehineler krizinden duyduğu pişmanlığı ilk defa dile getirmiştir. İran, ABD'nin yanı sıra Fransa, İspanya, İngiltere ve İtalya ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Dini Lider Hamaney'e Salman Ruşdi hakkındaki idam fetvasını geri çektirten Hatemi, ılımlı siyasetini AB ülkelerine göstermek istemiştir. AB de Hatemi ile birlikte İran'a karşı "eleştirel diyalog" söylemi üzerinde durarak, İran'la ekonomik iş birliğini geliştirmeye çalışmıştır. 1998 yılında AB ülkeleri İran'la ilişkilerini tekrar bakanlık düzeyine çıkarmıştır. AB'nin İran'a karşı politikalarının yumuşamasının en önemli nedeni AB ülkelerinin enerji kaynaklarına olan bağımlılığı olmuştur. Hatemi'nin de politikalarının Batı ile ılımlı seyretmesi AB'nin politikalarını yumuşatmasına zemin hazırlamıştır.[154]

Hatemi, İran toplumunun reform isteğini dile getiren ses olsa da içerideki radikal muhafazakâr kesimin muhalefeti nedeni ile istediklerini tam olarak gerçekleştirememiştir. Dini Lider, Devrim Muhafızları, Düzenin Tesisini Denetleme Kurulu gibi birçok otorite ile baş etmek zorunda kalmış ve gerçekleştirmek istediği reformları onların tepkisini çekmeden hayata geçirmeye çalışsa da başarılı

[153] Tayyar Arı, 2000'li Yıllarda Basra, s. 299-300.
[154] Kenan Dağcı, ***a. g. m.,*** s. 128-130.

olamamıştır. 2001 yılındaki seçimler de muhafazakâr blokun belediye seçimleri ve meclis seçimlerinde başarılı sonuçlar almasının ardından Hatemi üzerindeki baskı iyiden iyiye artmıştır. Hamaney-Hatemi çekişmesi de bu süreçte giderek şiddetlenmiştir. Ayrıca dış politika da ABD'ye gerçekleştirilen 11 Eylül 2001 terör saldırıları, ABD'nin Afganistan ve Irak müdahaleleri ve İran'da gizli nükleer tesislerin ortaya çıkması Hatemi'nin İran'ını zor durumda bırakmıştır.

2.5.1. Hatemi'nin İlk Cumhurbaşkanlığı Döneminde Türkiye-İran İlişkileri 1997-2001

Muhammed Hatemi cumhurbaşkanı seçildikten sonra, İran dış politikasında uluslararası toplumla "medeniyetler arası diyalog" ve komşuları ile "tansiyonu düşürme" stratejilerini benimsemiştir. Tansiyonu düşürme politikası ile sınır komşularıyla yeniden güven tesisi inşa etmeye çalışmıştır. Hatemi'nin cumhurbaşkanı olduğu dönem, Türkiye'de İslamcı Muhafazakâr hareketin temsilcisi Refah Partisi'nin tasfiye olduğu sürece rastlamıştır. Sincan olayları sonrası Türkiye'de post-modern darbe ile birlikte 28 Şubat süreci yaşanmış, Refah Partisi kapanmış ve Erbakan dâhil birçok isim Türkiye'de siyasi yasaklı duruma gelmiştir. 1997 yılında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından hükümet kurma görevi verilen Mesut Yılmaz Anasol-D Koalisyon hükümetini kurmuş ve başbakan olmuştur. 1997-2002 yılları arasında Türkiye'de koalisyon hükümetleri ile birlikte istikrarsız bir dönem geçirmiş ve İran'a karşı net bir dış politika çizgisi oluşturamamıştır.[155]

Hatemi yönetimi ile birlikte İran-ABD ve İran-AB ilişkilerinin yumuşaması Türkiye-İran ilişkilerine de olumlu yönde tesir etmiştir. Sincan olayları sonrası yaşanan büyükelçiler krizi sona erdirilmiş ve Mart 1998'de iki ülkenin yeni büyükelçileri görevlerine başlamıştır. Anasol-D hükümetinde Dışişleri Bakanı olan eski büyükelçi İsmail Cem'in "entegre dış politika" hamleleri ile de Türkiye-İran ilişkileri olumlu hava da seyretmiştir. Aralık 1997 yılında Tahran'da düzenlenen

[155] Bayram Sinkaya, Türkiye-İran İlişkilerinde Çatışma, s. 48-49.

8.İKÖ Zirvesi'ne katılan Cumhurbaşkanı Demirel burada Hatemi ile görüşmüştür. Ancak İKÖ Zirvesinde İran ve Suriye Lideri Hafız Esad'ın baskıları sonucu Türkiye'ye İsrail ile olan ilişkileri nedeniyle kınama verilmiştir. Bunun üzerine Demirel İKÖ zirvesini terk etmek durumunda kalmıştır.[156]

Hatemi'nin ilk cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye ve İran arasında kronik hale gelen radikal İslamcı gruplar ve PKK ile mücadele konuları sıcaklığını korumaya devam etmiştir. 1998 yılında PKK'nın artan terörist eylemleri karşısında TSK'nın sınır ötesi operasyonları İran'ı bir hayli rahatsız etmiştir. TSK'nın Kuzey İran bölgesine yakın bir bölgede Türk Savaş Uçakları ile gerçekleştirdiği harekâtta 5 İranlı köylünün ölmesi de iki ülke arasında ilişkileri gerginleştirmiştir.[157]

Hatemi ve Mesut Yılmaz ile birlikte diplomatik ilişkiler yeniden sağlıklı bir şekilde tesis edilse de Merve Kavakçı olayı iki ülke ilişkilerini etkilemiştir. Nisan 1999 seçimlerinde Fazilet Partisi'nden (FP) İstanbul Milletvekili seçilen Merve Kavakçı'nın TBMM'nin açılış gününde başörtüsü ile yemin etmek istemesi mecliste sert tartışmalara neden olmuştur. Özellikle Başbakan Bülent Ecevit, Kavakçı'ya sert ithamlar da bulunarak meclisi terk etmesi gerektiğini belirtmiştir. TBMM'deki Merve Kavakçı olayının ardından İran, Kavakçı'ya sahip çıkmış, başörtüsü nedeniyle meclise alınmamasını sert bir şekilde eleştirmiştir. İran'ın tepkisinin ardından Başbakan Ecevit: "*İran, Türkiye'ye ideoloji ihraç etme çabalarını sürdürüyor, bunlar komşulukla bağdaşmaz*" şeklinde İran'ı uyarmıştır.[158] Kavakçı olayının ardından İran'da Türkiye aleyhine gösteriler düzenlenmiştir. Ancak daha sonra Kavakçı'nın ABD vatandaşlığının da mevcut olduğu öğrenilince İran tarafında tepkiler azalmıştır. Türkiye'de Milletvekili şartlarında çifte vatandaşlık olamayacağı hususu nedeniyle de Merve Kavakçı'nın milletvekilliği Anayasa Mahkemesi tarafından düşürülmüştür.[159]

---

[156] "Demirel İKÖ Zirvesini Terk Edip Döndü", *Milliyet,* 11 Aralık 1997
[157] Çağla Demirel, ***a. g. m.,*** s.288.
[158] "Ecevit'ten İran'a İhtar", *Milliyet,* 10 Mayıs 1999
[159] Robert Olson, Türkiye-İran, s. 53-54.

90'lı yılların sonlarına doğru Türkiye'deki laik kesimi temsil eden kişilere düzenlenen suikastlar yine devam etmiştir. Eski Kültür Bakanı Ahmet Taner Kışlalı'nın 22 Ekim 1999'da Ankara'da bombalı suikast sonucu öldürülmesi gözleri tekrardan Radikal İslamcı gruplara çevirmiştir. 2000 yılında Türkiye'de Devlet Güvenlik Mahkemeleri tarafından başlatılan "Uğur Mumcu Uzun Takip" "(UMUT)" operasyonu ile Türkiye'deki Hizbullahçıların bulunduğu eve baskın gerçekleştirilip birçok örgüt mensubu yakalanmıştır. Uğur Mumcu, Bahriye Üçok, Muammer Aksoy ve Ahmet Taner Kışlalı cinayetlerine ilişkin birçok deliller bulunmuştur. DGM Savcısı Hasan Keleş, örgütlerin İran'la doğrudan bağlantıları olduğunu ileri sürerek, faili meçhul cinayetlerin İran istihbarat birimlerinin yardımı ile işlendiğini ileri sürmüştür. [160]

İki ülke arasında bu süreçte sorun yaratan bir diğer gelişme de 11 Temmuz 1999'da Tahran sokaklarında başlayan öğrenci hareketlenmelerinin Türkiye tarafından söylem bazında desteklenmesi olmuştur. İran'da muhafazakâr kesim tarafından, ılımlı kanadın gazetesi olan Selam gazetesinin kapatılması ve basına sansür uygulanması İran'da binlerce öğrencinin sokaklara inip özgür basın eylemleri yapmasına neden olmuştur. Hamaney istifa sloganları atan öğrenciler, İran polisinin sert müdahaleleriyle karşılaşmış ve birçok gösterici hayatını kaybetmiştir. Başbakan Bülent Ecevit, İran'daki öğrenci hareketlenmelerinin doğal olduğunu belirterek, "*Uzun süredir baskı rejimine ve çağdışı rejim uygulamalarına katlanılmasının mümkün olmadığını*" ifade etmiştir. Ecevit'in açıklamaları sonrası İran, Ankara'ya yönelik sert eleştiriler getirip, İran'ı karıştırmakla suçlamıştır.[161]

Hatemi'nin ilk cumhurbaşkanlığı döneminde, Türkiye ile İran arasında kronik hale gelen PKK ile mücadele konusu ilişkileri gerginleştiren bir başka konu olmuştur. Şubat 1999'da Abdullah Öcalan'ın yakalanarak Türkiye'ye getirilmesinden sonra PKK'nın dağılma sürecine girmesi Türkiye-İran ilişkilerinde yeni sorun alanları ortaya çıkarmıştır. Terörist başı Öcalan'ın yakalanmasının

[160] "Umut Operasyonunun Tarihçesi", *NTV*, 07 Ocak 2002
[161] "Ecevit: Çağdışı Rejime Katlanılamaz", *Milliyet,* 14 Temmuz 1999

ardından en büyük gösterilerin İran içerisinde yaşayan PKK'lılar tarafından gerçekleştirilmesi, İran'ın sınır hattını kontrol edememesi ve PKK'lı teröristlerin İran ülke topraklarını koridor olarak kullanması Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Başbakan Ecevit, PKK ile mücadele konusunda "İran, Suriye'nin yerini mi aldı" açıklaması ile İran'a karşı tepkisini dile getirmiştir.[162] Bu gelişmeler üzerinde TSK'nın İran sınırında bir köyü bombaladığı iddiaları ve İran sınırında devriye gezen iki Türk askerinin İran tarafından tutuklanması iki ülke ilişkilerinde gerginliklere neden olmuştur. Diplomatik mücadelelerin ardından iki Türk askerinin serbest bırakılması ve Türkiye'de 17 Ağustos Depreminin yaşanması gergin ilişkileri yumuşatmıştır.[163]

Hatemi'nin ilk cumhurbaşkanlığı döneminde meydana gelen bu sorun alanları iki ülkenin dışişleri bakanlarının yoğun çabaları ile yatıştırılmaya çalışılmıştır. Türkiye Dışişleri Bakanı İsmail Cem ve İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi bir araya gelerek iki ülke arasında iş birliği ve diyalog süreci başlatmak istemişlerdir. Bu bağlamda iki ülke arasında dışişleri müsteşarları seviyesinde yılda en az iki kez toplanmak üzere bir çalışma grubu oluşturulmuştur. İkili ilişkiler, bölgesel gelişmeler ve uluslararası konularda istişare toplantılarını içeren anlaşma, Ocak 2000'de Ankara'da imzalanmıştır. Bu süreçten sonra İran yönetimi PKK konusunda Türkiye ile iş birliği içerisine girmiştir.[164]

2.5.2. Hatemi'nin İkinci Cumhurbaşkanlığı Döneminde Türkiye-İran İlişkileri (2001-2005)

2001 yılının ilk altı aylık döneminde İran'da reformcular ve muhafazakâr bloklar arasındaki güç mücadeleleri, Muhammed Hatemi'nin Mayıs 2001'de tekrar cumhurbaşkanı seçilmesi ile alevlenmiştir. Hatemi'nin ilk döneninde gerçekleştirmek istediği reformlar muhafazakâr blok ve Dini Lider'in baskıları sonucu hayata geçirilememiştir. Hatemi'nin ilk dönemindeki başarısızlığı sonucu muhafazakâr blok iyice güçlenmiş ve belediye seçimlerinde çoğunluğu elde etmiştir. İran'ın kötü

[162] "Eski Suriye'nin Yerini İran mı Aldı", *Hürriyet,* 27 Temmuz 1999, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/eski-suriyenin-yerini-iran-aldi-39093162
[163] Robert Olson, Türkiye-İran, s. 59.
[164] Gökhan Çetinsaya, Türkiye Cumhuriyeti'nin İran Politikası, s. 343-344.

seyreden ekonomik göstergeleri de Hatemi yönetimini zora sokmuştur. Türkiye'de ise koalisyon hükümetindeki çatlak sesler ve iç çekişmeler iç ve dış politikada karar mercilerini etkilemiştir. 2000'li yıllarda uluslararası ortamın yaşadığı değişim ve dönüşüm Türkiye-İran ilişkilerinde ideolojik farklılığın bir kenara atılıp, milli çıkarlara dayalı pragmatist bir dış politika izlemesinin yolunu açmıştır. İlişkilerin ideolojik temelden uzaklaşmasının en büyük göstergesi, 22 Haziran 2001'de FP'nin kapatılmasının, İran'da büyük bir sessizlikle karşılanması olmuştur.[165]

ABD'de yaşanan 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrası Türkiye-İran ilişkilerinde ortak sorun ve ortak çıkar alanları iki ülkeyi birbirlerine yakınlaştırmıştır. 11 Eylül terör saldırıları sonrası; ABD'nin Ortadoğu'da artan etkisi ile birlikte Afganistan ve Irak müdahalelerinin yaşanması Türkiye-İran ilişkilerinin bu olaylardan bağımsız değerlendirilmesini imkânsız hale getirmiştir. 22 Ekim 2001'de Ankara'da bir araya gelen İran Dışişleri Bakanı Kemal Harazi ve Türkiye Dışişleri Bakanı İsmail Cem, uluslararası konjonktürün yarattığı ortamda güvenlik ve iş birliği toplantıları gerçekleştirmişlerdir. İki ülke dışişleri bakanları da PKK ve HMÖ ile mücadele de iş birliğine yönelik sağduyulu açıklamalar yapmıştır. [166]

11 Eylül terör saldırıları sonrası ABD, 1990'lı yıllardaki çevreleme politikasından vazgeçerek, "terörü önleyici savaş doktrinini benimsemiştir. ABD, yeni dış politikası için "biz ve öteki" kavramlarını seçerek; teröre karşı "ABD'nin yanında olanlar ya da ABD'ye düşman olanlar" stratejisini belirlemiştir. Bir nevi 11 Eylül saldırıları ABD'ye dünya jandarmalığı için artan etkisini göstermek adına bir fırsat olmuştur. Ocak 2002'de bir basın toplantısı düzenleyen ABD Başkanı George W. Bush haydut devlet kavramı ile terörü destekleyen ve kitle imha silahları barındıran ülkeleri 'şer ekseni' içerisine almıştır. ABD'nin şer ekseni ilan ettiği ülkeler İran, Irak ve Kuzey Kore olmuştur.[167]

---

[165] Çağla Demirel, ***a. g. m.,*** s. 296-297.
[166] İrina Svistunova, ***a. g. m.***, s. 77.
[167] Burak Bilgehan, Özpek, "En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu", *Ortadoğu Etütleri,* Cilt 3, No 2, Ocak 2012, s. 187.

Başkan Bush'un basın toplantısının ardından ABD'nin Irak'ı işgal edeceği siyasal ve toplumsal çevrelerce bilinir hale gelmiştir. ABD'nin Afganistan'ı işgalinin ardından Irak'a müdahale planı Türkiye ve İran'ı birbirine yakınlaştırmaya başlamıştır. ABD, İran'ı şer ekseni içerisine almış olsa da bu süreçten sonra Türkiye ve İran ilişkilerinde gözle görülür bir iyileşme söz konusu olmuş, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin resmi daveti üzerine 17-18 Haziran 2002 tarihlerinde İran'a gitmiştir. Gayet samimi ortamda gerçekleşen görüşmelerde, ekonomik ilişkiler, Afganistan'ın yeniden inşası, Irak ve Ortadoğu krizi ile alakalı birçok konu görüşülmüştür. Birbirlerine dostum diye hitap eden iki lider, ısınan bölge dinamiklerinde dostluk mesajları vermişlerdir. Hatemini'nin reform politikalarına destek veren Sezer, bu ziyarette Dini Lider Ali Hamaney'i ve muhafazakâr kesimden politikacıları ziyaret etmemiştir. Hatemi ile birlikte İran'ın yoğun Türk nüfusunun yer aldığı Tebriz'i ziyaret eden Sezer burada ilk defa açılan Azerbaycan Türk Dili ve Edebiyatı bölümünün açılışını gerçekleştirmiştir. Sezer'in bu ziyaretinin ardından iade-i ziyaret yapan Hatemi Ekim 2002'de Türkiye'yi ziyaret etmiştir.[168]

3 Kasım 2002'de Türkiye'de yapılan erken seçimleri Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (Ak Parti) kazanması da İran'da olumlu karşılanmıştır. Ak Parti yönetiminin, kapatılan Refah Partisi ve Fazilet Partisi'nin muhafazakâr İslamcı kadrolarından oluşması İran'da sempati uyandırmıştır. Nitekim 1990'lı yıllarda Necmettin Erbakan döneminde ki iyi ilişkiler, yeniden aynı muhafazakâr kadroların Türkiye'de tek başına iktidar olması ile birlikte iyimser bir hava yaratmıştır. Ak Parti'nin oluşturmak istediği "çok boyutlu dış politika" stratejisi üzerine komşularla arasını iyi tutmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda 11 Eylül terör saldırılarının ardından Ortadoğu'da yaşanan hareketlenmeler değerlendirildiğinde Türkiye komşusu İran'la ideolojik boyuttan arındırılmış, pragmatist ilişkiler kurmaya gayret etmiştir.[169]

ABD'nin Irak işgaline hazırlanması İran'ı PKK/PJAK ile mücadele konusunda politika değişikliğine itmiştir. 2002 yılından itibaren PKK'nın İran kolu PJAK'ın

[168] "Turkey's President Arrives İn Tabriz", *Tehran Tımes,* 19 June 2002
[169] Sedat Laçiner –Arzu Celalifer Ekinci, ***a. g. e.*** , s. 117-118.

İran'da terör faaliyetlerini arttırması, İran açısından güvenlik için büyük önem arz etmiştir. Sezer-Hatemi görüşmelerinde de PKK/PJAK ve HMÖ gibi örgütlere karşı birlikte mücadele ve iş birliği yapma sözleri verilmiştir.[170]

ABD'nin Irak'a olası bir müdahalesini engellemek için büyük bir gayret gösteren Ak Parti hükümeti, Irak konusunda istişareler yapmak için İKÖ üyeleri ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Başbakan Abdullah Gül 12 Ocak 2003'te İran'ı ziyaretinde, iki ülkenin de kaygılarının ortak olduğunu belirterek, Irak Lideri Saddam Hüseyin'i silah denetçileriyle şeffaf iş birliği yapması hususunda uyararak, BM Güvenlik Konseyi'ni rahatlatıcı adımlar atmasını istemiştir. İran, Suriye, Suudi Arabistan ve Ürdün, Başbakan Gül'ün bu girişime öncülük etmesinden dolayı memnuniyet duymuştur. İKÖ üyesi altı ülke Saddam Hüseyin'e Irak'ı toprak bütünlüğünün korunması adına garanti vermiştir. Gül'ün İran ziyaretinde Hatemi ile verdiği ortak demeç de Irak'a karşı Türkiye ve İran'dan olası bir tehdidin söz konusu olmadığı belirtilerek, Bağdat yönetimini silahsızlanmaya teşvik edecek adımlar atılmıştır.[171]

1 Mart 2003 tarihinde ABD'nin Irak müdahalesinin öncesinde 62 bin ABD askerinin ve teçhizatının Türkiye topraklarından Irak'a geçişi için TBMM'ye sunulan tezkere salt 276 oy çoğunluğunu sağlayamayarak reddedilmiştir. Ak Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın tezkerenin geçişi ile alakalı verdiği demeçte: "Tribünde kalmayalım sahaya inelim" mesajına rağmen Ak Parti'li 99 milletvekili tezkereye hayır oyu kullanmıştır. ABD askerlerinin Türkiye topraklarından geçişine hayır diyen Türkiye'nin tavrı, İslam Dünyasında ve İran'da olumlu karşılanmıştır.[172] Tezkereye hayır demek Türkiye'ye siyasi ve ekonomik (Irak'ta oyun kurucu rolünden ve ABD'nin maddi yardımlarından mahrum kalmak) anlamda önemli şeyler kaybettirse de İslam Dünyası nezdinde kredibilitesini ve itibarını arttırmıştır. Bu

[170] Faruk Sönmezoğlu, ***a. g. e.,*** s. 586-587.
[171] "Altı Müslüman Ülkenin Sözcüsü Olacağız", *Milliyet,* 14 Ocak 2003,
[172] "Turkey Holds Critical Vote on U.S. Troop Deployment", *Tehran Tımes*, 2 Mart 2003

husus, Türkiye'nin Batılı müttefiklerinin her dediğini gerçekleştiren bir devlet olmadığını ispatlamasına imkân vermiştir.[173]

ABD'nin Irak müdahalesinin ardından Türkiye ve İran için birçok ortak sorun ve ortak çıkar alanları meydana gelmiştir. Öncelikle Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt Devleti'nin kurulmasını istemeyen Türkiye ve İran bu hususta ortak hareket etmeye başlamıştır. Tezkerenin TBMM'den geçmemesinin ardından Kuzey Irak Kürtleri ve PKK konularında Türkiye'nin taleplerini göz ardı eden ABD, bu süreçte Kürtleri kendisine müttefik olarak seçmiştir. Kuzey Irak'taki Kürt grupların ABD'ye yakınlık göstermesi, Kürtlerin istenildiği zaman İran'a karşı harekete geçirebileceği varsayımlarını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlam da İran, KDP, KYB ve PKK'nın kendi aleyhine kullanılma tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Türkiye-ABD ilişkilerinde önemli sorun alanı oluşturan PKK konusunda ABD salt bir politika belirleyememiştir. ABD, PKK terörünü İran'a karşı kullanma ve İran sınırına yerleştirme eğiliminde bulunmuştur. 2003'te İran topraklarında PJAK'ın kurulması, İran'ın da terör ile mücadele konusunda Türkiye ile aynı çizgide yer almasına neden olmuştur.[174]

Ortadoğu coğrafyasında, Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı yerler; Türkiye, İran, Irak ve Suriye olmuştur. ABD'nin 2003 Irak İşgalinin ardından Kuzey Irak'ta otoritenin tamamen kaybolması ve Irak'ın bölünüp bağımsız bir Kürt Devleti'nin kurulacak olması Türkiye, İran ve Suriye'yi endişelendirmiştir. Bu süreçte Türkiye, İran ve Suriye tarafından Irak'ın durumunu konuşmak üzere "Irak'a komşu ülkeler" platformu kurularak, istişare toplantıları düzenlemişlerdir. Bağımsız bir Kürt Devleti'nin kurulmasını istemeyen bu 3 ülke iş birliği üzerine yoğunlaşmışlardır. Bu toplantılar her ne kadar olumlu hava da seyretse de İran, olası bir Irak Devleti'nin parçalanması durumunda Türkiye'nin Musul ve Kerkük'ü kuşatabileceği endişesini

[173] Sedat Laçiner –Arzu Celalifer Ekinci, ***a. g. e.,*** s. 123.
[174] Burak Bilgehan Özpek, ***a. g. m.,*** s. 193-194.

sürekli taşımıştır. Öyle ki İran için Musul ve Kerkük'ün hâkimiyetinin Kürt gruplarda olması bir sorun teşkil etmemiştir. [175]

2002 yılında İran Ulusal Güvenlik Danışmanı Ali Rıza Caferzade'nin İran'ın Natanz ve Arak'ta uranyum zenginleştirilebilecek teknolojiye sahip gizli nükleer tesislerinin bulunduğunu dünya kamuoyuyla paylaşması İran'ı zor durumda bırakmıştır. Zaten ABD tarafından şer ekeni içerisine alınan İran, gizli nükleer tesisleri ile de ABD'nin tezlerini kuvvetlendirmiştir. 2002 yılından itibaren İran-ABD-AB arasında yaşanan nükleer krizden etkilenen ülkelerden biri de hiç şüphesiz komşusu Türkiye olmuştur. Türkiye, bu tarihten itibaren komşusu İran ve müttefik durumunda bulunan ABD ve AB arasında kalmıştır. Öte yandan bölgesel rekabet içerisinde bulunduğu İran'ın uranyum zenginleştirilebilecek teknolojiye sahip gizli nükleer tesislere sahip olması da Türkiye'yi İran konusunda endişeye sevk etmiştir.

Türkiye'de Ak Parti iktidarı ile birlikte "komşularla sıfır sorun" politikası kapsamında Türkiye-İran ilişkilerinde faydacı ve iş birliği odaklı bir hava oluşmuştur. 27-29 Temmuz 2004 tarihlerinde İran'a resmi ziyaret gerçekleştiren Başbakan Recep Tayyip Erdoğan burada Hatemi ile görüşmüştür. Terörle mücadele konusunda iki ülke arasındaki iş birliği boyutu bu ziyaretle en verimli dönemi geçirmiştir. Yapılan anlaşama ile İran, PKK'yı bütün uzantılarıyla birlikte terör örgütü olarak kabul ederken, Türkiye'de HMÖ'nün terör örgütü olarak kabul etmiştir. Bu doğrultuda, Türkiye ve İran PKK/PJAK ve HMÖ örgütleri ile mücadele de tutuklanan örgüt mensuplarını birbirlerine iade etmişlerdir.[176]

Hatemi döneminde yabancı sermayenin ülkeye girişi için "Yabancı Yatırımın Teşviki ve Koruma Yasası" (FIPPA) Ekim 2002'de İran Meclisine gelmiş ve 2003 Şubat ayında onaylanmıştır. Yabancı yatırımcı için vergileri %60'dan %25'e düşen İran için ilk ciddi yatırımları Gübretaş, TAV ve Turkcell gibi Türk firmaları gerçekleştirmişlerdir. İran İmam Humeyni Havalimanı (İKA) için yapılan ihaleyi

[175] İrina Svistunova, ***a. g. m.,*** s. 77.
[176]"İran: PKK Terörist", *Hürriyet,* 30 Temmuz 2004

kazanan Tepe-Akfen-Vive (TAV) şirketi kazanmış ve yap-işlet-devret modeli ile bu projeyi bitirmiştir. TAV, İKA Havalimanını bitirdikten sonra İran'daki muhafazakârlar ve reformcular arasındaki çatışmanın ortasında kalmıştır. Devrim Muhafızlar İKA'nın açıldığı ilk gün havalimanını kuşatarak güvenlik gerekçesi ile uçuşları durdurmuştur. TAV şirketinin ABD ve İsrail ile ilişkileri bulunduğunu öne süren Devrim Muhafızları, Milli güvenliğe tehdit olarak nitelendirerek TAVın işletmeciliğini iptal etmiştir. Bir başka Türk şirketi olan TURKCELL'de İran'ın telekomünikasyon ve haberleşme ağı için İRANCELL'i kurmak istemiş, ancak bu girişimde Devrim Muhafızları engeli ile karşılaşmıştır.[177]

[177] Atay Akdevelioğlu, "Türk Şirketlerinin İran'da Yatırım Girişimleri, TAV ve TURKCELL Örnekleri", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 2, Sayı 3, 2015, s. 144-147.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: MAHMUD AHMEDİNEJAD DÖNEMİ TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ

3.1. AHMEDİNEJAD'IN SİYASİ PORTRESİ

Mahmud Ahmedinejad, 28 Ekim 1956 tarihinde Tahran'ın güneydoğusunda bulunan Semnan eyaletinin, Gramsar şehrinin Aradan köyünde yedi çocuklu bir ailenin üçüncü çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası Ahmad Ahmedinejad, annesi Fatemeh Beygam Ghaderi'dir. Baba Ahmad nalbant olmadan önce küçük bir market işletmiş ardından berber olarak yaşamına devam etmiştir. Ancak kırsal kesimde yaşayan birçok İranlı gibi ekonomik zorluklar ve ailesini daha iyi şartlarda yaşatabilmek adına 1957'de Tahran'a göç etmiştir. Ahmedinejad kişisel resmi adresinde o günleri şöyle anlatmıştır: "*Babam şehir hayatının çekiciliğine hiçbir zaman ilgi duymamasına rağmen hayatın zorlukları onu ben doğduktan sonra Tahran'a yerleşmeye zorlamıştır*.". [178] Tahran'a yerleştikten sonra Ahmedinejad ailesi ilk soy isimleri olan Sabourjian ismini bırakıp Ahmedinejad soy ismini almıştır.[179]

Ahmedinejad, ilk ve ortaokul öğrenimini Tahran'da tamamlamıştır. 1975 yılında Tahran İlim ve Sanayi Üniversitesi İmar ve İnşaat bölümüne 400 bin kişi arasından 132. kişi olarak yüksek bir dereceyle giriş yapmıştır. 1986 yılında yüksek ihtisasını tamamlarken 1989'da üniversitede dersler vermeye başlamıştır. 1997 yılında ulaştırma-taşımacılık ve trafik planlaması ve mühendisliği bilim dalında doktorasını tamamlamıştır. Devrim öncesi üniversitelilerin oluşturduğu İslami Öğrenciler Birliği'nin kurucuları arasında yer almıştır. 1986 yılında Devrim Muhafızları Ordusu'na üye olmuş ve Kerkük operasyonlarına katılarak, Devrim Muhafızları Ordusu'nda 6. Baş Mühendisliği yapmıştır. İran-Irak Savaşının bitimine kadar orduda mühendislik hizmetlerinde bulunmuştur. 1980'lerde Batı Azerbaycan'ın Maku ve Hoy vilayetlerinde 4 sene vali yardımcılığı ve valilik görevi yapmıştır.

[178] Müjgân Akbulut, "Mahmud Ahmedinejad Dönemi İran-ABD Dış Politikası", (Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Bursa 2017, s. 15-16.
[179] Hussein D. Hasan, "Iran: Profile of President Mahmoud Ahmedinjead, CRS Report for Congress, 09 July 2009, s. 2-3.

1993-1997 yılları arasında Kuzeybatı Azerbaycan bölgesinde yer alan Erdebil Eyaletinde Genel Vali olarak görevini sürdürmüştür.[180]

Ahmedinejad'ın siyasi portresinin oluşmasında muhafazakâr blok önemli rol oynamıştır. İran muhafazakârları üç kola ayrılmaktadır. Geleneksel muhafazakârlar, ılımlı muhafazakârlar ve genç radikal/muhafazakârlar. Geleneksel muhafazakârlar; büyük din adamlarının ve esnaf sınıfının önde gelen tüccarlarından oluşmakta ve bunlar Velayeti Fakih sistemine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Ilımlı muhafazakârlar; özgün bir yol benimserken, sanayi burjuvazisini ön plana almış, dış politikada pragmatist ve dış dünya ile entegre olunması taraftarıdır. Üçüncü ve Ahmedinejad'ın da üyesi olduğu genç radikal/devrimci muhafazakârlar ise din adamı olmayan genç muhafazakârın oluşturduğu, yapı içerisinde ağabey-kardeş ilişkilerinin var olduğu bir oluşumdur. Genç muhafazakârlar, İran-Irak savaş yıllarında büyümüş ve bu savaştan oldukça etkilenmişlerdir. Genç muhafazakârların, ideolojik temelleri bu süre zarfında oturmaya başlamıştır.[181]

Muhafazakâr blok içerisinde geleneksel muhafazakâr akım 1998 yerel yönetim, 2000 meclis seçimleri ve 2001 yılı cumhurbaşkanlığı seçimlerini kaybetmişlerdir. Genç radikal muhafazakâr akım geleneksel muhafazakârla ilişkilerini kesmiş, din adamları yavaş yavaş aktif siyasetten uzaklaşmış ve yerlerini din adamı olmayan genç muhafazakâr kesim almaya başlamıştır. Genç muhafazakârlar, sosyal refah, zenginliğin adil paylaşımı gibi sosyal adalet vurgularını benimseyerek, seçimlerde tanınmamış kişileri aday göstermişlerdir. Bu süreçte genç muhafazakâr akım Anayasa Koruyucular Konseyi (AKK), yargı erki ve askeri kanattan önemli destek almışlardır. İran'da yapılan 2003 belediye, 2004 meclis ve 2005 cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmışlardır.[182] Ahmedinejad üyesi olduğu bu akım tarafından ilk olarak 3 Mayıs 2003'te Tahran Belediye Başkanı seçilmiş, ardından 24 Haziran 2005

---

[180] "Mahmud Ahmedinejad", *Tımeturk,* https://www.timeturk.com/mahmud-ahmedinejad/biyografi-801794

[181] Davut Turan, "Ahmedinejad ve İran Dış Politikası", *Satranç tahtasında İran "Nükleer Program",* Der: Atilla Sandıklı, İstanbul, Şubat 2007, s. 259-260

[182] Arif Keskin, "Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinejat Ve Radikal Muhafazakar Akım", *Stratejik Analiz,* Ocak 2006, s. 60-65.

ve 12 Haziran 2009 tarihlerinde cumhurbaşkanı seçilmiştir. Alt başlıklarda anlatılacağı üzere 2005 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde "Doğuya Yöneliş" sloganı kullanılmış, sosyal adalet ve gelirin eşit dağıtımı mesajları verilerek seçimler kazanılmıştır.

3.1.1. Dokuzuncu Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve İktidara Gelişi

Mahmud Ahmedinejad 2005 İran cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Haşimi Rafsancani ve yeni muhafazakâr akımdan Ali Laricani, Muhammed Kalibaf ve Muhsin Rızai gibi güçlü ve oldukça popüler rakipleri karşısında beklenmedik bir zafer kazanmıştır. Cumhurbaşkanlığı ilk tur seçimlerinde Rafsancani %21, Ahmedinejad ise oyların %19,6'sını almış ve seçim ikinci tura kalmıştır. 24 Haziran 2005'te yapılan ikinci tur seçimlerinde Rafsancani %35,9 Ahmedinejad ise %61,69 oranında seçimlerde oy almıştır. Seçim kampanyası süresince ABD ile ilişkileri düzeltme sinyalleri veren, reform çağrısı yapan Rafsancani yerine, yoksul kesimlerin beklentilerini karşılayan ve sosyal adalet vurgusu yapan Ahmedinejad İran'ın dokuzuncu cumhurbaşkanı seçilmiştir.[183]

Ahmedinejad din adamı olmadığı gibi, saygın bir dini aile yahut saygın bir esnaf aileye de mensup değildir. Daha önceleri bombalı saldırıda hayatını kaybeden Ebu'l Hasan Beni Sadr ve yurtdışına kaçmak zorunda kalan Mohamed Ali Recai'i saymazsak, İslam Cumhuriyeti'nin din adamı olmayan ilk cumhurbaşkanı Ahmedinejad olmuştur.[184] Kuşkusuz Ahmedinjead'ın seçimleri kazanmasında Devrim Muhafızları, Besic güçleri ve Dini Lider'in etkisi azımsanmayacak derece de önemli olmuştur. Nitekim General Muhammed Zulkadr daha sonraları bu desteği: "*Allah'a hamd olsun, dini güçler seçimleri zekice planları ve Besiclerin güçlü katılımı ile kazandı*" ifadeleriyle açıklamıştır.[185]

---

[183] "Ahmedinecad Önde", *Milliyet*, 25 Haziran 2005
[184] Hakkı Uygur," Devrimin 39.Yılında İran Siyasetinin Açmazları", *İran Araştırmaları Merkezi İRAM,* https://iramcenter.org/devrimin-39-yilinda-iran-siyasetinin-acmazlari/
[185] Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze İran'ın ABD politikası,* ODTÜ Yayıncılık, Ankara, s. 250.

Ahmedinejad seçim propagandası sırasında aristokrasiye karşı, devrim değerlerine sadık, İmam Humeyni'nin ve eski cumhurbaşkanlarından Recai'nin sade yaşamına geri dönme sinyali vermiştir. Ahmedinejad sade yaşamı ve halk adamı görüntüsü ile sosyal adaleti tesis edeceğini vadetmiş yolsuzluklarla mücadeleden taviz vermeden, yolsuzluklara karışanların deşifre edileceğini açıklamıştır. Özellikle Rafsancani ve aile bireylerinin yolsuzluğa karıştığını iddia ederek bunu seçim kampanyası boyunca kullanmıştır. Bu bağlamda İran halkının önceliği ekonomik ve sosyal sorunlar olmuş ve Ahmedinejad farklı bir ses olarak seçimlerden zaferle ayrılmıştır.[186]

Cumhurbaşkanlığının ilk aylarında aceleci bir şekilde Dini Lider Ali Hamaney tarafından "gelmiş geçmiş en başarılı cumhurbaşkanı" olarak lanse edilen Ahmedinejad iç politikada çatlakların oluşmasına sebebiyet vermiş, 1989'da Humeyni'nin ölümüyle başlayan askeri-din adamı koalisyonu hızla askeri kanadın lehine sonuçlanarak İran'da askeri bir bürokrasi oluşmuştur.[187] Öyle ki Ahmedinejad'ın ilk cumhurbaşkanlığı döneminde kabine de yer alan 22 kişilik koltuğun yarısı Devrim Muhafızları eski üyesi ya da Pasadan üyelerinden oluşmuştur.[188]

3.1.2. Onuncu Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve İktidara Gelişi

12 Haziran 2009'da İran'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini ilk turda oyların %63'ünü alan Ahmedinejad, oyların %32'sini alan en yakın rakibi Azeri kökenli eski başbakanlardan Mir Hüseyin Musavi'nin açık ara önünde kazanarak ikinci kez cumhurbaşkanı seçilmiştir. Eski meclis başkanlarından Mehdi Kerubi ise %1 oy almıştır. Seçim sonuçları Musavi taraftarları arasında tam bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Seçim kampanyası boyunca Ahmedinejad'ın en önemli rakibi olan Musavi İran'ın kesinlikle bir reform süreci yaşaması ve uluslararası alanda

[186] Abdullah Yeğin, İran Siyasetini, s. 44-47.
[187] Hakkı Uygur," Devrimin 39.Yılında İran Siyasetinin Açmazları", *İran Araştırmaları Merkezi İRAM,* https://iramcenter.org/devrimin-39-yilinda-iran-siyasetinin-acmazlari/
[188] Gülriz Şen, ***a. g. e.***, s. 253.

düşmanlığın girdirilmesinin tezlerini savunarak seçmenlerinin seçimlere olan ilgilerini ateşlemiştir. [189]

Musavi taraftarlarının seçimlerde usulsüzlük yapıldığı kuşkusu ve seçim sonuçlarındaki tutarsızlıklar nedeniyle başkent Tahran ve diğer büyük kentlerde ki meydanlar seçimlerin iptal edilmesini isteyen kitleler tarafından doldurulmaya başlanmıştır. Musavi taraftarları güvenlik güçleriyle aralarında yaşanan çatışmalar neticesinde İran siyasetindeki çatlaklar ortaya çıkmıştır. Göstericiler cebir, şiddet ve tutuklamalara maruz kalmış ve birçok kişide hayatını kaybetmiştir. Gösterilerin şiddet kullanılarak batırılmasının ardından göstericiler yeni bir hedef belirlemiş; Musavi taraftarları, Musavi hareketinin sembolü olan yeşil renkli aksesuar ve kıyafetlerle Cuma namazlarına, Kudüs günü gibi anma programlarına katılarak gövde gösterisi yapmışlardır.[190]

Musavi ve Kerubi taraftarları "umudun yeşil yolu" hareketi etrafında birleşerek gösterilere devam etmiştelerdir. Bununla birlikte Ahmedinejad devrimden bu yana böyle bir tepki ile karşılaşan ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Seçimlerin iptal edilmesine dair beklentiler Dini Lider Ali Hamaney'in 19 Haziran 2009'da seçim sonuçlarının "ilahi takdir" olarak yorumlamasının ardından son bulmuştur. Hamaney protestoların son bulması gerektiğini ve gösterilerin devam etmesi durumunda ortaya çıkacak sonuçlardan muhalefetin sorumlu tutulacağını bildirmiştir. [191]

3.1.3. Ahmedinejad'ın Dış Politikadaki Temel İlkeleri

2005 yılının Haziran ayında cumhurbaşkanı seçilen Mahmud Ahmedinejad, Rafsancani ve Hatemi dönemlerindeki Batı ile uyumlu olma geleneğini bir kenara bırakarak dış politikada çıkış yolunun "uyum yerine güç ve kuvvet gösterisi" olduğuna inanmıştır. Ahmedinejad cumhurbaşkanı seçildiğinde ABD Başkanı Bush dış politika da agresif ve gergin tavırlar sergilemekteydi. Ahmedinejad öncesi İran'ın

[189] Gülriz Şen, ***a. g. e.***, s. 301.
[190] "İran'daki Yeşil Hareket: Gerçeği ve Akıbeti", *Al Jazeera*, 30 Aralık 2013
[191] Gülriz Şen, ***a. g. e.***, s. 302-303.

en önemli rakiplerinden olan Afganistan ve Irak'a ABD müdahalesi gerçekleşmiş ve bu ülkeler kaosa sürüklenmişti. Bununla birlikte 11 Eylül terör saldırılarının ardından İran ABD tarafından Irak ve Kuzey Kore ile birlikte şer ekseni içerisine alınıp kimyasal silah bulundurma ve terörizmi destekleme iddialarıyla itham edilmişti. Ayrıca İran gizli nükleer tesislerinin açığa çıkması da İran için önemli bir sorun kaynağı olmuştu. Böylesi bir ortamda İran'ın ulusal çıkarlarına yumuşak söylemlerle ulaşması mümkün olamazdı. Humeyni sonrası, Hatemi ve Rafsancani dönemlerinde bu politikalar denenmiş ancak başarılı olunamamıştı. Ahmedinejad da dış politikada sertlik yanlısı tutumla aynı şekilde cevap vermeyi tercih etmiştir. Bunun yegâne yolu Humeyni dönemi devrimci söylemlere geri dönülmesiydi. [192] Ancak Ahmedinejad Humeyni döneminden farklı olarak, Batı karşıtlığını vurgularken, İslam ülkeleri, komşu ülkeler, Rusya, Latin Amerika ve Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerini genişletmeyi tercih etmiştir. Ahmedinejad "İsrail varlığı gayri meşrudur", "İsrail haritadan silinmelidir", "Yahudi soykırımı araştırılmalıdır" gibi söylemlerle ABD'nin Afganistan ve Irak operasyonlarıyla beraber İslam dünyasında oluşan ABD ve İsrail karşıtlığını güçlendirmeye ve ideolojisine temel kazandırmaya gayret göstermiştir.[193]

Bununla birlikte Nisan 2006'da düzenlediği basın toplantısıyla birlikte tüm baskılara ve yaptırım tehditlerine rağmen İran'ın uranyum zenginleştirme işlemini başardığını ve nükleer çalışmaların devam edeceğini açıklaması bir nevi Batı'ya meydan okuduğunun kanıtı olmuştur. Ahmedinejad'ın sertlik yanlısı tavrı, İran-AB ilişkilerini de etkilemiş ve 2006 yılından itibaren AB'yi, ABD'nin İran politikasına yaklaştırmıştır.

Ahmedinejad dönemi dış politika da önemli konulardan biri de Arap baharı ve Suriye Krizi olmuştur. Arap Baharına olumlu yaklaşan ve İslami uyanış olarak simgeleyen Ahmedinejad yönetimi söz konusu Suriye olunca politika değişikliğine gitmiştir. Devrimden bu yana ezenle ezilenin mücadelesinde ezilenin yanında olma prensibi, Suriye krizi ile birlikte çökmüştür. İran, ideal dış politika da söylemlerini

[192] Abdullah Yeğin, "Devrimin 35.Yılında İran Dış Politikası", *SETA*, Sayı 31, Şubat 2014, s. 3.
[193] Aygül Muran- Ahmet Gürkan Atay, ***a. g. m.***, s. 159-160.

bir kenara bırakıp, ülke çıkarlarını ön plana almıştır. Bu konuda öyle kararlı bir şekilde hareket edildi ki Lübnan'da İsrail'e karşı kurulan ve buradaki mücadelesiyle tüm dünya Müslümanlarının takdirini kazanan Hizbullah'ın kazanılmış tüm prestijini yok etmek pahasına Hizbullah'ı Suriye'deki savaşa dâhil etmiştir.[194]

Ahmedinejad dış politikasının genel argümanı; saldırganlığı ve krizi tırmandırmayı en etkili caydırıcılık stratejisi olarak benimsemiş, bu şekilde kendi rejiminin bekası doğrultusunda saldırganlığı rasyonalize etmek istemiştir. Çünkü Irak'ta Saddam Hüseyin örneğinde görüldüğü üzere, Irak'ın Batı'ya verdiği her türlü taviz, yeni bir tavizi doğurmuş ve bu durum ülkenin işgaliyle sonuçlanmıştır. Ahmedinejad yönetimi dış politikada güçlü gözükerek oyunun mahiyetini ve sınırlarını belirlemek için krizi farklı bir krizle tırmandırmayı seçmiştir.

3.2. AHMEDİNEJAD DÖNEMİ TÜRKİYE – İRAN SİYASİ VE GÜVENLİK İLİŞKİLERİ

Mahmud Ahmedinejad dönemi Türkiye-İran siyasi ve güvenlik ilişkileri 2011'li yıllara kadar olumlu bir şekilde seyretmiştir. Türkiye, 2002 yılında başlayan İran nükleer kriz meselesinde, 2006 yılından itibaren aktif bir rol alırken, PKK/PJAK terörüne karşı iş birliği gerçekleştirilmiştir. 2011'den itibaren ise NATO füze savunma sisteminin Malatya/ Kürecik'e kurulma kararı alınması ve Arap Baharı ve Suriye özelinde izlenen farklı politikalar sonucu iki ülke ilişkileri soğuk bir sürece doğru yönelmiştir.

3.2.1. İran-Batı Nükleer Gerilimi

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte stratejik önceliğini yitiren nükleer silahlar ve diğer kitle imha silahları, 11 Eylül 2001 terör saldırılarından sonra tekrar caydırıcı bir seçenek olarak gündeme gelmiştir. Nükleer silahlar Soğuk Savaş boyunca hiç kullanılmamış olmalarına rağmen çok konuşulmuş ve Süper Güçler arasında dehşete

[194] Abdullah Yeğin, Devrimin 35.Yılında, s. 4.

dayalı ve görece istikrarlı bir uluslararası düzenin oluşmasına neden olmuştur. Soğuk Savaş'ın 'Sovyet tehdidi' kadar entegre görünmese de 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonucu oluşan haydut devlet, despotik liderler, teröristler ve kitle imha silahları psikolojik yönü ağır basan 'teröre karşı savaşın' gözde kavramları haline gelmiştir.[195]

Uluslararası ortamda bu gelişmeler yaşanırken, 14 Ağustos 2002 tarihinde Ulusal Direniş Konseyi ve HMÖ'nün eski bir üyesi olan Ali Rıza Caferzade, Washington D.C'deki basın toplantısında, İran içerisindeki kaynaklardan edindiği bilgilere dayandırdığı açıklamasında İran'ın Natanz'daki uranyum zenginleştirme ve Arak'ta ki ağır su reaktörlerine ilişkin iki gizli nükleer projeyi ifşa etmiştir.[196]

Ali Rıza Caferzade'nin İran'ın gizli nükleer çalışmalarını ortaya koyan bu açıklamaları 1979 İslam Devrim'i sonrası bozulan İran-ABD ilişkilerini farklı bir boyuta taşımıştır. Zira üç yıldır İran'ın gizlice nükleer silah üretme niyetinde olduğunu düşünen ABD'nin eline somut bir veri geçmiştir. Böylece uluslararası sistemi ve bölge jeopolitiğini uzunca bir süre işgal edecek 'İran Nükleer Krizi' başlamıştır.

2003 yılı içerisinde Uluslararası Atom Enerji Ajansı (UAEA) Başkanı Muhammed El Baradey İran'ın Natanz ve Arak'taki nükleer tesislerini gizleyerek, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'na (NSYÖA) aykırı hareket ettiğini belirtmiştir. ABD'nin Irak müdahalesi ve aynı durumun, tek taraflı bir kararla İran'da da yaşanma ihtimali AB'yi endişelendirmiştir. AB Troykası: Almanya, Fransa ve İngiltere duruma müdahale ederek krizin diplomatik yollardan halledilmesi için gerekli sorumlulukları alarak müzakere başlatma sürecine gitmiştir. AB Troykası, İran'la nükleer çalışmalarını durdurması ve tesislerini UAEA'nın denetimine açması hususunda 21 Ekim 2003'te anlaşmaya varmıştır. Bu doğrultuda İran 18 Aralık 2003'te NSYÖA'nın ek protokolünü imzalamıştır. Ancak 2004 yılında Pakistan'da nükleer teknolojinin babası olarak bilinen Abdülkadir Hanı'ın nükleer

[195] Talha Köse, *İran Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyaseti Güç Diplomasisinin İmkânları*, 1.Baskı, *SETA Yayıncılık*, Ankara Ağustos 2008, s.13.
[196] Arzu Celalifer Ekinci, *İran Nükleer Krizi*, USAK, 1.Baskı, Ankara Ocak 2009, s. 42.

silah teknolojisi ile ilgili İran'a destek verdiği ortaya çıkınca, İran uluslararası baskıları azaltmak için uranyum zenginleştirme işlemlerini durdurmak zorunda kalmıştır. İran'ın gönüllü olarak uranyum zenginleştirme işlemlerini durdurmasının ardından 15 Kasım 2004'de AB Troykası ile İran arasında Paris Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre; İran nükleer faaliyetlerini barışçıl amaçlarla gerçekleştirecek ve bu hususta AB Troykası ile iş birliği odaklı çalışacaktı.

AB Troykasının 1 Ağustos 2005'te İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya alması karşılığında; ekonomik işbirliği, elektrik reaktörleri için yakıt temini ve güvenlik teminatı gibi 35 sayfalık bir rapor sunması İran'ı tatmin etmemiş ve 3 Haziran 2005'te cumhurbaşkanı seçilen Mahmut Ahmedinejad'la birlikte AB Troykası ve İran arasındaki yumuşama dönemi sona ermiştir. Eylül 2005 de BM Genel Kurul toplantısına katılan Cumhurbaşkanı Ahmedinejad barışçıl amaçlı nükleer enerji çalışması hakkından vazgeçmelerinin söz konusu olmadığını belirtmiştir. Bu açıklamalarının ardından İran, Natanz nükleer tesislerindeki UAEA mührünü kaldırarak çalışmalarına devam etmiştir. Bununla birlikte İran-Batı nükleer gerilimi daha da büyümeye başlamış ve AB Troykası İran'ı nükleer dosyayı BM Güvenlik Konseyi'ne götürmekle tehdit etmiştir.[197]

AB Troykasının dışında olaya müdahil olan Rusya'nın, uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin Rusya'da, uranyum çevirim işlemlerinin de İran'ın İsfahan kentinde yapılması önerisi İran tarafından kabul edilmemiştir. AB Troykası ve Rusya'nın çabalarına rağmen çözüme kavuşmayan nükleer kriz dosyası, ABD'nin baskıları ile UAEA tarafından BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmıştır.

3.2.1.1 Türkiye'nin İran'ın Nükleer Çalışmalarına Yönelik Tutumu

İran ile Batı dünyası arasındaki nükleer gerilimde Türkiye ülkelerin isimlerine göre değil, belirlemiş olduğu prensiplere göre yol haritasını çizerek bunu uygulamıştır. Türkiye bu dönemde belirlemiş olduğu üç temel prensibi taviz

[197] Talha Köse, ***a. g. e.,*** s.23.

vermeden savunmuştur. Bunlardan ilki nükleer silahların yayılmasıyla ilgili olmuştur: Soğuk Savaş sonrası bölgede büyüyen bir güç olmak isteyen Türkiye, bölgedeki barış ve istikrarın bozulmasının karşısında olmuştur. Bu nedenle bölgede ve çevresinde nükleer silahlara ve nükleer silahların yayılmasına karşı çıkmıştır. Türkiye, komşusu İran'ın nükleer silah sahibi olması fikrine itiraz etmiştir. Çünkü tarihsel sürece baktığımız zaman Türk-İran ilişkileri Ortadoğu bölgesinde hâkimiyet kurma mücadelesi şeklinde gerçekleşmiştir. Böyle bir durumun yaratacağı psikolojik üstünlük bile Türkiye'nin Ortadoğu siyasetinde manevra alanlarını daraltmaya yetecek nitelikte olmuştur.[198]

Nükleer güç ve nükleer teknoloji konusun da Türkiye'nin belirlediği ikinci prensip ise ikircikli yaklaşımların olmasıydı. Türkiye varsayımlara dayanarak İran'ın nükleer silah sahibi olduğunu belirten ve bu yüzden yaptırımlara katılmasını isteyen büyük güçlerin İsrail'in sahip olduğu nükleer silahlara ses çıkartmamasına da mesafeli davranıyordu. Türkiye bu görüşünü belirtirken İsrail'e uranyum zenginleştirme konusunda yeni tesisler kurma hakkı tanınırken, İran böyle bir çalışma yaptığında karşı çıkan büyük güçlerin ve uluslararası kamuoyunun dünya barışına ve istikrarına katkı sağlayamayacağı düşüncesini taşımıştır. Nitekim İsrail NSYÖA sözleşmesine taraf değilken, İran sözleşmeye taraf ülkelerden biridir.[199]

Eski ABD Başkanı Carter'ın danışmanı Zbigniew Brezizinsky 2008 yılında Washington'daki İsrailli ve ABD'li önde gelen yöneticilerinin bulunduğu bir toplantıda şu sözleri sarf etmiştir: "*Bakın, eğer nükleer silaha sahip bir İran görmek istemiyorsanız, İsrail'in elindeki nükleer silahları da tartışmak zorundasınız. İsrail nükleer silahlarından vazgeçmeden, İran konusunda bölge genelinde etkili bir muhalefet yapmak mümkün değildir."* Ünlü güvenlik uzmanı ve eski savunma

[198]Gürkan Zengin, *Hoca: Türk Dış Politikasında Davutoğlu Etkisi*, İnkilap, 1.Baskı, İstanbul 2010, s. 259-260.
[199] Gürkan Zengin, ***a. g. e.,*** s. 259-260.

danışmalarından Breizinsky'nin yaptığı bu açıklama Türkiye'nin prensipleriyle örtüşmekteydi.[200]

Türkiye'nin belirlediği bir diğer prensip ise 'sivil amaçlı barışçıl nükleer enerjinin' kullanımıyla alakalı olmuştur. Türkiye barışçıl nükleer enerjinin bütün ülkelerin hakkı olduğunu, nükleer teknoloji erişiminin sadece tekelci büyük güçlerin hakkı olamayacağını savunmuştur. Bakıldığı zaman nükleer enerji ile nükleer silah sahibi olmanın aynı olmadığı aşikârdır. Sonuçta Arjantin, Brezilya Japonya gibi ülkeler de %20 oranın da uranyum zenginleştirme işlemi gerçekleştirmiş ancak Batı tarafından "nükleer silah üretiyorlar" damgası yememiştirler.[201]

Türkiye bu prensipleri İran nükleer krizi boyunca tavizsiz olarak uygulamaya koymuştur. Hakkaniyet ilkeleriyle eş değer olan bu prensipler, uluslararası arena da söz sahibi olan devletleri rahatsız etmiştir. Türkiye'nin İran-Batı nükleer gerilimine bu denli yaklaşımı eksen mi değiştiriyor sorularını da beraberinde getirmiştir. Batı, İran ile oluşan nükleer geriliminde bölgenin bir diğer büyük devleti olan Türkiye'yi yanında görmek istiyor ve Türkiye'nin kendileriyle birlikte İran'a karşı pozisyon almasını istiyordu. Türkiye beklendiği gibi bu politikayı izlemedi ancak İran ve Batı arasındaki gerilimi sonlandırmak için bütün imkânları denedi. Türkiye, İki tarafa da güven verici bir duruş sergileyerek, nükleer gerilimde kolaylaştırıcı rol oynamaya çalıştı.[202]

Türkiye İran'ın nükleer çalışmalarına yönelik olarak amaç ve kapsam dışında bu çalışmalara karşı alınabilecek yaptırım ve askeri müdahale seçeneklerine de karşı çıkmıştır. Türkiye nükleer gerilimin çözümünde bu ülkeye uygulanacak siyasi ve ekonomik yaptırımların ya da olası bir askeri müdahalenin bu ülkeyi nükleer çalışmalardan vazgeçirecek düzeye getireceğine inanmıştır. Aksine alınacak yaptırım kararlarının İran halkına karşı alınacağını ve Ahmedinejad yönetiminin nükleer enerji

[200] "Zbigniew Brzezinski: Israel's Push for Iran Strike May Hurt U.S. Ties", *HAARETZ*, 12 Aralık 2008
[201] Faruk Sönmezoğlu, ***a. g. e.,*** s. 593-595.
[202] Arzu Celalifer Ekinci, "Son Ziyaretler Kapsamında İran-Türkiye İlişkileri", *USAK*, Kasım 2009, s. 7.

politikasını tasvip etmeyen grupları bile onun saflarına itebileceği düşüncesinde olmuştur. Aynı zamanda alınacak bu yaptırım kararlarının İran ve Ahmedinejad hükümetini daha da hırslandırabileceği kanaatini taşımıştır. Bu perspektiften bakıldığında Türkiye sorunun diyalog yoluyla halledilmesi gerektiğini, bölgede normalleşmenin sağlanması için yeni yaptırım kararlarının alınmaması gerektiğini belirtmiştir.[203]

Türkiye İran-Batı nükleer geriliminde ilerleyen yıllarda tavrını daha da netleştirmeye başlamıştır. İran'da Irak benzeri bir senaryonun yaşanmasının Türkiye ve bölgenin barış ve istikrarı için olumsuz neticeler doğuracağını düşünen Ankara yönetimi giderek daha fazla sorumluluk alma girişimlerine başlamıştır ve sorunun çözümünde arabuluculuk faaliyetleri için çabalarını arttırmıştır.[204]

Türkiye'nin İran-Batı nükleer gerilimi üzerinde bu kadar durmasının arka planında komşusu olan İran'la Ortadoğu siyaseti, enerji açığı, jeostratejik konum ve ticari ilişkilerin önem arz ediyor olmasıdır. Türkiye'nin İran nükleer çalışmalarına yönelik tutumunu bu perspektifler ve nedenler ışığında değerlendirebilirsek sağlıklı bir çözümleme yapabiliriz. Türkiye'nin müttefikleri ABD ve AB ülkeleri olsa da Ortadoğu siyasetinde, bölge içi dinamiklerde İran'ın rolü Türkiye için önemli bir yer teşkil etmektedir. Türkiye her iki tarafı da bir araya getirerek sorunun çözümünü sağlamaya çalışmıştır. Nükleer kriz boyunca bölgedeki dengeleri etkileyici, ticareti sekteye uğratıcı ve enerji akışını engelleyici her türlü ekonomik ve siyasi yaptırıma karşısında durmuştur. Batı ülkelerinin, gerilim her gündeme geldiğinde yaptırım ve ya askeri müdahale karar alma niyetine karşılık Türkiye'nin endişe duyması da bu nedenlerden ötürü olmuştur.

---

[203] Hasan Ürküt-Gökhan Sarı, "İran Nükleer Programının Türk Dış Politikasına Etkisi", *Güvenlik Stratejileri*, Yıl 10, Sayı 20, s. 205.

[204] Kemal İnat-İsmail Numan Telci, "Türkiye'nin İran, İsrail/Filistin ve Suriye Politikası 2009"*, Türk Dış Politikası Yıllığı 2009*,Editörler: Burhanettin Duran-Kemal İnat-Muhittin Ataman, İstanbul 2009, s.101.

3.2.1.2 Türkiye'nin Arabuluculuk Girişimleri ve Denge Kurma Arayışları

Türkiye'nin İran-Batı nükleer gerilimindeki diplomasi kurma çabalarını şu şekilde açıklayabiliriz. Birinci olarak; İranlı yetkililerle bir araya gelindiğinde hem güvenlik konuları hem genel siyasi, ticari, ilişkilerin seyri açısından yapılan görüşmelerde İran'ın nükleer çalışmaları gündeme geldiğinde, Ankara hükümeti; İran'ın barışçıl amaçlarla nükleer çalışmalar yaptığını düşünürken aynı zamanda sorunun diplomatik yollardan çözümü için de Ahmedinejad hükümetine telkinlerde bulunmuştur. İkinci olarak; uluslararası kamuoyunda gündem teşkil edecek şekilde Türkiye'nin yaklaşımı sorulduğunda gerek Cumhurbaşkanı gerek Başbakan gerekse de Dış İşleri Bakanı düzeyin de İran-Batı nükleer gerilimi konusundaki stratejisi hiçbir zaman hedefinden bir sapma göstermeden açıklayıcı bir şekilde enine boyuna anlatılmış ve gerilimin barışçıl yollardan çözüm bulunması gerektiğini ivedilikle belirtmiştir. Üçüncü ve son olarak, gerilimin barışçıl yollardan çözülmesi için Türkiye'nin her şartta hazır olduğu belirtilerek elini taşın altına koymaktan çekinmeyeceğini sürekli deklare ederek ve Türkiye'nin bu konuda taraflar arasında arabuluculuk yapmaya ve "kolaylaştırıcı" bir rol oynamaya istekli olduğunu bildirmiştir.[205]

ECO Dokuzuncu Dönem Zirve Toplantısında Ahmedinejad'la görüşen Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, İran nükleer enerji programı hakkında telkinlerde bulunmuştur. Başbakan Erdoğan bu görüşme de Ahmedinejad hükümetine "şeffaflık ve uluslararası kurumlarla işbirliği" telkininde bulunurken, bölge de gerginliğe tahammülleri olmadığını belirtmiştir. Erdoğan görüşmede Ahmedinejad'ı uluslararası toplumla uzlaşıya davet ederek "çözüm masada olmalı, sonuna kadar diplomatik çözüm zorlanmalıdır" görüşlerini bildirerek Türkiye'nin arabuluculuk için elinden geleni yapacağını belirtmiştir.[206]

Nitekim İran ve Batı ülkeleri arasında kesintiye uğrayan nükleer müzakereler Türkiye'nin çabalarıyla 25 Nisan 2007'de yeniden başlamıştır. Bu tarihte AB Ortak

[205] Kemal İnat-İsmail Numan Telci, Türkiye'nin İran, İsrail/Filistin, s. 102.
[206] "İran'a Şeffaflık Tavsiyesi", *Amerika'nı Sesi*, 05 Mayıs 2006

Dış ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Javier Solana ile İran Milli Yüksek Güvenlik Konseyi Sekreteri Ali Laricani Ankara'da bir araya gelmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde sorunun yeniden müzakere masasına getirilmesine karar verilmiştir.[207]

Türkiye'nin 2008 yılından itibaren İran-Batı nükleer gerilimindeki tavrı da değişmeye başlamıştır. Ankara yönetiminin tavrındaki en büyük değişiklik, önceki dönemlerde edindiği tecrübeler ışığında İran ve Batı arasında arabuluculuk yapabileceğini ilan etmesi olmuştur. Bilhassa Türkiye, tarafları sorunlarını diplomatik yollardan halletmeleri gerektiğini teşvik etmek yerine bizzat arabuluculuk rolü oynamaya soyunmuştur. [208]

Türkiye krizin en sıcak yaşandığı dönemlerde jeostratejik konumunun verdiği güçle artık geleneksel hale gelmiş Batı ve Doğu arasındaki arabuluculuk faaliyetini yerine getirmeye çalışmıştır. Türkiye BM p5+1 (BM Beş Daimi Üyesi ve Almanya) grubunun sunduğu öneri paketine İran'ın bir an önce cevap vermesi için İran ile diyalog içine girmiştir. Burada özellikle Başbakan Erdoğan Ahmedinejad'la sıkı bir telefon diplomasisi içine girmiştir. Telefon diplomasisinde İran'ın nükleer kazanımlarını ve çalışmalarını tebrik eden Erdoğan krizin çözümü için de Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetlerinde aktif bir rol oynayacağını belirtmiştir.

Türkiye'nin İran-Batı nükleer gerilimindeki kolaylaştırıcı rolü Cenevre Anlaşması ve Viyana Anlaşması'nın hayata geçirilememesinden sonra başlamıştır. Kasım 2009'da anlaşmanın hayata geçirilememesinden sonra UAEA Genel Sekreteri Muhammed El Baradey İran'ın elindeki düşük derecedeki zenginleştirilmiş uranyumun Türkiye topraklarında bulundurulmasını önermiştir. Baradley, Türkiye'nin arabuluculuk rolünü kullanarak; Fransa'nın vaat edilen nükleer yakıt

[207] "Ankara'da Yeni Fikirler Ortaya Çıktı", *Mehr News Agency*, 27 Nisan 2007
[208] Bayram Sinkaya, "İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye'nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2 Sayı 10, Haziran 2010, s. 68-69.

çubuklarını İran'a verene dek az miktar da zenginleştirilmiş uranyumu kendi topraklarında tutması ile İran'ın bu uzlaşıya ikna edilebileceğini düşünmüştür.[209]

Muhammed El Baredley'in önerisi şu olmuştur: *"İran elindeki uranyumun 1200 kilogramını Türkiye'de depolayacak, bunun karşılığında kendisine Tahran'da nükleer reaktör de kullanılmak üzere ihtiyaç duyduğu zenginleştirilmiş uranyum on ay içerisinde teslim edilecekti. Zenginleştirme ve yakıt çubuğuna dönüştürme işlemleri Rusya ve Fransa tarafından gerçekleştirilecekti".*[210]

Bakıldığı zaman Muhammed El Baradley'in öne sürdüğü takas önerisi hem İran hem de Batı'nın isteklerini karşılar nitelikteydi. ABD ve AB ülkeleri açısından bakıldığında nükleer silah yapımında kullanılabilecek az zenginleştirilmiş uranyum (%3. 5 civarında) İran'ın elinden çıkmış olacaktı. İran ise nükleer çalışmalarına devam edebilecek aynı zamanda az zenginleştirilmiş uranyumu komşusu ve güven duyduğu bir ülkeye emanet etmiş olacaktı. Ayrıca kendisine vaat edildiği gibi nükleer yakıt çubuklarına da sahip olacaktı.

İran bu öneriyi prensip olarak kabul etmiş görünüyordu. Ancak Tahran yönetimi daha önceki krizlerden edindiği tecrübeler ışığında Batılı ülkelere güvenmiyor ve takas işleminin İran topraklarında yapılmasını istiyordu. Bunun üzerine ABD ve AB ülkeleri bu öneriye karşı çıkarak, bu önerinin anlaşmanın özüyle uyuşmadığını belirttiler ve öneri İran'ın zaman kazanma çabası olarak görülüp reddedildi. Bu nedenle gerilim iyice tırmandı.

Bu süreçte Dışişleri Bakanı Davutoğlu ve birçok Türk diplomat Washington ve Tahran yönetimleriyle yoğun bir temas halinde olmuştur. 2010 Nisan ayında ABD'de de gerçekleştirilen nükleer güvenlik toplantısında konu yeniden görüşülmüştür. ABD düzenlediği bu toplantıyla İran'a karşı yeni yaptırım karalarına destek ararken: Türkiye ve Brezilya ise arabuluculuk rolünü görüşmekteydi. Nükleer Güvenlik

[209] Bayram Sinkaya, İran Nükleer Programı, s. 70.
[210] Gürkan Zengin, ***a.g.e***, s. 288.

Zirvesi'nde bir araya gelen Başbakan Erdoğan ve Brezilya Devlet Başkanı Lula Da Silva toplantıyı sorunun diplomatik açılardan çözümü için uygun bir zemin olarak görmüştürler. Aynı zamanda ABD Başkanı Barack Obama Türk yetkilerle yaptığı görüşmelerde İran'la takas önerisinin öneminden bahsederek, 1200 kilogramlık az zenginleştirilmiş uranyumun müttefik Türk topraklarına alınmasının yaratacağı güvenden bahsetmekteydi. Obama ile yapılan bu görüşmelerde Türkiye İran'la kurduğu diplomatik temas için ABD'nin desteğini arkasında hissediyordu.[211]

Washington'daki Nükleer Güvenlik Zirvesi'nin ardından 28 Nisan 2010 tarihinde Tahran'a giden Brezilya Dış İşleri Bakanı Celso Amorim, Türkiye ile birlikte arabuluculuk yapma isteklerini Ahmedinejad'a iletmiştir.[212] 4 Mayıs 2010'da Ahmedinejad, Brezilya'nın bu önerisine olumlu cevap vermiş ve nükleer yakıt anlaşmasında Brezilya'nın arabuluculuk girişimi prensip olarak kabul edilmiştir.[213] Sinan Ülgen'e göre Ahmedinejad hükümetinin krizin olası bir barışla sonuçlanması halinde başarının salt Türkiye'ye verilmemesi adına Brezilya'nın bu arabuluculuk önerisine olumlu bakmıştır.[214]

3.2.1.2.1. Tahran Bildirisi

Türkiye ve Brezilya'nın ortak girişimleriyle 17 Mayıs 2010 tarihinde imzalanan Tahran Bildirisi ile birlikte takas önerisi İran tarafından kabul edilmiştir. Takas önerisinin kabul edilmesinin ardından düzenlenen basın toplantısında konuşan Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu İran'a uygulanan yaptırımların artık kaldırılması gerektiğinin, Türkiye'nin artık böyle şeyleri tasvip etmeyeceğini ve İran'ın uluslararası kamuoyunun tepkilerine olumlu cevap verdiğini belirtmiştir.[215] Nitekim uzun pazarlıklar sonucu hazırlanan Tahran Bildirisi ile İran, Muhammed El Baredley'in ortaya koyduğu şartları kabul etmiştir. Tahran Bildirisi'nin 5.maddesine

---

[211]Gürkan Zengin, ***a. g. e***, s. 289.
[212] "BraziL Ready to Help resolve Iran Nuclear Issue: Brazillian Fm", *Tehran Tımes*, 28 April 2010,
[213] Bayram Sinkaya, İran Nükleer Programı, s. 72.
[214] Sinan Ülgen, "Güneşte Bir Yer veya On beş Dakikalık Şöhret: Türkiye'nin Yeni Dış Politikasını Anlamak", *The Carnegie Papers*, Aralık 2010, s. 2-3.
[215] Hasan Ürküt-Gökhan Sarı ***a. g. m,*** s. 211.

göre: "*İran İslam Cumhuriyeti 1200 kilogram düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumun Türkiye'de muhafazası konusunda mutabıktır"*. Ayrıca İran düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumun Türkiye'ye emanet edilmesinin ardından kendisine vaat edilen 120 kilogramlık nükleer yakıt çubuklarını alabilmek için de bir yıl beklemeyi taahhüt ediyordu. Tahran Bildirisi'nin ilgili maddesi de şöyledir: "*İran İslam Cumhuriyeti, bir ay içerisinde düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumu (1200 kilogram) teslim etmeye hazır olduğunu açıklamıştır ve aynı mutabakat çerçevesinde Viyana Grubu bir yıl geçmeden İran Araştırma Reaktörüne gerekli 120 kilogram yakıtı iletmelidir*." Anlaşmanın bu maddesinden de anlaşılacağı üzere İran UAEA'nın kendisine önerdiği gibi 10 ay değil 12 ay beklemeyi göze almıştır. Ayrıca Türkiye'de bu anlaşmayla birlikte üstüne düşen yükümlülüklerini yerine getirmediği takdirde anlaşma maddesinden doğan hakla düşük düzeyde az zenginleştirilmiş uranyumu İran'a iade etmekle yükümlüydü. Bu hüküm anlaşmada şu şekilde açıklanmıştır: *"Bu bildirimin şartlarına saygı gösterilmediği takdirde, İran'ın talebi üzerine Türkiye süratle ve şartsız olarak İran'ın düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumunu İran'a iade edecektir"*.[216]

İran'la yürütülen bu müzakereler beklendiği gibi kolay olmamış sabah saat 06:00 sularında başlayan görüşmeler 18 saat sürmüş ve ancak ertesi gün gece yarısı bitirilebilmişti. Anlaşmanın tarihi önemine baktığımızda devrim sonrası dönem de İran, 30 yıl sonra Batı ile bir uzlaşmaya varmıştır. Yapılan antlaşma bir metne dökülmemiş ancak ülke liderlerinin ortak basın toplantısıyla uluslararası kamuoyuna duyurulup hayata geçirilmesi amaçlanmıştır. İran'la yapılan antlaşmanın ertesi günü Başbakan Erdoğan, Ankara'dan Tahran'a hareket etmiş aynı zamanda Brezilya Devlet Başkanı Lula Da Silva'da kurmaylarıyla Tahran'a hareket etmiştir. 3 liderin ortaklaşa gerçekleştirdiği basın toplantısıyla birlikte Tahran Bildirisi uluslararası kamuoyuna açıklanmıştır.[217]

[216] Gürkan Zengin, ***a. g. e,*** s. 291-292.
[217] "İran, Türkiye ve Brezilya ile Nükleer Anlaşmayı İmzaladı", *BBC Türkçe*, 17 Mayıs 2010

3.2.1.2.2. Tahran Bildirisi Sonrası Yaşanan Gelişmeler

Barack Obama yönetimi İran'ın takas önerisini kabul etmesinin ardından uzlaşma odaklı tavrını değiştirmeye başlamıştır. Ahmedinejad yönetiminin beklenilenin aksine Türkiye ve Brezilya'nın arabuluculuk teklifine olumlu cevap vererek "takas teklifini kabul ediyoruz" açıklaması Obama yönetiminde hayal kırıklığı yaratmıştır. Uluslararası kamuoyu gerilimin bitmesini beklerken, ABD ağız değiştirerek oyunbozanlık yapmıştır. Türkiye ve Brezilya'nın yoğun çaba sarf ederek gerilimin azalması için İran'a takas teklifini kabul ettirmeye çalışırken, bu sırada ABD BM Güvenlik Konseyi'nde İran'a dördüncü dalga operasyonunu kabul ettirmeye çalışıyordu. Hatta Rusya ve Çin'i bu konuda ikna etmeyi başarmıştır. Türkiye ve Brezilya'nın arabuluculuk faaliyetleri sonucu İran'la birlikte açıkladığı Tahran Bildirisi ABD'nin beklemediği şekilde planlarını bozmuştur. İran devrimden sonra ilk defa Batı'yla müzakere masasına oturmuş ancak müzakere sonrası el sıkışacak birilerini karşısında bulamamıştır.[218] ABD Başkanı Obama Mısır'la ikili yürütülen basın toplantısında şu açıklamalara yer vermiştir: *"Tek bir konuşmayla yıllarca süren güvensizlikleri birden ortadan kaldıramazsınız. Ama birbirimizi görmek, dinlemek, saygı göstermek, ortak zemin aramak ve birbirimizden öğrenmek için kalıcı çaba sarf etmemiz şarttır"* diyerek ABD'nin bildiri sonrası değişen tavrını savunmuştur.[219]

Bu yaklaşımların ardından Türkiye ve Brezilya BM Güvenlik Konseyi'ne bir mektup göndererek İran'ı uluslararası kamuoyu ile uzlaşıya ikna etmişken yaptırım kararlarının alınmamasını istemiştir. İki ülkenin yöneticileri de yaptırımlara karşı tepki göstermiştir. Çünkü iki ülke de İran'ı masaya oturtmak için Ankara-Tahran-Rio arasında mekik diplomasisi gerçekleştirmiştir. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın danışmanlarından Mucteba Haşimi Samari, uzlaşı sağlanmışken yeni yaptırım kararları çıkarma girişimlerini gayrimeşru olarak nitelendirmiştir. İran'ın Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Ali Ekber Salihi de Batılı güçlerin bu adımla kendi itibarlarını yok ettiklerini savunmuştur. Salihi, yapılmak istenen yeni yaptırım

[218] Gürkan Zengin, ***a. g. e,*** s. 293-294.
[219] "Obama'nın Kahire Konuşması", *BBC Türkçe*, 05 Haziran 2009

kararlarının Batılı güçlerin kendi aleyhine döneceğini de söylemekten geri durmamıştır.[220]

Türkiye ve Brezilya, Tahran Bildirisi sonrası uluslararası kamuoyundan teşekkür beklerken bu yaklaşımlar sonrası adeta şoke olmuştur. Arabuluculuk faaliyetlerinden ilk geri çekilen Brezilya olmuştur. Brezilya Dış İşleri Bakanı Amorim, Türkiye ile birlikte yürüttükleri arabuluculuk faaliyetlerinden sonra, ABD'nin bu bildiriye sıcak bakmamasının ardından Brezilya'nın arabuluculuk faaliyetlerine son verdiğini açıklamıştır. Amorim, Washington yönetimini eleştirmekten de geri durmamıştır: "*Herkesin işe yarayacağını söylediği şeyleri yaptık, dilimiz yandı ve sonuçta bazı insanların 'evet' diyemeyeceğini anlamış olduk*" şeklinde konuşmuştur. Brezilya'nın arabuluculuktan çekilmesinin ardından Türkiye, sorunun barışçıl yollardan çözümü için üstüne düşen görevi yapmaya devam edeceğini ve tavrını değiştirmeyeceğini belirtmiştir.[221]

ABD, Çin ve Rusya'ya önemli tavizler vererek BM Güvenlik Konseyi'nde İran'a karşı dördüncü dalga yaptırımlara 'evet' oyu almayı başarmıştır. Başkan Obama, oylamadan önce Başbakan Erdoğan'ı arayarak İran'a karşı yaptırımlar için ikna etmeye çalışmıştır. Türkiye oylama da evet ve ya çekimser oyu kullanılmasının Tahran Bildirisi'ne zarar vermesinden çekinmiştir. 9 Haziran 2010 tarihinde BM Genel Kurulu'nda yapılan oylama da Türkiye ve Brezilya kendilerinden beklenildiği gibi 'hayır' oyu kullanmış, Lübnan ise çekimser oy da kalmıştır. Türkiye'nin oylamada hayır oyu kullanmasını savunan BM Daimi Temsilcisi Ertuğrul Akapan: "*Türkiye'nin krizin çözümü için diplomatik yollardan başka bir yol düşünmediğini bu yüzden Tahran Deklarasyonu'na imza attıklarını ve yaptırım kararlarının sorunun barışçıl yollardan çözümüne zarar verebileceğine inandıkları için hayır oyu kullandık*" sözleriyle ifade etmiştir.[222]

---

[220] "Türkiye ve Brezilya'dan BM'ye mektup: İran'a yeni yaptırım uygulanmasın, *BBC Türkçe,* 19 Mayıs 2010

[221]" FT: Brezilya İran'la arabuluculuktan çekiliyor", *BBC Türkçe*, 21 Haziran 2010

[222] "BM İran'a yeni yaptırımları kabul etti, Türkiye 'hayır' dedi", *Hürriyet,* 9 Haziran 2010

Türkiye BM Güvenlik oylamasında verdiği hayır kararıyla İran-Batı nükleer geriliminde duruşunu hiçbir zaman bozmadığını göstermiştir. Gerilimin ilk başladığı tarihlerden itibaren sorunun barışçıl yollardan çözümü için elinden geleni yapan Türkiye, bu süreçte küresel güçlerin istediğini düşünmemiş tamamıyla kendi stratejisini çizmiştir. Türkiye ve Brezilya'nın çabalarıyla oluşan Tahran Bildirisi sonucu ABD'nin aldığı tavır Türkiye'ye küresel güçlerin çözümünde samimiyetsiz duruşunu bir kez daha göstermiştir. Bununla birlikte Türkiye İran'ın nükleer teknolojiye sahip olmasından endişe duyarken, sorunun çözümü noktasında bölgenin istikrarı ve kendi konumu için arabuluculuk faaliyetlerine son vermemiştir.

3.2.3. PKK / PJAK Sorunu ve İşbirliği Odaklı Ortak Operasyonlar

2003 yılında ABD'nin Irak müdahalesinin ardından Irak'ta Kürt oluşumu içeren bir yapının kurulmak istenmesi İran'ı rahatsız etmiştir. İran, KYB, KDP ve PKK'ya karşı bakışını değiştirmeye başlamıştır. PJAK'ın İran'da faaliyetlerini arttırması nedeniyle de İran tavrını netleştirmiştir. Türkiye tarafında ise ABD'nin PKK'yı terör örgütü olarak kabul etmesine rağmen örtülü destek vermesi bilhassa 1 Mart Tezkeresinden sonra desteğini hissettirmekten kaçınmaması, Türkiye ve İran'ı ortak noktada buluşturmuştur.[223] Başbakan Erdoğan'ın 27-29 Temmuz 2004 tarihli İran ziyaretinde, iki devlet güvenlik ve işbirliği konusunda anlaşmış; İran PKK'yı terör örgütü olarak kabul ederken, Türkiye'de HMÖ'yü terör örgütü olarak kabul etmiştir.

2005 yılında Ahmedinejad yönetimi ile birlikte de Türkiye ve İran arasındaki teröre karşı işbirliği giderek artmıştır. İran'ın, nükleer kriz sonrası bölgede ve dünyada yalnızlıktan kurtulması için Türkiye'yi yanında görmek istemesi ve Irak tezkeresi sonrası Türk-Amerikan ilişkileri ve aynı zamanda ABD-Kürt grupları arasındaki ilişkiler dayanışmayı arttırmıştır. Ahmedinejad yönetimi, Türkiye ile yeni

[223] Arif Keskin, "İran-Türkiye İlişkilerinin Tutkalı: PKK/PJAK Odaklı Güvenlik İşbirliği", 25 Nisan 2009, https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/iran-turkiye-iliskilerinin-tutkali-pkk-pjak-odakli-guvenlik-isbirligi-arif-keskin-m11138

güvenlik anlaşmaları imzalanmış, İran yakaladığı PKK'lıları Türkiye'ye teslim ederken, Türkiye'de HMÖ üyelerini İran'a teslim etmiştir.[224]

Terörist başı Abdullah Öcalan'ın yakalanması ve 11 Eylül terör saldırıları sonrası oluşan yeni dünya düzeninde yeni bir yapılanmaya giden PKK, bölünerek İran'da PJAK ve Suriye'de YPG gibi örgütlere ayrılmış ve Suriye, İran ve Irak'ta söz sahibi olmaya çalışmıştır. PJAK'ın ABD'den destek alarak İran'da saldırılarını arttırması ve dağ kadrosunun PKK tarafından yönetilmesi İran'ı operasyon gerçekleştirmeye itmiştir. 22 Mayıs 2007'de İran Silahlı Kuvvetleri Kuzey Irak'ta Hacı Ümran kasabasındaki PKK/PJAK kamplarını bombalamıştır. PKK, Türkiye'de ise yaklaşık 400-500 teröristle Dağlıca üs karakoluna hain saldırı gerçekleştirmiş ve 12 Türk askerini şehit etmiştir. Bu saldırıdan sonra Ahmedinejad Başbakan Erdoğan'ı arayarak taziye dileklerini iletmiştir. Bununla birlikte 15 Aralık 2007'de Türkiye ve İran arasında güvenlik anlaşması imzalanmış; istihbarat paylaşımı, terörle ortak mücadele ve hudut güvenliği gibi birçok konuda anlaşmaya varılmıştır. İran'da Ahmedinejad PKK ve PJAK'a karşı savunma konusunda Türkiye, İran ve Irak arasında işbirliği yapılması gerektiğini ve terörist faaliyetlerin bu şekilde sonlandırılabileceğini belirtmiştir.[225]

2004 yılından Arap Baharının başlarına dek Türkiye ve İran PKK/PJAK terörüne karşı ortak operasyonlar gerçekleştirmese de teröristlerin iadesi, istihbarat paylaşımı, hudut kontrolleri hususlarında birbirlerine yardımcı olmuştur. Bilhassa Ahmedinejad'ın 2008 yılında Türkiye ziyaretinin ardından terör konusundaki işbirliği, uyuşturucu ve insan kaçakçılığı gibi birçok konuda iki ülke işbirliğine yönelmiştir. Türkiye ve İran arasında güvenlik konusundaki atılan iyi adımlar diğer alanlara da yansımış ve iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmıştır.[226] Bu gelişmelerin ardından ABD Savunma Bakanlığından yapılan açıklama ile PJAK'ın terörist bir

[224] Faruk Sönmezoğlu, ***a. g. e.,*** s. 589.
[225] Kemal İnat, "Türkiye'nin İran Politikası 2007", *Ortadoğu Yıllığı 2007*,Editörler: Kemal İnat – Muhittin Ataman – Murat Yeşiltaş, , İstanbul Şubat 2009, s. 3-5.
[226] "Gül ve Ahmedinejad Basın Toplantısı Düzenledi", *Hürriyet*, 14 Ağustos 2008

grup olarak kabul edildiği açıklanmıştır. ABD Hazine Bakan Yardımcısı Short Lavey: PJAK'ın PKK'nın İran kolu olduğunun anlaşıldığını belirtmiştir.[227]

2011 yılının ikinci yarısından itibaren Türkiye ve İran'ın Arap Baharında farklı politikalar izlemesi ve NATO füze savunma sisteminin Türkiye topraklarına konuşlandırılması gibi konular PKK ile mücadele konusunda olumsuz yansımalara neden olmuştur. Bu tarihlerden itibaren iş birliği odaklı operasyonlar ve istihbarat paylaşımı gibi çalışmalar kesintiye uğramıştır. Bunun en önemli örneği 13 Ağustos 2011'de PKK terör örgütünün elebaşlarından biri olan Murat Karayılan'ın yakalandığı haberleri olmuştur. İran Meclisi Dış Politika Komisyon Başkanı Alaaddin Burucerdi Fars Haber Ajansına yaptığı açıklamalarda Karayılan'ın İran tarafından yakalandığını doğrulamıştır. Burucerdi: "Bu haberler doğrudur, İran istihbarat birimleri PKK'nın iki numaralı ismini tutuklamıştır" şeklinde konuşmuştur. Ancak daha sonra Türk yetkililer kendilerine resmi bir bilgilendirme yapılmadığını açıklamıştır. TRT Haber'in son dakika olarak bültenlere geçtiği haberin daha sonra teyit edilemediği için kaldırıldığı açıklanmıştır.[228]

21 Ekim 2011'de Ankara'yı ziyaret eden İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salihi, burada mevkidaşı Davutoğlu ile görüşmüştür. İki bakanın ortak düzenledikleri basın toplantısında yöneltilen Karayılan sorularına Salihi: "*Karayılan hiçbir zaman İran tarafından yakalanmamıştır, tabi ki yakalansaydı onu neden serbest bırakalım ki Türk kardeşlerimize verirdik. Bizim nasıl bir çıkarımız olsun ki paylaşmayalım? Her iki ülkenin iradesi bu iki terörist grupla mücadele etmektir*" ifadelerini kullanmıştır. Davutoğlu ise Salihi'nin kendisine böyle bir şeyin olmadığını, spekülatif haberlerden çok resmi kaynakların haberlerine itibar edilmesi gerektiğini söylediğini belirtmiştir.[229]

---

[227]Kemal İnat, "Türkiye'nin İran Politikası 2009", *Ortadoğu Yıllığı 2009*, Editörler: Kemal İnat – Muhittin Ataman – Cenap Çakmak, ,İstanbul Şubat 2011, s. 10.
[228] "İran: Karayılan Yakalandı", *Hürriyet*, 14 Ağustos 201
[229] "İran ve Türkiye Dışişleri Bakanları Görüştü", *Mehr News Agency*, 21 Ekim 2011,

Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçraması, Türkiye ve İran'ın Suriye konusunda büyük fikir ayrılıklarına sahip olması ve NATO füze savunma sisteminin Malatya/Kürecik'e kurulması gibi etmenler iki ülke arasındaki ilişkileri iyice gerginleştirmiştir. Gerginleşen ilişkiler akabinde terörle mücadele konusunda İran tarafından isteksizlikler başlamıştır. Türkiye'de 2012 yılında gerçekleşen Şemdinli ve Gaziantep terör saldırılarından sonra Türk yetkililerin İran'ı suçlayıcı açıklamaları da terörle mücadele konusunda ilişkilerin nasıl değiştiğini yansıtmıştır. İçişleri Bakanı İdris Naim Şahin TRT Haber'de katıldığı bir programda "*İran'ın PKK terör örgütüne destek verdiğini biliyoruz, Şemdinli'de Yüksekova'da yakalanan PKK'lı teröristlerin İran'da tedavi edildiğini biliyoruz, terör örgütü üyelerinin de bu ifadeleri bu bilgileri doğruluyor*" diye konuşmuştur. Ayrıca İran'ın Suriye'deki siyasi ilişkilerine ve Türkiye ile ilişkilerine bağlı olarak terör örgütüne yardım konusunda en azından göz yumma konusunda terör örgütlerini destekler konumda olduğunu belirtmiştir.[230]

Bununla birlikte İran'ın terörle mücadele konusunda tavır değişikliğine gitmesinin bir nedeni olarak da Türkiye'nin "çözüm süreci" adı altında PKK ile müzakere etmesi ve Türkiye topraklarını terk eden, PKK'lıların İran'a yerleşebileceği endişesi olarak görülmüştür. Türk medyasındaki bazı güruhlar İran'ın çözüm sürecini baltalamak istediğini belirterek PKK'ya yardım ettiğini ima etmiştir. Güney Alabonca Üniversitesinden Kürt Sorunu Uzmanı Prof. Dr. Nader Entessar, PKK'nın terör eylemleri ile İran'ın rakibi olan Türkiye'nin zayıflaması durumunun ortadan kalkmasının İran için bir sorun teşkil ettiğini belirtmiştir. Diğer yandan bir İran ve bölge politikaları uzmanı Mehdi Talatti ise İran yönetiminin bu süreçte Türkiye topraklarından çekilen PKK'lıların, PJAK'a destek olup İran'a yönelip yönelmeyeceğinden endişe ettiklerini belirtmiştir. Talati, Tahran-PKK ilişkisinin genelde Türk-İran ilişkilerinin seyrine bağlı olarak değiştiğini vurgulamıştır.[231]

---

[230] "Bakandan İran Bombası", *Hürriyet*, 26 Kasım 2012,
[231] "İran PKK-Türkiye görüşmelerin devre dışı mı kaldı?", *BBC News Türkçe*, 2 Mayıs 2013

3.2.4. Malatya Kürecik'e Füze Savunma Sisteminin Kurulması

19-20 Kasım 2010'da Portekiz'in başkenti Lizbon'da yapılan NATO toplantısında; NATO'nun on yıllık planı belirlenirken aynı zamanda NATO'nun birincil önceliği olan kolektif savunma içinde yeni adımlar atılmıştır. Daha önce ABD'nin savunma planı olan "Füze Savunma Sistemi" (Missile Defence System) ya da diğer adıyla "erken uyarı sistemi" (early worming radar systems) NATO konsepti çerçevesinde hayata geçirilmesi hedeflenmiştir. Füze savunma sistemi İran ve Kuzey Kore gibi nükleer başlık ve aynı balistik füzelere sahip ülkeler için NATO ülkelerini korumak amacıyla düşünülmüştür. Lizbon zirvesinde füze savunma sisteminin Türkiye topraklarına (Malatya/Kürecik) konuşlandırılması kararlaştırılmıştır. Türkiye bu kararı kabul ederken, füze savunma sisteminin ülkelerin değil eylemlerin tehdit olarak algılanmasını önemsemiştir.[232] Türkiye'nin çabalarıyla füze savunma sistemi kararı açıklanırken herhangi bir ülkenin adı zikredilmemiştir. Türkiye bu tezi savunurken 4 Kasım 1949'da Sovyet Birliği tehdidine karşı kurulan NATO'nun kuruluş metninde Sovyetler Birliği'nin metnin hiçbir maddesinde geçmemesine atıfta bulunmuştur.[233]

Türkiye, füze savunma sisteminin Malatya/Kürecik'e kurulmasını Eylül 2011'de onaylamış ve bu karar Türkiye-İran ilişkilerinde Suriye krizi ile birlikte yeni bir soğuk savaş sürecini başlatmıştır. Başbakan Erdoğan, füze kalkanı değil sadece bir radar üssü olduğunu belirtirken, radar üssünün hiçbir ülkeyi hedef almadığını ifade etmiştir. Bu süreçte hem Türk medyasında hem İran medyasında füze savunma sisteminin İsrail'i, koruma amaçlı olduğu iddiaları gündeme gelmiştir.[234] Bu iddiaları destekleyici açıklama ABD Savunma Bakanı Leon Panetta'dan gelmiştir. Panetta, söz konusu savunma sisteminin İran'a yönelik olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte Beyaz Saray'daki bazı yetkililer; füze savunma sisteminin kuruluşunun

[232] Sait Yılmaz, "NATO Lizbon Zirvesi Sonuçları, Füze Savunma Sistemi ve Türkiye", *21.Yüzyıl*, s. 25-26,
[233] Mustafa Kibaroğlu, "NATO'nun Balistik Füze Savunma Sistemi ve Türkiye", Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 9, Sayı 34, Yaz 2012 s. 194.
[234] Kemal İnat-İsmail Numan Telci, "Türkiye'nin İran, Suriye, İsrail, ve Lübnan Politikası 2011", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011*, Editörler: Burhanettin Duran – Kemal İnat – Ali Resul Usul, , Ankara Kasım 2012, s. 216-217.

Almanya'daki NATO üssünden yönetileceğini belirtirken, radar sisteminin tüm NATO müttefiklerinin hizmetinde olacağını açıklamışlardır. Yetkililer radar sisteminin NATO ortaklarına ve stratejik işbirliğinde bulunan ülkelere de açık olduğunu vurgularken; Türkiye'nin talep etmesi durumunda İsrail'le veri paylaşımı yapılmayacağını belirtmişlerdir.[235]

Füze savunma sisteminin İran'a yönelik olduğunun Amerikan kaynaklarından açıklanması ve İsrail'i koruma projesi gibi iddialar İran tarafından Türkiye için çok sert açıklamaların gelmesine neden olmuştur. İran Devrim Muhafızları Hava ve Uzay Kuvvetleri komutanı Tuğgeneral Emir Ali Hacızade: kendilerine yönelik bir tehdit durumu olduğu takdirde ilk hamlelerinin Kürecik'teki radar üssünün vurmak olacağını söylemiştir. İran Savunma Bakanı Ahmet Vahidi ise olası bir saldırı durumunda tüm ABD üsleri ve İsrail'in hedef alınacağını duyurmuştur.[236]

İran tarafından bu denli tehditkâr açıklamalarının devam etmesinin ardından Dışişleri Bakanı Davutoğlu Ali Ekber Salihi ile görüşerek bu açıklamalarının Türkiye-İran dostluğuna zarar verdiğini ifade etmiştir. Her ne kadar bu açıklamalar İran'ın üst makamlarından gelmese de yönetimin izni olmadan tehditkâr açıklamaların yapılabilmesi İran hiyerarşisinde mümkün değildir. Diğer yandan Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ise füze savunma sisteminin Türkiye topraklarına konuşlanacak olması ile alakalı; Türkiye'nin İran'ın samimi dostu olduğunu belirtirken ancak düşmanların füze savunma sisteminin İran'ın aleyhinde olduğunu ve bu nedenle dikkatli olmalarının şart olduğunu ifade etmiştir. Radar üssünün, bölgenin ve Türk halkının yararına olmadığını belirten Ahmedinejad, bu sistemin Siyonist rejimin varlığını korumaktan başka bir işe yaramadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte Türkiye ile ilişkilerin iyi olduğunu ve konu ile alakalı çekincelerini Türk yetkililere aktardığını söylemiştir.[237]

---

[235] "Füze Kalkanın Eğrisi Doğrusu", *Milliyet*, 9 Ekim 2011
[236] **"**İlk hedefimiz Türkiye'deki füze radarı, sonra diğerleri !", *Mehr News Agency*, 26 Kasım 2011
[237] **"**Ahmedinejad: Füze Kalkanı Türk Halkının Yararına Değil", *Mehr News Agency*, 07 Kasım 2011

İran'la ilişkilerin gerginleşmesine neden olan radar sistemi Türkiye hükümetinin iç politikada da muhalefetle karşılaşmasına neden olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu TBMM'deki grup toplantısında Başbakan Erdoğan'ın "Kürecik'te füze kalkanı değil radar üssü kurulduğu" yönündeki açıklamalarına ithafen "*Demek Sayın Başbakan radarla füzeyi ayrıma yeteneğine sahip, iyi teşekkür ederiz kendisini kutluyorum. Oranın bir radar üssü olduğu halk arasında da İsrail kalkanı olarak adlandırıldığını herhalde Sayın Başbakanın bilmesi gerekir*" demiştir.[238] Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Genel Başkanı Devlet Bahçeli'de füze kalkanı ile alakalı kendisine yöneltilen soruya "*Sayın Başbakan Erdoğan İsrail'e katil diyorsa o zaman füze kalkanının öncelikle kimi muhafaza etmek için planladığını açıkça ve dürüstçe milletimize açıklamalıdır*" ifadelerini kullanmıştır.[239]

Bu bağlamda füze savunma sisteminin Türkiye topraklarına yerleştirilecek olması hem iç politikada hem dış politika da bilhassa İran'la Türkiye'nin sert muhalefetle karşılaşmasına neden olmuştur. Özellikle 2002 yılında Ak Parti iktidarı ile birlikte İran'la sürdürülen iyi ilişkilerde güven olgusu azalmaya başlamıştır. İran'la güç dengesini gözeten Türkiye, atılan bu adımlarla İran'ın silahlanma yolunda meşrulaştırıldığını düşünmüştür. Türkiye'nin bu sisteme onay vermesindeki en büyük etkenlerden biride "eksen kayması" tartışmalarının odağından kurtulmak istemesi ve hala Batı'nın bir müttefiki olduğunu göstermek istemesi olmuştur. Nükleer kriz dosyasında İran'la olan yakınlaşmadan dolayı Türkiye bu yönde bir politika izlemek zorunda kalmıştır.

3.2.5. İlişkilerin Seyrini Değiştiren "Arap Baharı" ve "Suriye Krizi"

17 Aralık 2010'da üniversite mezunu Tunuslu genç Muhammed Bouzazi'nin maddi geçimini sağlamak üzere sattığı meyve-sebze aracına, Tunus polisinin el koyması ve akabinde Bouzazi'nin belediye binası önünde kendisini ateşe vermesi Ortadoğu coğrafyasında diğer ülkelere de sıçrayacak olan sokak ayaklanmalarının

[238] "Sayın Başbakan radarla füzenin farkını biliyor", *Milliyet*, 22 Kasım 2011
[239] "Devlet Bahçeli: Şamarı İndireceğiz", *Hürriyet*, 27 Kasım 2010

fitilini ateşlemiştir. Tunus'ta Ocak ayında başlayan sokak ayaklanmaları Mısır'a sıçramış ve bu ülkelerdeki Sünni yönetimler beklemedikleri gelişmelerle karşı karşıya kalmıştır.[240] "Arap Baharı" adını alan bu sokak ayaklanmaları petrol gelirlerinin rantiyesi altında uzun yıllar dikta yönetimi sergileyen Arap coğrafyasını sarmıştır. Tunus ve Mısır'dan sonra Arap Baharı; Libya, Bahreyn, Yemen ve Suriye gibi Arap devletlerinde sıçramıştır. Arap Baharı, uzun yıllar ülkelerinde iktidar olan Mısır'da Hüsnü Mübarek, Tunus'ta Zeynel Abidin Bin Ali, Libya'da Muammer Kaddafi gibi liderleri tasfiye etmiştir.

11 Eylül terör saldırıları ve Türkiye'de Ak Parti iktidarı ile birlikte iyileşmeye ve hiç olmadığı kadar gelişmeye başlayan Türkiye ve İran ilişkileri "Arap Baharı" ile birlikte bir kırılma yaşamıştır. Tunus, Mısır ve Libya'daki sokak ayaklanmalarında olayların kısmen halkların demokrasi ve özgürlük talepleri olduğunu düşünen Türkiye ve İran, Arap Baharı Suriye coğrafyasına sıçrayınca ilişkilerde bir test dönemine girmiştir. 2011 yılına kadar siyasi, ekonomi, güvenlik gibi birçok alanda iş birliği odaklı çalışan Türkiye-İran ilişkileri, tarafların Suriye Krizi'ndeki görüş ayrılıkları nedeniyle farklı bir havaya bürünmüştür. İlişkilerin seyrini değiştiren Arap Baharı ve Suriye Krizi için iki ülkenin bu süreçteki politikalarına değinmek gerekecektir.

3.2.5.1. İran'ın "Arap Baharı" ve "Suriye Sorunu Özelinde" İzlediği Politikalar

Ocak 2011'de Tunus'ta sokak ayaklanmalarının başlaması ile birlikte birçok devlet gibi İran da olaylara hazırlıksız yakalanmış ve tüm Ortadoğu coğrafyasını etkileyeceğini tahayyül edememiştir. Tunus'ta Zeynel Abidin Bin Ali ve Mısır'da Hüsnü Mübarek dönemlerini kapatan "Yasemin Devrimi" ve "Tahrir Direnişi" yaşandığı sırada İran'da rejim ve medya kaynakları bir süre gelişmelere sessiz kalmıştır. Meydana gelen olayların İran basın-yayın organlarında yer alması ve resmi açıklamaların gelmesi haftalar sonra gerçekleşmiştir. İran, bu süreçte Arap

[240] Özlem Zeynep Oktav, ***a. g. e.,*** s. 149.

ülkelerinde meydana gelen gelişmelerin ciddiyetini ve gidişatını kavramaya çalışmıştır. Nitekim Tunus ve Mısır'daki sokak ayaklanmalarının arkasında demokratik hak ve söylemler olması İran'ı tedirgin etmiştir. Çünkü şaibeli olduğuna inanılan 2009 cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrası Ahmedinejad'ın seçim zaferini protesto etmek isteyen halk sokağa inerek Yeşil Hareketi başlatmış, ancak bu hareketlenme İran yönetimi tarafından sertlik yanlısı bir tavırla bastırılmıştır. İran, Arap ülkelerinde meydana gelen bu gelişmelerden içerideki muhalif kesimin etkilenmesinden endişe duymuştur. Bununla birlikte olayların İran'a sıçramayacağı anlaşılmış ve Batı yanlısı Tunus'ta Bin Ali ve Mısır'da Mübarek'in kısa sürede devrilmeleri İran'da memnuniyetle karşılanmıştır. İran yaşanan bu gelişmelere, Müslüman halkların kendine gelmesi anlamında "İslami Uyanış" adını vermiştir.[241]

İran Dini Lideri Ayetullah Ali Hamaney 4 Şubat 2011'de Tahran Üniversitesi Kampüsü Camii'nde verdiği Cuma Hutbesinde Arap ülkelerindeki gelişmelere değinerek, Mısır ve Tunus'taki olayları ABD ve Siyonist İsrail'in müttefiklerinin devrilişi olarak tanımlamıştır. Bu olayların 1979 İslam Devrimi için ayrı bir önem taşıdığını belirten Hamaney, bu olayların İran İslam Devriminden etkilendiğini belirterek, bu olayları "İslami Uyanış" olarak tanımlamıştır.[242] Mısır'da Hüsnü Mübarek'in 11 Şubat 2011'de görevden ayrılması ve bu tarihin İran İslam Devrimi'nin gerçekleştiği tarihe rastlaması İran'ın devrim propagandası yapmasına imkân vermiştir. Rafsancani döneminde uzun yıllar dışişleri bakanlığı görevinde bulunan Ali Ekber Velayeti de Arap ülkelerindeki sokak ayaklanmaları için " İmam Humeymi'nin kıyamından etkilenen hareketlerdir" beyanatını vermiştir.[243]

İran, Tunus'taki sokak ayaklanmalarına başlangıçta sessiz kalmış, ancak gösterilerin başlamasının hemen ardından Cumhurbaşkanı Zinedin Bin Ali'nin ülkeyi terk etmesi ile Tunus'un güvenliğinin ve istikrarının korunması konusunda ısrarcı olmuştur. Bin Ali'nin Batı ile olan yakın ilişkilerinden ötürü, İran bu gelişmeyi memnuniyetle karşılamıştır. Ekim 2011'de Tunus'ta yapılan ilk demokratik seçimleri

---

[241] Hakkı Uygur, "İran ve Arap Baharı", *SETA Analiz*, Sayı 52, Mart 2012, s. 14-15.
[242] "Leader lauds Islamic awakening in Arab World",*Mehr News Agency,* 4 February 2011
[243] Hakkı, Uygur, ***a. g. m.,*** s. 11-12.

İslamcı Ennahda Partisi'nin kazanması İran'ın Tunus konusunda aktif bir politika izlemesine neden olmuştur. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, Tahran'daki Tunus büyükelçisi araclığıyla Ennahda Partisi Başkanı'na bir kutlama mesajı göndermiş ve İran'ın her türlü desteği vermeye hazır olduğunu belirtmiştir.[244] İran Meclis Başkanı Ali Laricani, mecliste gerçekleştirdiği konuşma da "*Tunus seçimlerinde İslamcıların kazanmasının İslami haklara doğru hareket etmek anlamına geldiğini dile getirerek, bu devrimlerin başında İslam İnkılabı Rehberi'nin İslami uyanıştan söz ettiklerini, bu seçimin sonuçları ise bu gerçeği ispatladığını"* belirtmiştir. [245]

İran için bilhassa Mısır'daki sokak ayaklanmaları ve son gelişmeler hem ideolojik hem de stratejik anlamada memnuniyet verici olmuştur. Mısır'daki gelişmelerin İslam Devrimi ile bağdaştırılması ve İran'ın ABD ve İsrail karşıtı söylemleri İran'ın bölgesel meşruiyetini güçlendirmiştir. İran bir diğer ABD ve İsrail müttefiki olan Hüsnü Mübarek yönetiminin gidişini oldukça olumlu karşılamış ve iktidara gelen Müslüman Kardeşlerle (İhvanı Müslim'n) iyi ilişkiler kurabilme isteğini iletmiştir.[246] Bu süreçte ilişkilerin gelişebileceği yönünde önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Şubat 2011'de İslam Devrimi'nden bu yana ilk defa iki İran savaş gemisi Mısır Meclisi'nin onayıyla Süveyş Kanalı'ndan geçerek Suriye'ye demir atmıştır. Ayrıca Mısır, Refah Sınır Kapısı'nı da İran'a açmıştır.[247] İran'ın, Müslüman Kardeşler yönetiminden beklentileri, Mübarek döneminde sırt çevrilen Filistin ve Hamas konularında da Mısır'ın tavrını yumuşatması yönünde olmuştur.

Şubat 2011'de Libya'nın doğu bölgesinde bulunan Bingazi'de Muammer Kaddafi yönetimine karşı kabileler silahlı isyanlar başlatmış ve böylelikle Arap Baharı Libya'ya sıçramıştır. İran, Kaddafi yönetimine karşı sokak ayaklanmalarını Mısır ve Tunus örneklerinde olduğu gibi "İslami Uyanış" olarak yorumlamıştır.[248] Cumhurbaşkanı Ahmedinejad Kaddafi'yi hedef alarak kendi halkını bombalayıp

---

[244] Mohammed Rıza Djalılı-Thierry Kellner, "Arap Baharı" Karşısında İran ve Türkiye, 1.Baskı, Bilge Kültür Sanat, Mart 2013, s. 22-27.
[245] Tunus seçimleri bu devrimin İslami mahiyetini ispatladı, *Mehr News Agency*, 25 Ekim 2011,
[246] Gülriz Şen, "İran ve Arap Baharı; Bağlam, Söylem ve Siyaset", Ortadoğu Etütleri, Cilt 3, Sayı 2, Ocak 2012, s. 100.
[247] "Mısır'dan İran'a ait Savaş Gemilerine Onay", *Mehr News Agency*, 19 Şubat 2011
[248] Mohammed Rıza Djalılı-Thierry Kellner, ***a. g. e.,*** s. 39.

öldürdüğü için sert bir dille kınamıştır.[249] Ancak Batı'nın Libya'yı uçuşa yasak bölge ilan etmesi ve NATO'nun askeri müdahale de bulunması İran tarafından eleştirilmiştir. İran Meclisi Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu Başkanı Alâeddin Burucerdi, ABD'nin ve AB ülkelerinin Libya'daki petrol sahalarının güvenliğini sağlama almak için bu müdahaleye gereksinim duyduğunu belirtmiştir.[250] Batı'nın "ikircikli" ve "çifte standartlı" bir politika izlediğini belirten İran, aynı hassasiyetin Bahreyn halkları için gösterilmediğini savunmuştur. Kaddafi'nin devrilmesinin ardından İran Dini Rehberi Ali Hamaney, "*Keşke Libyalı direnişçiler silah kullanmasalardı ve dış güçlerin müdahalelerine izin vermeselerdi*" şeklinde açıklama yapmıştır. Silahsız direnişin uzun sürebileceğini ancak dış müdahalelere gerek kalmayacağını belirten Hamaney, bu şekilde sağlıklı bir rejim oluşturabileceğini belirtmiştir.[251]

Arap Baharı'nın Bahreyn ve Suriye gibi ülkeler de baş göstermesi Arap Baharı'nın bölgesel boyutlarını şekillendirmeye başlamıştır. Bahreyn'de ayaklanmaların başlaması ile birlikte Arap Baharı Basra Körfezi'ne ulaşmış olmuştur. Bahreyn 690 kilometrekare yüzölçümü ve 700 bin nüfusu ile Körfez ülkeleri arasında minyatür bir krallık görünümüne sahiptir. Bahreyn nüfusunun %70'inin Şii olması ve iktidar elitinin Sünni El Halife Hanedan'ın da bulunması Sünni-Şii nüfus arasında ciddi ayrımlar bulunmasına neden olmuştur. İran, bu küçük Arap ülkesini tarihsel olarak kendi toprağı olarak görmüş ve bunu Şah Muhammed Rıza döneminde resmiyete bile dökmüştür.[252] Bahreyn'de başlayan Şii halk ayaklanmalarını destekleyen İran, Batılı devletlerinin ve bölge ülkelerinin Bahreyn'deki olaylara karşı çifte standart uyguladığını belirtmiştir. Bahreyn'deki olayların Suudi Arabistan tarafından tehdit olarak algılanması ve Körfez İş birliği Teşkilatı'nın (KİK) Mart 2011'de Bahreyn'e askeri operasyon gerçekleştirmesi İran tarafından şiddetle kınanmıştır. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, Suudi Arabistan ve

[249] "Ahmedinejad slams represion in Libya as Iranian authorities confiscate satelllite dishes", *The Los Angles Tımes*, 23 Şubat 2011
[250] "Amerika Libya'da petrol çıkarlarını aramakta", *Mehr News Agency*, 8 Mart 2011
[251] Hakkı Uygur, ***a. g. m.,***, s. 12-13.
[252] Arif Keskin, "Şii Jeopolitiği ve İran", *Avrasya Dosyası*, Cilt 13, Sayı 3, 2007, s. 70.

BAE'nin Bahreyn müdahalesini, Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgaline benzetmiştir.[253]

Arap Baharı başladıktan sora İran için en kaygı verici gelişme sokak hareketlenmelerinin Suriye'ye sıçramış olmasıdır. Mısır, Tunus ve Libya'daki yönetimlerin devrilişinden hoşnutluğunu gizlemeyen İran, Suriye'yle birlikte tamamen farklı bir politika izlemiş ve tek Arap müttefiki olan Esad yönetimini desteklemiştir. 1979 İran İslam Devrimi'nin ardından kurulan İran İslam Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan devletlerden biri Suriye olmuştur. İran-Irak Savaşı'nda KİK üyeleri ve Batı Irak'ı desteklerken Suriye'nin İran'ı desteklemesi savaşın seyrini değiştiren gelişmelerden biri olmuştur. Bu hususta İran'ın Hafız Esad yönetiminden beri Suriye'ye karşı bir ahde vefa ilkesini gözettiğini belirtebiliriz. Suriye, İran için tek Arap müttefiki olmuş ve birçok alanda iş birliği üzerinde durmuşlardır.

İran-Suriye ilişkileri salt iki aktörden oluşmamış ve burada birçok aktör duruma etki etmiştir. Devrimden bu yana Şii Hilali söylemlerini gerçekleştirmek isteyen İran, Filistin'de Hamas ve Lübnan'da Hizbullah'la Suriye üzerinden münasebet kurmuş ve Basra Körfezi'nin dışında Ortadoğu coğrafyasında da söz sahibi olabilmiştir. İran, Suriye, Hizbullah ve Hamas'ın Batı karşıtı duruşları, İran'a uluslararası siyaset ve bölge denklemlerinde manevra imkânı sağlamıştır. İran, kendi rejimine düşman olarak gördüğü İsrail'e karşı savunma hattını Suriye üzerinden kurma imkânı bulmuştur. Bu doğrultuda, İran'ın Arap dünyasındaki tek müttefikini kaybetmesi, İran'ı uluslararası ve bölgesel mahiyette birçok kazanımını kaybedebileceği endişesine sevk etmiştir.[254]

Tunus, Mısır ve Libya'daki olayları "İslami Uyanış" olarak niteleyen İran, Suriye'deki olayları fitne girişimleri olarak tanımlamıştır. İran olayları, Suudi Arabistan ve Katar'ın selefi ve köktenci hareketler vasıtası ve aynı zamanda ABD ve İsrail'in destekleriyle başlayan yabancı komplo girişimleri olarak görmüştür.

---

[253] Mohammed Rıza Djalılı-Thierry Kellner, ***a. g. e.***, s.64.
[254] Gülriz Şen, ***a. g. m***. s. 98.

Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, Batı'nın ve bazı Arap ülkelerinin (Suudi Arabistan ve Katar) Suriye iç işlerine zararlı müdahalelerini tamamen kınamıştır.[255]

İran-Suriye İlişkilerinde bir diğer boyut da mezhepsel yakınlık boyutudur. Hafız Esad'dan beri Suriye yönetiminde Nusayriler yer almaktadır. Nusayriler, Şii mezhebine çok yakın olmasa da Arap Aleviliğin farklı bir yansımasıdır. Her ne kadar Suriye laik bir devlet olsa da mezhepsel yakınlık durumu İran'ın Arap Baharı özelinde Suriye krizine farklı bakış açısıyla bakmasına neden olmuştur. İran, Suriye krizinde Esad yönetiminin muhalif gruplarla savaşında İran'daki besic modelinin bir benzerini buradaki Alevilerden bir milis grubu şeklinde oluşturmuştur. Bunlar hem Esad yönetimini korurken hem de burada İran'ın çıkarlarını ve Hizbullah'la bağlantılarını korumuştur. İlerleyen dönemde İran, Suriye'nin bekasını kendi bekası olarak görürken Kudüs Gücü ve Hizbullah ile Esad yönetimine tam ve açıktan kararlılıkla destek vermiştir.[256]

3.2.5.2. Türkiye'nin "Arap Baharı" ve "Suriye Sorunu" sürecinde İzlediği Politikalar

Türkiye 2002 yılından itibaren Ak Parti iktidarı ve Dışişleri danışmanı olan Ahmet Davutoğlu ile birlikte yeni bir dış politika stratejisi oluşturmaya başlamıştır. Davutoğlu'nun "Stratejik Derinlik" adlı eserinde anlattığı Neo-Osmanlıcılık teorisi kapsamında Türkiye'nin yeniden merkez ülke olma gayesinin bölgedeki Osmanlı mirasını canlandırmakta olduğunu belirtmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun asırlar boyunca hâkimiyet altında tuttuğu bölgelere Soğuk Savaş yılları ve Cumhuriyet dönemi politikaları nedeniyle uzak kaldığını belirten Davutoğlu, Neo-Osmanlıcılıkla Türkiye'nin Ortadoğu'da yeniden oyun kurucu pozisyonuna ulaşabileceğini öngörmektedir. Türkiye'nin Neo-Osmanlıcılıkla, Osmanlı mirasını kucaklama isteği

[255] Özlem Zeynep Oktav, a. g. e., s.70.
[256] Abdullah Yeğin, *İran'ın Bölgesel Faaliyetleri ve Güç Unsurları***,** SETA, 1.Baskı, İstanbul Şubat 2017, s. 127-128.

komşu ülkeler tarafından olumlu karşılanmamıştır. Davutoğlu'na göre bu süreç "komşularla sıfır sorun" temeli üzerinden çözülecektir.[257]

Bu politikalar kapsamında Türkiye bölgedeki gelişmelerde jeopolitik, jeostratejik ve jeokültürel enstrümanlarını kullanarak olaylarda söz sahibi olmak istemiştir. 17 Aralık 2010'da Tunus'ta meydana gelen sokak hareketlenmelerinin başlamasıyla Arap Baharı'nın Mısır, Libya, Yemen ve Suriye gibi ülkelere sıçraması Türkiye'yi yakından ilgilendirmiştir. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve zaman zaman Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Arap Baharı'nın başladığı tarihten itibaren süreçlerle ilgili kapsamlı açıklamalar yapmış ve Mısır, Libya, Suriye liderlerine ne tür adımlar atmaları gerektiği yönünde telkinlerde bulunmuşlardır. [258]

Tunus'ta sokak hareketlenmelerinin başlamasının ardından Türkiye ilk başlarda neler olup bittiğini anlamaya çalışmış ve bir süre sessiz kalmıştır. Türkiye, daha sonra Tunus'taki muhalif kesimden yana tavır almıştır. Tunus'taki göstericilerin model olarak Türkiye fikrini zikretmeleri Türkiye'nin Tunus'taki olaylara kulak kabartmasına neden olmuştur. Tunus'ta olaylar başladığında sokaktaki kitleler heterojen bir yapıya sahip olmuş, ancak Bin Ali ülkeyi terk ettikten sonra geçiş sürecinde İslamcı Ennahda Partisi ağırlığını koymuştur. Ennahda Partisi'nin 20 yıllık Londra'daki sürgün yaşamından dönen lideri Şeyh Raşid El Gumuşi, "*Türkiye ve Ak Parti örneği bizim için önemli biz de onlar gibi başarmak istiyoruz*" şeklinde konuşmuştur. [259] Gumuşi'nin de açıklamalarından anlaşılacağı üzere Tunus, yeni dönem için Türkiye modelini öne çıkarmıştır.

Türkiye, Tunus'taki olayları halkların doğal demokratik hak ve istekleri olduğunu belirterek, Tunus halkını desteklediğini söylemlerde yansıtmaya başlamıştır. Bin Ali'nin devrilmesinin ardından 21 Şubat 2011'de Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu,

---

[257] Graham E. Fuller, *Türkiye ve Arap Baharı: Ortadoğu'da Liderlik,* 1.Baskı, Eksi Kitaplar, Ankara Haziran 2016, s. 258.
[258] Mustafa Kibaraoğlu, "Arap Baharı ve Türkiye", *ADAM Akademi,* Sayı 2, İstanbul 2011 s. 31.
[259] "Ak Parti Modelimiz Ama Biz Laik Değiliz", *Hürriyet,* 28 Nisan 2011

burada Tunus halkına demokratik süreçte destek sağlamak ve süreç hakkında bilgi almak üzere Tunus'u ziyaret etmiştir. Türkiye sertlik yanlısı bir diktatörün devrilmesine ve bir Arap ülkesinin demokratik sürece adım atmasını olumlu karşılamıştır. İdeolojik anlamda yakınlık gösteren Ak Parti-Ennahda Partileri ekonomik anlamda da iş birliği yapmak istemiştir. Özellikle Tunus, ekonomisinin tamamının Fransa'ya bağlı olması nedeniyle yeni pazarlara açılma gereksinimini duymaktaydı. Her ne kadar Türkiye ile Tunus'un yakın bağları mevcut değilse de Tunus 300 yıl kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalmış ve Tunus'un birçok bölgesinde Osmanlı izlerine rastlamak mümkündür.[260]

Başbakan Erdoğan'ın Eylül 2011'de başlattığı Arap Baharı turu kapsamında uğradığı ülkelerden biri de Tunus olmuştur. Erdoğan, burada Yasemin Devrimi'nin gerçekleşmesinden ötürü Tunus halkını tebrik ederken, devrimlerin kanlı değil de sükunet içinde çözülebilmesi temennisinde bulunmuştur. Laiklik modeli üzerinde duran Erdoğan İslam ile demokrasinin yan yana olabileceğini belirterek, kişi laik olmaz ama devlet laik olabilir söylemi ile Tunus'a yeni süreçte Türk Modelini önermiştir.[261]

Türkiye, Tunus'taki sokak hareketlenmelerinin ardından Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'e karşı başlatılan isyanlara karşı tepkisini birçok ülkeye nazaran doğru zamanda ortaya koymuştur.[262] Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Mısır'da halkın demokrasi girişimlerini olumlu karşılamışlardır.[263] Türkiye, bu doğrultuda tıpkı Tunus'ta olduğu gibi Mısır halkının yanında yer almıştır.

Tunus'taki Bin Ali rejimine nazaran Mısır'daki gösterileri sertlik yanlısı tedbirlerle bastırmak isteyen Hüsnü Mübarek'i uyaran ilk liderlerden birisi Başbakan Erdoğan olmuştur. 1 Şubat 2011'de partisinin haftalık olağan grup toplantısında

---

[260] Graham E. Fuller, ***a. g. e.***, s. 247-248.
[261] "Erdoğan'dan Tunus'ta Laiklik Mesajları", *Vatan Gazetesi*, 15 Eylül 2011
[262] Mustafa Kibaroğlu, ***a. g. m.***, s. 32.
[263] Graham E. Fuller, ***a. g. e.***, s.249.

konuşma yapan Başbakan Erdoğan, Mısır Devlet Başkanı Mübarek'e tavsiyelerde bulunarak, "*Bizler insanız, faniyiz. Baki olan saygıyla anılmaktır. Halkın insani taleplerine kulak verin*" şeklinde 'hükümetten çekil' çağrısı yapmıştır. Erdoğan'ın açıklamaları Kahire'de büyük yankı uyandırmış, Tahrir meydanındaki göstericiler 'Erdoğan' sloganları atmıştır. Mısırlı göstericiler; ABD'nin ve Avrupa ülkelerinin Mübarek rejiminin yanında yer almasına karşın, Erdoğan'ın Hüsnü Mübarek'e çekil çağrısının kendilerine moral verdiğini belirtmişlerdir.[264] Hüsnü Mübarek'in yönetimden devrilmesinin arından, Mart 2011'de Kahire'ye giden Cumhurbaşkanı Abdullah Gül burada Mısır Silahlı Kuvvetleri Konseyi Başkanı ile görüşen ilk devlet başkanı olmuştur.[265]

12 Eylül 2011'de Mısır'a giden Erdoğan, coşkulu bir halk tarafından karşılanmış daha sonra Müslüman Kardeşler üyeleri ile görüşmüştür. Erdoğan 'one minute' olayından beri bölgede artan şöhretini arttırmak ve Türkiye'nin Arap ülkelerinin demokrasiye geçiş sürecinde rol model ülke olması konusunda temaslarda bulunmuştur. Türkiye'nin Arap Baharı sürecinde demokratik hak ve özgürlük talep eden halklara verdiği desteği yineleyen Erdoğan, İslam ve demokrasinin bağdaşmaz olmadığını belirterek laiklik vurgusu yapmıştır.[266]

Türkiye, Tunus ve Mısır'daki sokak hareketlenmelerindeki takındığı tavrı Libya'da göstermekte tereddüt etmiştir. Türkiye'nin bu çelişkili politikasını Kaddafi rejimi ile kurulan ekonomik birliktelik mi yoksa halkların demokratik değişim talebi mi şeklinde açıklamak gerekir.[267] Libya'da Türk şirketlerinin özellikle inşaat sektöründe 15 milyar dolar yatırımı bulunurken, yaklaşık 25 bin Türk de Libya'da çalışmaktadır. Bununla birlikte Başbakan Erdoğan Aralık 2010'da kendisine daha önce, Nelson Mandela, Fidel Castro, Hugo Chavez gibi isimlere verilen "Al-Gaddafi

[264] "Başbakan Erdoğan Mübarek'e Seslendi", *Habertürk*, 1 Şubat 2011
[265] Mohammed Rıza Djalılı-Thierry Kellner***, a. g. e.,*** s. 81.
[266] "Premier of Turkey Takes Role in Region", *The New York Tımes*, 12 September 2011,
[267] Graham E. Fuller, ***a. g. e.***, s. 250.

International Prize for Human Rights" ödülünü veren Muammer Kaddafi ile de yakın ilişkiler içindeydi.[268]

Türkiye önceleri, Libya'daki olaylar karşısında ekonomik yaptırımlar ve olası bir askeri müdahale fikrine sıcak bakmıyordu. Hem Erdoğan hem Davutoğlu, Kaddafi'ye halkın taleplerine olumlu yönde karşılık vermesi gerektiğini ve reformların ivedilikle gerçekleştirilmesi hususunda telkinler de bulunuyorlardı. Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Kaddafi yönetimi ile Libyalı muhalifleri görüştürmek için yoğun mesai harcamıştır. BM Güvenlik Konseyi 17 Mart 2011'de Libya'da sivillerin hayatını garanti altına alınması adına uçuşa yasak bölge ilan edilmesi ve rejime yönelik yaptırımların artırılmasını öngören 1970 sayılı karar Türkiye tarafından hoş karşılanmamıştır.[269] BM kararlarının NATO tarafından hayata geçirilme fikrine Başbakan Erdoğan: "NATO'nun Libya'da Ne İşi Var" açıklaması ile Türkiye'nin olası bir müdahaleye karşı olduğunu belirtmiştir.[270]

Batılı müttefiklerin eleştirileri ve Türkiye'nin Libya konusundaki yalnızlığı Türkiye'yi Libya konusunda tutum değiştirmeye itmiştir. Mart 2011'de Arap Ligi'nin Libya'da uçuşa yasak bölge oluşturulmasına ilişkin oylamaya lehte karar vermesi ve Kaddafi'nin tüm uyarılara rağmen isyanları silahla bastırmak istemesi Türkiye'nin NATO müdahalesine örtülü destek vermesine neden olmuştur.[271] 3 Mayıs 2011'de Başbakan Erdoğan, Libya lideri Muammer Kaddafi'nin "*derhal iktidarı bırakması, üzerindeki tarihi sorumluluğu insani ve vicdani sorumluluğu derhal yerine getirmesi gerektiği*" açıklamasını yapmıştır.[272]

Arap Baharı'nın Bahreyn'in başkenti Manama'ya sıçraması sonrası Türkiye olaylarda şaşkınlığını gizleyememiş ancak gelişmeleri rahatsız edici bulmuştur.

---

[268]Mohammed Rıza Djalılı-Thierry Kellner, ***a. g. e.***, s. 85-86.

[269] BM Güvenlik Konseyi'nin Libya Kararı Bir Müdahaleyi Getirir mi? Türkiye'nin Tepkisi Ne Olur?, TÜRKSAM, 18 Mart 2011, http://www.turksam.org/tr/makale-detay/55-bm-guvenlik-konseyi-nin-libya-karari-bir-mudahaleyi-getirir-mi-turkiye-nin-tepkisi-ne-olur

[270] "NATO'nun Libya'da Ne İşi Var", Hürriyet, 01 Mart 2011

[271] Mohammed Rıza Djalılı-Thierry Kellner**, *a. g. e.,*** s. 87*88.

[272] "Erdoğan Kaddafi Derhal Gitmeli", *BBC Türkçe*, 3 Mayıs 2011

Türkiye, sokak hareketlenmelerini dikkatlice izlemiş ve "özgürlüklere saygı" tabirini kullanarak iki tarafa da suhulet çağrısı yaparken, Bahreyn hükümetini eleştirmekten çekinmiştir. Türkiye'nin Bahreyn politikasının bu şekilde oluşması, Suudi Arabistan'ın Bahreyn hükümetinin arkasında olması ve ABD'nin askeri 5.Filo'sunun bu ülkede konuşlanması nedeniyle ihtiyatlı davranmaya sevk etmiştir.[273] Ancak Türkiye Bahreyn'deki olayların bir Sünni-Şii çatışmasına dönme ihtimalinden de endişe duymuştur. Başbakan Erdoğan, Bahreyn olayları için "yeni Kerbela'lar istemiyoruz" açıklaması ile Türkiye'nin tavrını ortaya koymuştur. Türkiye'nin Bahreyn'deki olayların bir Sünni-Şii çatışmasını engellemek adına ortaya koyduğu çabalar gerilimin biraz da olsa yumuşamasına neden olmuştur. Bilhassa Erdoğan'ın Irak ziyaretinde Hz. Ali türbesini ve Iraklı Şiilerin lideri Ayetullah Sistani ile görüşmesi bölgeye açık bir mesaj şeklinde yorumlanmıştır.[274]

Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçramasıyla birlikte Türk Dış Politikası en büyük sınavını bu krizde vermiştir. Suriye, Türkiye'nin 911 kilometrekare kara sınırı ile en büyük komşusu olma özelliğini taşımaktadır. 1990'lı yıllarda su sorunu ve PKK ile mücadele gibi birçok konuda sorunlar yaşayan iki ülke ilişkileri 2000'lerden itibaren bir yumuşama dönemine girmiştir. Türkiye'de Ak Parti iktidarı ile birlikte dış politikada 'komşularla sıfır sorun' stratejisi kapsamında Suriye ile ilişkiler geliştirilmeye başlanmıştır. İki ülke arasındaki su sorunun çözümü, ortak bakanlıklar toplantısı, vizelerin kaldırılması ve sınırın mayınlardan temizlenmesi gibi birçok olumlu gelişme yaşanmıştır. Öyle ki 3 Nisan 2007'de Halep Olimpiyat Stadı'nın açılışı için Suriye'nin Al İttihat futbol takımı ile Fenerbahçe Spor Kulübü özel maç yapmış, maçın başlama vuruşunu Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan birlikte yapmıştır. [275]

Baba Hafız Esad'dan sonra yönetimi devralan oğul Esad, liberalleşme ile dışarıya açık serbest piyasa modeli kapsamında AB ülkeleri ve Batı ile ilişkileri siyasi ve

---

[273] Mohammed Rıza Djalılı-Thierry Kellner, ***a. g. e.,*** s. 94-95.
[274] Abbas Karaağaçlı, "Bahreyn Krizi", 30 Mart 2011, http://www.bilgesam.org/incele/1172/-bahreyn-krizi/#.Wu7iZ6SFPIU
[275] "Fenerli Esad, El İttihatlı Erdoğan!", *Milliyet,* 4 Nisan 2007

iktisadi anlamda gerçekleştirmek istemiştir. Bu doğrultuda Batı'ya ulaşmak için Türkiye'yi bir köprü olarak görmüştür. Bu dönemde Suriye, Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine açılan kapısı iken Türkiye, Suriye'nin AB ülkelerine açılan penceresi olmuştur. Ancak Arap Baharı ile birlikte iki ülke arasında tesis edilen bütün olumlu ilişkiler tepetaklak olmuş, sıfır sorundan 'sıfır ilişki' düzeyine gelinmiştir.

Suriye krizi başladığı andan itibaren Türk yetkililer, Esad yönetimine itidal çağrısı yapmış ve halkın taleplerine karşılık vermesini istemiştir. Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu Suriye ile geliştirdikleri iyi ilişkilere dayanarak Esad'a sözlerini geçirebileceklerini düşünmüşlerdir. Cumhurbaşkanı Gül, Esad'la birçok telefon görüşmesi gerçekleştirmiş hatta Milli İstihbarat Teşkilat (MİT) Başkanı Hakan Fidan'ı Şam'a göndermiştir. Esad yönetimi reform programı açıklamış olsa da bunu uygulamamış ve muhaliflere karşı kanlı bastırma harekâtlarını devam ettirmiştir. Türkiye, derin endişelerini Esad yönetimine bildirmiş reform ve iyileşme umudunu korumuştur. Türkiye hayal kırıklığını Mayıs 2011'de Suriyeli mültecilerin Türkiye-Suriye sınırına yığıldığı zaman anlamıştır.[276]

Esad yönetimi muhaliflere karşı kanlı bastırma harekâtlarını arttırdıkça, uluslararası baskılara maruz kalmış, ilk yaptırım dizisini ABD ve AB ülkeleri uygulamaya başlamıştır. Türkiye bu süreçte, Suriye'ye karşı askeri bir operasyona karşı çıkmış, Esad'a ivedilikle reformları gerçekleştirmesi gerektiğini iletmiştir. Ancak Türkiye'nin hayal kırıklığının bir yansıması olarak sürgündeki Suriyeli muhalif kesimin Esad rejimine yönelik birlik olması için Türkiye'de toplantı yapmasına izin vermiştir.[277] Esad yönetiminin baskıları nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda kalan Suriyeli mültecilere Türkiye sınırını da açık tutmuştur. Türkiye'ye akın eden mülteci sayısı Ekim 2012'de Ankara'nın "psikolojik sınır" olarak belirlediği 100 bin rakamını aşmış ve katlanarak devam etmiştir.[278]

---

[276] Mohammed Rıza Djalılı-Thierry Kellner, ***a. g. e.,*** s. 109-111.
[277] "Suriyeli Muhalifler Türkiye'de Toplandı", *BBC Türkçe*, 1 Haziran 2011
[278] Atilla Sandıklı-Ali Semin, "Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye", Bilge Adamlar Kurulu Raporu, *BİLGESAM*, 2012, s. 199.

9 Ağustos 2011'de artık Türkiye'nin sabrı kalmadığı mesajını iletmek üzere Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Beşar Esad'la görüşmek üzere başkent Şam'a gitmiştir. Davutoğlu-Esad görüşmesi yaklaşık altı saat sürmüş ancak bu görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır. Görüşmeler gerçekleştiği sırada Suriye ordusu Türkiye sınırına yakın Binmiş kasabasına tanklarla top atışları gerçekleştiriyordu.[279] Türkiye'nin tüm çabalarına rağmen bir sonuç alınamaması Türkiye'nin Suriye politikasında bir dönüm noktası olmuştur. Başbakan Erdoğan, Suriye ile ipleri koparıp, Esad'ı sert bir dille kınamış, gerekirse güç kullanarak rejimin değiştirilmesi çağrısını yapmıştır. Türkiye artık açık bir şekilde Suriyeli muhalif grupları muhatap almış ve desteklemiştir.[280]

3.2.5.3. Türkiye ve İran'ın Arap Baharı ve Suriye Krizinde İzledikleri Politikaların İlişkilere Yansımaları

Arap Baharının Tunus'ta başlayıp daha sonra diğer Arap ülkelerine sıçraması ile Türkiye'nin bu süreçte yürüttüğü aktif politikalar ve Türkiye'nin oluşacak yeni yönetimlere bir rol model olma çabası İran tarafını memnun etmemiştir. Bilhassa Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Eylül 2011'deki Mısır, Tunus ve Libya gezisinde laiklik vurgusu yapması ve Libya'ya karşı NATO müdahalesine evet demesi Türk-İran ilişkilerinde bir soğukluk yaratmıştır. Eski dışişleri bakanlarından Dini Lider Ali Hamaney'in danışmanı Ali Ekber Velayeti: "*Türkiye'nin laik İslam anlayışının Batı'nın liberal demokrasisinin bir ürünü olduğunu ve İslami uyanışın yaşandığı ülkelerce kabul edilemez olduğunu belirtmiştir*".[281]

Arap Baharının Mart 2011'de Suriye'ye sıçraması ile birlikte Türkiye ve İran ilişkileri en büyük testi burada vermiştir. Suriye'de Esad yönetimine karşı sokak ayaklanmaları başladıktan sonra İran Beşar Edad yönetiminin yanında yer alırken,

---

[279] "Davutoğlu Esad Görüşmesi Sona Erdi", *BBC Türkçe*, 9 Ağustos 2011
[280] Graham E. Fuller***, a. g. e.,*** 253.
[281] Özlem Zeynep Oktav, "Suriye İç Savaşı'nın Türkiye-İran-Suriye İlişkileri üzerine Etkileri", s. 9., https://www.academia.edu/26454789/Suriye_%C4%B0%C3%A7_Sava%C5%9F%C4%B1_n%C4%B1n_T%C3%BCrkiye-_Iran-Suriye_%C4%B0li%C5%9Fkileri_%C3%9Czerine_Etkileri.pdf

Türkiye bir süre Esad'ın halkın reform taleplerine cevap vermesini beklemiş ancak Esad'ın bu talepleri geri çevirmesi ve gösterileri kanla bastırması sonrası Suriyeli muhalefetin yanında yer almıştır.

İran, Arap Baharının başlamasının ardından bir süre olayları izlemiş daha sonra Batı yanlısı liderlerin devrilişini görünce bu sürece "İslami uyanış" adını vermiştir. Öyle ki hem Dini Lider Ali Hamaney hem de Cumhurbaşkanı Ahmedinejad sokaklardaki halkların İran İslam Devriminden etkilendiklerini iddia etmiştir. Ancak, İran tutunduğu bu tavrı Suriye krizi ile beraber bırakmış ve Esad yönetiminin yanında yer alarak, sokaktaki Suriyelileri emperyalist ve Siyonist kesimlerin uşağı olarak nitelendirmiştir. İran, Arap Baharı sürecinde her ne kadar çelişkili bir politika izlese de Suriye Krizi'nde tutarlı bir politika takip etmiştir. Bu süreçte her türlü askeri, siyasi ve ekonomik destek Esad yönetimine sağlanmış ve Suriye'nin bekası İran'ın bekası olarak atfedilmiştir. Suriye'nin, İslam devriminden bu yana İran'ın tek Arap müttefiki oluşu ve Lübnan Hizbullah'ına ulaşma ve aynı zamanda İsrail'e karşı savunma hattını buradan başlatma konusunda önemli bir ülke olmuştur. İran bu süreçte tüm imkânları ile beraber Suriye'de Esad yönetiminin yanında yer almıştır. Öyle ki İran yönetimi tarafından Suriye'de Esad yönetiminin düşmesi İran'ın düşmesi anlamına geleceği düşünülerek, Türkiye ya da Suriye arasında bir tercih yapılacağı varsayılırsa İran'ın tereddüt etmeden Suriye'yi seçeceği İran yönetiminin Suriye'ye verdiği önemi göstermektedir.

Türkiye, Arap Baharı daha Suriye'ye sıçramamışken Ocak 2011'de Başbakan Erdoğan, Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'a bir an önce demokratik adımlar atması gerektiğini ve reformları ivedilikle yapması hususunda Esad'ı uyarmıştır. Esad yönetimine karşı rejim gösterilerinin başlamasının ardından bir süre daha Esad yönetimine reform çağrısı yapan Türkiye, Esad yönetiminin gösterileri şiddet yanlısı tavırla bastırması ve Suriyeli muhaliflerin kendi topraklarına sığınmasıyla Suriyeli muhaliflerden yana tavır almıştır. Türkiye, bu süreçte Suriyeli muhalefetin birlik olması adına ülke topraklarında konferanslar yapmasına izin vermiştir. Suriye konusunda çözüm için 10 Temmuz 2011'de İran'a giden Dışişleri Bakanı Davutoğlu

burada mevkidaşı Ali Ekber Salihi ile görüşmüştür. Suriye krizinin çözümü için orta bir yol bulmaya çalışan Türkiye, İran'dan beklediği cevabı alamamıştır. Bu görüşmeden sonra Türkiye Suriye konusundaki politikalarını sertleştirmiş ve Türkiye-İran ilişkilerinde kırılmanın boyutları artmıştır. [282]

Türkiye, Suriye'ye karşı Arap Ligi'nin de desteğini alarak tek taraflı yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Öncelikle Suriye ile Yüksek Düzeyli İş Birliği mekanizmasını askıya aldığını açıklayan Türkiye, Suriye ordusuna her türlü askeri malzemenin satışının ve teminin durdurulacağını açıklamıştır.[283] Bu doğrultuda Ocak 2012'de Kilis'in Öncüpınar sınır kapısından geçen İran tırlarında Şam'a gönderilecek silahlara el konulmuştur. İran, hem Türkiye hem de BM ambargosunu delerek Esad yönetimine desteğini sürdürmek adına Irak üzerinden Şam'a silah yollamaya devam etmiştir.[284]

Suriye krizinde yaşanan olayların farklı algılanması Türkiye ve İran'ı ciddi bir şekilde karşı karşıya getirirken Bahreyn'deki olaylar için farklı tavırlar sergilenmiştir. İran Suriyeli muhalifleri terörist olarak nitelerken, Bahreyn'de El Halife Hanedanına karşı mücadele veren Şii muhalifleri desteklemiştir. Türkiye ise Suriye'de Esad yönetimine karşı mücadele veren muhalifleri desteklemiş ancak Bahreyn'deki halktan desteğini esirgemiştir. Suudi Arabistan, diğer Körfez ülkeleri ve ABD'nin Bahreyn'deki çıkarlarının İran'la çakışması düşünüldüğünde Türkiye'nin Suriye'deki benzer bir politikayı Bahreynli muhalifler için izlemesi ABD-Suudi Arabistan karşısında yer alıp, İran'ın yanında yer alacağı imajını yansıtacağından ciddi adımlar atmaktan uzak durmuştur. Fakat bu durum Türkiye'nin Suriyeli muhalifleri demokratik hak ve taleplerinin yanında yer alırken, Bahreyn konusunda stratejik çıkarlarını düşündüğü izlenimini yaratmış ve İran

[282] Bayram Sinkaya, "Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası", *SETA Analiz*, Nisan 2012, s. 32-33.
[283] Atilla Sandıklı-Ali Semin***, a. g. m.,*** s. 55.
[284] Mohammed Rıza Djalılı-Thierry Kellner, ***a. g. e.,*** s. 72.

tarafından eleştiriye uğramasına neden olmuştur. Aynı zamanda İran'ın Suriye krizinde izlediği çelişkili politikanın, İran açısından savunulmasını sağlamıştır.[285]

2012 yılından itibaren Suriye krizi mezhepsel bir boyut kazanmaya başlamıştır. İran ve Irak'taki Şii Maliki yönetimi, Nusayri Suriye yönetimini desteklerken, Türkiye'nin başı çektiği Suudi Arabistan ve Katar, Sünni muhalifleri desteklemiştir. Krizde blokların bu şekilde ayrılması Sünni-Şii çatışması ihtimalini de beraberinde getirmiştir. Dışişleri Bakanı Davutoğlu Tahran ziyaretinde katıldığı bir televizyon programında bu yönde sorulan bir soruya, "*Türk-İran ilişkileri Şii-Sünni rekabetinin bugün yansımasında bir ilişki biçimi değil, Bizim İran'la gizli bir savaşımız yok. Aynı coğrafyada olan ülkelerin iş birliği ve rekabet ilişkisinden daha doğal bir şey yok. Bazı konularda işbirliği yaparsınız bazı konular da rekabet*" diyerek mezhepçi politika tartışmalarına açıklama getirmiştir.[286]

Suriye krizi sürecinde Davutoğlu'nun tüm diplomatik yöndeki girişimlere karşı İran'la Türkiye arasında ilişkilerin gerginlik seviyesini arttırmıştır. Esad yönetimi 4 Şubat 2012'de İslam Âleminin Mevlid Kandilinde muhaliflerin bulunduğu Humus kentini bombalamış ve 337 kişinin ölümüne 1300'den fazla kişinin de yaralanmasına neden olmuştur.[287] Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç Esad yönetimini kınarken, Esad'a destek veren İran yönetimine ağır eleştirilerde bulunması iki ülke arasındaki gerginliğin ne boyutlara ulaştığını göstermiştir. Arınç, Kandil gecesi mazlum halka saldıran bir yönetimi destekleyen İran'ı "*Bütün dünya buna duyarsız diyeceğim, değil. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Suriye'ye karşı yaptırımları öngören ve Esad'a 'çekil' mesajı verecek karar tasarısı oy birliğiyle çıkıyor ama Rusya ve Çin veto ediyor. Bu da ayrı bir ayıp. Rusya ve Çin'in Suriye'de yaşanan bu olaylar karşısında kılı bile kıpırdamıyor. 'Peki, Rusya ve Çin Müslüman değiller, onlar çok da uzakta, 'onlara ne Suriye'de yaşananlardan' diyebilirsiniz. İran'dan ses çıkmıyor, adı İran İslam Cumhuriyeti. Bu nasıl Müslümanlık, bu nasıl Müslüman kardeşliği.*

[285] Kemal İnat-İsmail Numan Telci, Türkiye'nin İran, Suriye, s. 214.
[286] Kemal, İnat "Türkiye'nin İran Politikası 2012", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012,* Editörler: Burhanettin Duran – Kemal İnat – Ufuk Ulutaş, 1.Baskı, SETA Yayıncılık, Ankara Aralık 2013, s. 189.
[287] "Kandil Kana Bulandı*", NTV*, 04 Şubat 2012

Sen orada korunmasız insanların öldürülmesi karşısında bir söz söylemeyecek misin?" diye sert bir biçimde eleştirmiştir.[288]

İran, eğer Suriye'de bir rejim değişikliği ihtimalini engelleyemezse ilk adım olarak geçiş döneminin bir parçası olmak istemiştir. Bu doğrultuda krizin çözümü için uluslararası otoritelerden ziyade bölgesel aktörlerin çözüm için bir araya gelmesi gerektiğini düşünmüştür. Zaten hâlihazırda ABD ve Suudi Arabistan Suriye krizinin çözümü konusunda oluşturulan uluslararası mekanizmalarda İran'ı dışlayıcı bir tavır takınmıştır. İran'ın içerisinde yer aldığı tek bölgesel inisiyatif, Mısır Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'nin önerisiyle Eylül 2012'de Suriye Krizi için Türkiye, İran, Mısır ve Suudi Arabistan'ın yer aldığı "dörtlü diyalog grubu" olmuştur.[289] Ancak Suudi Arabistan, bu diyalog gurubundan ayrılmış ve bu çalışma grubu anlamını yitirmiştir.

3.2.5.4. NATO Patriotlarının Suriye Sınırına Yerleştirilmesi

Türkiye'nin Suriye'den gelebilecek füze saldırılarına karşılık NATO'nun patriot füze sistemini kendi topraklarına konuşlandırılması talebi Ankara ve Tahran arasında ilişkileri iyice germiştir. İran, Türkiye'ye yerleştirilecek patriotların Suriye'deki iç savaşa olumlu bir etkide bulunmayacağını ve asıl hedefin Suriye'ye karşı operasyon ve İsrail'in güvenliği meselesi olduğu iddialarında bulunmuştur.

22 Haziran 2012'de Suriye'nin Lazkiye açıklarında Türk savaş uçağının düşürülmesi ve 3 Ekim 2012'de Akçakale'ye Suriye tarafından düşen havan mermileri sonucu 5 Türk vatandaşının hayatını kaybetmesi Türkiye'yi önlem almaya itmiştir.[290] Öncelikle Suriye sınırındaki güvenlik için kırımız alarm verilmiş, TSK'nın angajman kuralları en üst seviyeye çıkarılmıştır. Bununla birlikte Türkiye yalnız olmadığını hissetmek adına NATO'nun 4. ve 5. maddelerine binaen kolektif

[288] "Bülent Arınç'tan İran'a Eleştiri", *TRT Haber*, 06 Şubat 2012
[289] Bayram Sinkaya, "İran'ın Suriye Stratejisi*", Akademik Ortadoğu*, Cilt 1 Sayı 2, 2017, s. 54.
[290] Kemal İnat, Türkiye'nin İran Politikası 2012, s. 308.

savunma kapsamında balistik füze tehdidine karşılık NATO'dan destek istemiştir. [291] 21 Kasım 2012'de NATO Genel Sekreteri Anders Fogh Rasmusen, Türkiye'nin patriot füzelerini kendi topraklarına konuşlandırılması için talepte bulunduğunu açıklamıştır. Bunun üzerine 4 Aralık 2012'de toplanan NATO dışişleri bakanları patriot sisteminin Türkiye'ye yerleştirilmesini onaylamıştır. [292]

Onaylanan kararla birlikte NATO üyeleri ABD, Almanya ve Hollanda tarafından ikişer adet patirot sisteminin Türkiye'ye yerleştirilmesi planlanmıştır. TSK personelleriyle keşif çalışmalarının ardından Almanya-Kahramanmaraş, Hollanda-Adana ve ABD-Gaziantep'e ikişer adet patriot sistemini yerleştirmiştir. 30 Ocak 2013'te patirot sistemlerinin tamamı Türkiye'ye ulaşmış ve olası füze saldırılarına karşılık konuşlandırılmıştır.[293]

24 Kasım 2012'de İstanbul'a gelen İran Meclis Başkanı Ali Laricani, Başbakan Erdoğan ve Meclis Başkanı Cemil Çiçek'le görüşürken, patirot füzelerinin Suriye sınırına yerleştirilmesi ana gündem maddesi olmuştur. Laricani, Suriye sorununun silahlı çözümü olmadığını belirtirken "Suriye'deki iç savaş böyle silahlar konuşlandırılarak çözülmez" demiştir. İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salihi ise patriotların bölgede güvenliğin sağlanmasına yardım etmeyeceğini aksine bu patriotların provokasyonlara hizmet edeceğini belirtmiştir. Dışişleri Bakanı Davutoğlu ise İran'dan gelen bu sert açıklamalara yönelik sistemin sadece savunma amaçlı olduğunu belirterek: "*İran'dan beklentimiz hiçbir kuşku taşımayan sistemi eleştirmek yerine kendi halkına zulmeden Suriye rejimine dur demelidir*" mesajını vermiştir.[294]

---

[291] "Patriot Füze Savunma Sistemi", Türk Akademisi Güvenlik Araştırmaları Merkezi, Değerlendirme No:1, Ocak 2013
[292] "Türkiye Patriot için NATO'ya Resmen Başvurdu", *NTV*, 21 Kasım 2012
[293] TBMM, Türkiye'ye NATO Tarafından Patriot Hava Ve Füze Savunma Sistemleri Konuşlandırılmasına İlişkin, Yasama Yılı 3, Birleşim 61, 05 Şubat 2013, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_kurul.cl_getir?pEid=22444
[294] "Laricani, Cemil Çiçek'le Görüştü/Suriye Sorunu Silahla Çözülemez", *Mehr News Agency*, 12 Şubat 2013

Patriot füze sistemi üzerinden iki taraftan sert açıklamalar gelmeye devam etmiştir. İran tarafından en sert açıklama ise Genelkurmay Başkanı Hasan Firuzabadi'den gelmiştir. Firuzabadi, Türkiye-Suriye sınırına patriot füzelerinin konuşlanmasının dünya savaşına zemin hazırlayacağını söylemiştir. Başbakan Erdoğan da bu sözlere çok sert cevaplar vermiştir. Erdoğan: "*Bu genelkurmay başkanı olarak arada sırada çıkar bazı açıklamalar yapar, biz bunu ilgililerine sorduğumuz zamanda "kendi düşüncesi" derler, nasıl kendi düşüncesiyse, onun için pek muhatap olmamız bir başbakan olarak benim zaten hiç doğru değil*" demiştir. Füze savunma sistemi, Suriye sorunu gibi konularda gerginleşen ilişkiler patriot krizi ile birlikte tavan yapmıştır. Konya'da düzenlenen Mevlana'yı Anma programı Şeb-i Aruz'a Başbakan Erdoğan tarafından davet edilen İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad törene katılmamıştır. Erdoğan: "*Davet etmek bizden, biz davetimizi yaptık, davete icabet edilmeyişiyle ilgili değişik bazı şeyler söylendi ama patriotlarla ilgili herhangi bir şey gelmedi*" demiştir.[295]

Türkiye'nin patriot füze savunma sistemini NATO'dan talep etmesi tamamen savunma amacına yöneliktir. Bilindiği üzere Suriye rejimi, Sovyet yapımı Soud füzeleri ile füze savunma sistemi olarak da Rus yapım S-300'ler gibi sistemlere sahiptir. Ancak Türkiye böyle bir sisteme sahip olmadığı için güvenlik zafiyetini en düşük seviyeye indirgemek istemiştir. Bununla birlikte Türkiye, 1991 Körfez Savaşı ve 2003 Irak Savaşı'nda da NATO'dan füze savunma sistemini talep etmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin Suriye'den gelen taciz ateşleri, uçak düşürülmesi gibi olaylara karşı kendi ülke topraklarını koruması gayet doğaldır. Meseleye bir diğer taraftan bakılacak olursa Arap Baharına karşı olumlu bakan, Esad yönetiminin görevi bırakmasını isteyen Türkiye, Rusya ve İran'ı karşısına almışken NATO'nun da dikkatini bu bölgeye çekmek istemiştir. NATO'da bu vesileyle bölgeye dönüş yapmıştır. İran'ın en büyük çekincesi ve Türkiye'ye tepkisi de bu durumdan kaynaklanmıştır. Suriye'de Esad rejiminin devamını isteyen İran, NATO'nun bu hamle ile Suriye'ye büyük saldırı amacı taşıdığını düşünmüştür. İran için Suriye'yi kaybetmek aynı zamanda Lübnan'ı da kaybetmek anlamına geleceği için her türlü

[295] "Erdoğan: Zaten Bu İran Genelkurmay Başkanı…", *Hürriyet*, 19 Aralık 2012,

hamleyi kendi güvenliğine tehdit olarak görmüştür. Türkiye de Suriye-İran-Rusya blokuna karşı yalnız olmadığını göstermek adına NATO'nun dikkatlerini bölgeye çekmiştir. Sonuç olarak füze kalkanı ile birlikte başlayan soğuk ilişki yılları devam etmiştir.[296]

3.3. AHMEDİNEJAD DÖNEMİ TÜRKİYE – İRAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

3.3.1. Enerji İşbirliği

Türkiye ile İran arasında var olan iyi ilişkilerin bir diğer alanını da hiç şüphesiz "enerji işbirliği ve ticareti" oluşturmaktadır. Enerji işbirliğinden kastedilen şey daha çok petrol ve doğalgaz alımı ve satımı şeklinde olmuştur. Kullandığı mineral yakıtlardan ham petrolün %92'sini, doğalgaz enerjisinin ise %98'ini ithal etmekte olan bir Türkiye ile dünya ham petrol üretiminde ilk beşte yer alan ve doğalgaz rezervinde Rusya'yı da geçerek ilk sıraya yerleşen komşusu İran ile enerji işbirliğine yönelmesi kaçınılmaz olmuştur. 1970'lerden beri doğalgaz kullanmaya başlayan, tükettiği yıllık enerjinin sadece %27'sini yerli kaynaklarla sağlayabilen ve buna karşın her yıl nüfusun ve ekonominin büyümesine oranla ihtiyacı artan Türkiye, enerji konusunda dışa bağımlı bir ülkedir.[297] İthal ettiği doğalgazın %52'sini elektrik enerjisinde kullanırken, geri kalan kısmını sanayide ve konutlarda kullanmaktadır. Türkiye ham petrol ithalatını çeşitlendirme imkânı bulurken, doğalgaz konusun da %60'lara varan bir oranla Rusya'ya bağımlıdır. Türkiye doğalgaz ithalatını çeşitlendirmek adına Erbakan döneminde 8 Ağustos 1996'da İran Milli Gaz Şirketi NIGC ile Doğalgaz Alım ve Satım Anlaşması imzalanmış, Türkiye bu anlaşma ile İran'dan yıllık 3 milyar metreküp doğalgaz almayı, bunu 2007'de 10 milyar metreküpe çıkartmayı taahhüt etmiştir. Gaz akışının başlama tarihi olarak da 2002 yılı belirlenmiştir. Bununla birlikte 12 Mart 2001'de Azerbaycan Cumhuriyeti ile yılda 6,6 milyar metreküp gaz akışının sağlanacağı doğalgaz alımı ve satışı anlaşması

---

[296] Serdar, Erdurmaz, " NATO Patriot Füzeleri ve Türkiye", *TÜRKSAM*, 23 Kasım 2012, http://turksam.org/nato-patriot-fuzeleri-ve-turkiye

[297] Yusuf Yazar, "Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri", *Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi,* Ankara 2011, s. 54-59.

imzalanmıştır. Bakü-Tiflis-Erzurum boru hatlarıyla sağlanacak gaz akışı 4 Temmuz 2007 tarihinde başlamıştır. Nijerya, Cezayir gibi ülkelerden de LNG (sıvılaştırılmış doğalgaz) ithalatını yapan Türkiye, enerjide dışa bağımlılığı bir şekilde çeşitlendirme yoluna gitmiştir.[298]

Özellikle Ak Parti dönemi ile başlayan İran'la iyi ilişkiler Ahmedinejad dönemi ile birlikte ivme kazanmış ve bu enerji işbirliğine yansımıştır. İki ülke arasında uzun süren görüşmelerin ardından İran ve Türkmenistan gazının Türkiye ve Türkiye toprakları üzerinden Avrupa'ya taşınması konusunda İran Petrol Bakanı Seyid Kasım Veziri Hamaneh ve Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler'in nezaretinde 13 Temmuz 2007'de Doğalgaz Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Bu mutabakat zaptı ile Türkiye, Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmayı hedeflerken, uzun süredir geleceği tartışılan ve hayata geçirilmesinde şüphe duyulan NABUCCO Projesi'nin gaz tedariki için İran ve Türkmen gazı gündeme gelmiştir. İran Petrol Bakanı Hameneh, imzalanan bu mutabakat zaptı ile enerji işbirliği konusunda büyük bir adım atıldığını ifade etmiştir. İran gazının Avrupa'ya taşınması hususunda umutlarının arttığını belirten Hamaneh, bunun için ilk adım olarak boru hatlarının döşeneceğini ve maliyetin %50-50 olarak iki ülke arasında paylaşılacağını belirtmiştir.

Türkiye bu mutabakat zaptıyla nihai bir anlaşmanın zeminini hazırlayarak; enerji arzını çeşitlendirmiş ve uluslararası bir enerji koridoru olma isteğini yinelemiştir. Varılan bu mutabakat zaptıyla İran ve Türkmenistan gazı Türkiye toprakları üzerinden Avrupa'ya taşınırken İran'ın Asuliye Kentinde bulunan 14 trilyon metreküp doğalgaz rezervine sahip Güney Pars bölgesindeki doğalgaz havzalarının 22, 23. ve 24. fazlarını ihalesiz bir şekilde Türkiye Petrolleri Anonim Şirketi'nin (TPAO) inisiyatifine bırakacaktır. Bu üç önemli doğalgaz kuyusundan yılda 57 milyar metreküp doğalgaz çıkarımı beklenirken, bu verilerde Türkiye'nin yıllık ihtiyacının yarısına denk gelmektedir. TPAO, çıkardığı doğalgazı İran'a satacak

[298] *Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı,* Doğalgaz Boru Hatları ve Projeleri, https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri

ardından İran normal işleyiş çerçevesinde Türkiye gaz satışını gerçekleştirecektir. Bu mutabakat zaptı ile TPAO; Total, Shell, BP gibi önemli firmaların bulunduğu piyasa da 'ihalesiz' bir şekilde doğalgaz rezervi üretimine sahip olacaktır.[299]

Türkiye ve İran arasında varılan bu tarihi mutabakat zaptına en büyük tepki ABD tarafından gelmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Sean Maccormack İran nükleer krizinin en üst seviyede olduğu bir dönemde ABD'nin müttefiki Türkiye ile İran arasında yapılan bu mutabakat zaptının zamanlamasını doğru bulmadığını belirtmiştir. ABD'nin Ankara Büyükelçiliği sözcüsü Kathryn Schalow "ABD, İran ile yapılan her türlü işbirliğine karşıdır" açıklamasını yapmıştır. Schalow ABD'nin Hazar enerji kaynaklarının Avrupa'ya taşınması konusunda Türkiye ile görüşmelerini sürdürdüğünü ve UAEA'nın kararları aleyhine nükleer faaliyetlerine devam eden bir İran'a enerji tedarikçisi ve koridoru olarak güvenilemeyeceğini ifade etmiştir.[300]

Türkiye'yi dünya enerji jeopolitiğinde önemli bir yere taşıyacak bu mutabakatın ABD tarafından tepkiyle karşılanmasına rağmen Başbakan Erdoğan: "Türkiye enerji olarak dışa bağımlı bir ülke petrol ve doğalgaz ithal ediyoruz ve bu maliyetleri en alt seviyeye indirgemek istiyoruz ve İran'ın bu cazip teklifini ülke çıkarları gereği kabul etmek zorundayız " açıklamasını yaparak ABD'nin bunu anlayışla karşılayacağını belirtmiştir.[301] Dışişleri Bakanı Abdullah Gül de ABD'den gelen tepkiler karşısında yapılan anlaşmanın BM kurallarına aykırı olmadığını belirterek: "İran'la alışveriş yapanlara bakarsanız önce onları sorgulamanız gerekir, önemli olan bizim çıkarlarımızdır." açıklamasını yapmıştır.[302] İran Ankara Büyükelçiliği Müsteşarı Ahmet Nurani de Türkiye'nin ABD için fikrini değiştireceğini düşünmediğini belirterek yapılan mutabakat zaptını savunmuştur.[303]

---

[299] Arzu Crlalifer Ekinci, "İran-Türkiye Enerji İşbirliği", *USAK*, Kasım 2008, s. 4-5.
[300] "ABD'Dden Türkiye İran İşbirliğine Tepki", *CNN Türk,* 16 Temmuz 2007
[301] "Iran Defends Turkey Gas Deal Aganist U.S.",*Tehran Times*, 21 July 2007
https://www.tehrantimes.com/news/144368/Iran-defends-Turkey-gas-deal-against-U-S
[302] "Türkiye ABD için Fikir Değiştirmez", *CNN Türk*, 17 Temmuz 2007
[303] "Türkiye ABD için Fikrini Değiştirmez", *CNN Türk*, 17 Temmuz 2007

Türkiye ve İran arasında yapılan ön anlaşmaya Rusya sessiz kalmış olsa da rahatsızlık duyan ülkelerden birisi de Rusya olmuştur. Hatırlanacağı üzere Rusya öncelikle Orta Asya enerji kaynaklarını kendi ülkesi üzerinden Avrupa'ya taşımayı hedeflemiş, daha sonra Güney Akım Projesi kapsamında İtalyan ENI Şirketi ile bir anlaşma yaparak Karadeniz üzerinden boru hatlarıyla Bulgaristan'a aktararak oradan Avrupa'ya taşımayı amaçlamıştır. Bu gelişmeler Türkiye'nin Hazar havzası enerji kaynaklarını Avrupa'ya taşıması konusun da enerji koridoru olma hayalini zayıflatmıştır. Bununla birlikte Türkiye İran'la yaptığı anlaşma ile hem yıllık ihtiyacının yarısını karşılayacak hem de Rusya'ya bağımlılığını azaltırken, öldü denilen NABUCCO Projesine camsuyu olmayı amaçlamıştır. Ancak Türkiye kendisine doğalgaz konusunda sorun çıkarmayan ve hâlihazırda %55'lere varan oranlarda doğalgaz ithalatı yaptığı Rusya'ya karşı hassasiyet içerisinde hareket etmiştir.[304] Sonuç olarak 2001'den beri doğalgaz ithali yapılan İran'la Türkiye gaz akışının sağlanmasında zaman zaman sıkıntılarla karşılaşırken Rusya ile benzeri bir durum yaşanmamış aksine İran'dan sağlanamayan gaz miktarı Rusya'dan temin edilmiştir.

İran ve Türkiye arasında yapılan bu ön anlaşma oldukça kapsamlıydı ve bazı teknik konularda sıkıntılar içermekteydi. Teknik olarak belirli bir fiyat üzerinde anlaşma sağlanamazken, İran'ın elzem durumlarda gaz akışını kesme yetkisi istemesi sıkıntı doğurmuştur. Uzlaşmaya varılan maddeler ise TPAO'nun kendisine tahsis edilen Güney Pars 22. 23. ve 24. fazlara 12 milyar dolar yatırım gerçekleştirmesi, 2000 kilometre uzunluğunda bir boru hattı, İran'dan gelen gazın %80'inin başka ülkelere satılması ve anlaşmanın 2023'e kadar geçerli olması olmuştur.305

Süreçte yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen heyetler arası görüşmeler aralıksız bir şekilde devam etmiştir. Ahmedinejad'ın 14 Ağustos 2008 Türkiye ziyaretinde mutabakatın anlaşmaya dönüşmesi yönünde beklentiler oluşmuş ancak bu durum gerçekleşmemiştir. Heyetler arasında 17 Kasım 2008 tarihinde imzalanan ikinci bir mutabakat zaptı ile önemli hususlar da anlaşmaya varılmış ve aksaklıklar giderilmeye çalışılmıştır. İmzalanan bu ikinci mutabakat zaptı ile birlikte:

[304] Kemal İnat, "Türkiye'nin İran Politikası 2007, s. 21.
[305] Arzu Celalifer Ekinci, "İran-Türkiye Enerji,", s. 10.

- Türkiye, 13 Temmuz 2007 tarihli mutabakatta yer alan Güney Pars bölgesinde yer alan 22. 23. ve 24. fazlara 12 milyar dolarlık bir yatırım gerçekleştirecek ve doğalgaz sahalarının geliştirilmesinde rol alacak.
- Daha önce Türkiye'nin iç tüketiminde kullanım payı %20 olarak belirtilmişken bu pay %50 olacak, geri kalan yüzdelik dilim Türkiye rotası üzerinden Avrupa'ya taşınacak
- Türkmenistan gazı İran üzerinden Avrupa'ya taşınacaktır.

17 Kasım 2008 tarihli doğalgaz mutabakatıyla birlikte detaylar belirlenmiş olup teknik konulara açıklık getirilmiştir. Türkiye, 12 milyar dolarlık yatırımın 8 milyar dolarını doğalgaz sahalarının gelişimi için ayırırken, 4 milyar dolarlık kısım Türkiye ve İran arasında kurulacak 2000 kilometrelik doğalgaz boru hattı projesi için ayrılacaktır. Türkiye'nin üretilen doğalgazın iç piyasada kullanım hakkını %30 arttırması da önemli bir gelişme olmuştur.306 Mutabakat zaptının anlaşmaya dönüşmesi için bir yıl gibi bir süre beklenirken bir yılın sonunda mutabakat zaptı üç ay daha uzatılmıştır. Başbakan Erdoğan'ın 26-28 Ekim 2009'da İran'a düzenlediği resmi ziyarette imzalanması beklenen anlaşma Türkiye'nin isteği ile 3 ay süreyle daha ertelenmiştir. Bu süreçte Türkiye'nin işletimine ayrılan Güney Pars doğalgaz sahalarındaki 22. 23. ve 24. Fazlar, daha verimli olan 20. 21. ve 24. fazlarla değiştirilmiştir.[307]

2010 yılının mart ayında Reuters haber ajansına demeç veren Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız, Türkiye'nin İran doğalgazına yatırım kararını değerlendirdiklerini belirtmiştir.308 Nisan ayında açıklamalarda bulunan İran Petrol ve Gaz Şirketi Genel Müdürü Ali Vekili; Türkiye'ye Güney Pars doğalgaz sahaları yatırım planı için verilen sürenin bittiğini ve 17 ay önce hazırlanan mutabakatın anlaşmaya dönüşmemesi halinde yatırım işlerinin Hatem-ül Enbiya İmar Karargâhı'na devredileceğini belirtmiştir.[309]

---

[306] Fatma Sarıaslan, "2000'li Yıllarda Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri", Uludağ Üniversitesi, s.75
[307] "İran'la Gaz Anlaşması Yine Ertelendi", *Milliyet,* 28 Ekim 2009
[308] "Türkiye İran doğalgazında Yatırım Kararını İki Haftada İlan Edecek", *Merh News Agency,* 26 Mart 2010
[309] "Güney Pars'ta Türkiye'ye Verilen Süre Bitti", *Merh News Agency*, 26 Nisan 2010

Karşılıklı yapılan açıklamaların ardından Türk ve İranlı heyetler görüşmeleri devam ederken Temmuz 2010'da Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız son noktayı koymuştur. Gazetecilerin İran'la yapılan doğalgaz mutabakat ile ilgili sorularını yanıtlayan Yıldız, heyetlerin değerlendirmeleri ve çalışmaları neticesinde Güney Pars sahalarında doğalgaz rezervlerini çıkarımı ve Avrupa pazarlarına ulaşımı konusunda istedikleri zeminde mutabık kalamadıklarını açıklamıştır. Yıldız: "Biz orada iki tarafın da çıkarlarına uygun iş çıkarmayı düşünüyorduk. Ama her şartta mutabık kalamadık" derken, "belki ilerde fırsatları değerlendirme adına yeni bir işlem yapılabilir ama üzerinde çalıştığımız projeyle alakalı, bu proje bitti" diye konuşmuştur.[310]

3.3.1.1. Petrol ve Doğalgaz Ticareti

Türkiye ve İran arasında gerçekleşen petrol ve doğalgaz ticareti; daha çok enerji kaynağı bakımından yetersiz Türkiye'nin, enerji zengini komşusu İran'dan petrol ve türevlerini ithal etmesiyle yapılmaktadır. Özellikle 1990'lı yıllarda ABD yaptırımları gölgesinde petrol ve doğalgaz ticareti gerçekleştirilebilmiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye ekonomi ve teknoloji alanlarında hızlı bir büyüme trendinin içerisine girmiş ve dünya da modern teknoloji talep eden bir ülke haline getirmiştir. Bu durumda Türkiye'nin enerji gereksinimini önemli derece de arttırmıştır. 21.yy.'ın ilk 10 yılında petrol ve türevlerinin talebi en çok Çin'de artarken, Çin'i ikinci sırada Türkiye takip etmiştir. Örneğin 2002 yılında Türkiye'nin yıllık doğalgaz ihtiyacı 18 milyar metreküp iken, 2011 yılında bu rakam iki katın üstüne de çıkarak 35,9 milyar metreküpe ulaşmıştır.[311] Türkiye, 1987'de Rusya, 1988 Cezayir, 1995 yılında Nijerya, 1996 yılında İran ve 2001 yılında Azerbaycan ile doğalgaz alımı konusunda sözleşmeler imzalamıştır.

---

[310] "İran'la Güney Pars Anlaşmazlığı", *NTV,* 23 Temmuz 2010

[311] Mahdi Azhdargharehaghajı, *Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri ve Petrolün Rolü*, (Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2013, s. 74-75.

Tablo 1: *Türkiye'nin 1988-2012 Doğalgaz Alım Anlaşmaları*[312]

Doğalgaz Alım Anlaşmaları				
Mevcut Anlaşmalar	**Miktar/Milyar /(m³/yıl)**	**İmzalama Tarihi**	**Süre (Yıl)**	**Durumu**
Cezayir (LNG)	4,4	14 Nisan 1988	20	Devrede
Nijerya (LNG)	1,2	9 Kasım 1995	22	Devrede
İran	10	8 Ağustos 1996	25	Devrede
Rusya Fed.(Karadeniz)	16	15 Aralık 1997	25	Devrede
Rusya Fed. (Batı)	4	18 Şubat 1998	23	Devrede
Türkmenistan	16	21 Mayıs 1999	30	-
Azerbaycan (Faz I)	6,6	12 Mart 2001	15	Devrede
Azerbaycan (Faz V)	6	25 Ekim 2011	15	2017-2018
BİL	0,15	25 Ekim 2011	33	Devrede

Tablo 2: *2005-2012 Doğalgaz İthalat Miktarları*[313]

Yıl	**Rusya**	**İran**	**Azerbaycan**	**Cezayir**	**Nijerya**	**Spot LNG**	**Toplam**
2005	17,524	4,248	0	3.786	1.013	0	26.571
2006	19,316	5,594	0	4.132	1.100	79	30.221
2007	22,762	6,054	1,258	4.205	1.396	167	35.842
2008	23,159	4,113	4.580	4.148	1.17	333	37.350
2009	19,743	5,252	4.960	3.487	903	781	35.856
2010	17,576	7,765	4.521	3.906	1.189	3.079	38.036
2011	25,406	8,190	3.806	4.156	1.248	1.069	43.874
2012	26,491	8,215	3.354	4.076	1.322	2.464	45.922

[312] T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, "Doğalgaz Boru Hatları ve Projeleri", https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri

[313] Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK, "Doğalgaz Piyasası Sektör Raporu 2012", *Ankara 2013,* s. 22-24.

Tablo 1'den anlaşılacağı üzere Türkiye doğalgaz ithalatında büyük ölçüde Rusya'ya bağımlı durumdadır: Türkiye Rusya'ya olan bu bağımlılığı çeşitlendirmek adına 1996 yılında İran'la doğalgaz anlaşması imzalmış ve 10 Aralık 2001 yılında itibaren İran'dan Türkiye'ye gaz akışı sağlanmıştır. 2006 yılında ithal ettiği doğalgazın %64'ünü Rusya'dan, %10'unu ise İran'dan ithal etmiştir. 2012 yılına gelindiğinde ise Rusya'nın payı %58'e düşerken, İran'ın payı %19 'lara kadar ulaşmıştır.

Rusya ile İran karşılaştırıldığında İran Türkiye için daha az güvenilir bir enerji partneri olmuştur. İran, Türkiye'nin en büyük petrol tedarikçisi ve ikinci doğalgaz tedarikçisi olmasına rağmen enerji ticaretinde zaman zaman sorunlar da ortaya çıkmıştır. 1996 doğalgaz anlaşmasının ardından 2001 yılında gaz akışı başlamış, 2007 yılında ise oranın yıllık 10 milyar metreküpe çıkartılacağı taahhüt edilmiştir. Ancak Türkiye 2007 yılından itibaren İran'dan hiçbir zaman 10 milyar metreküp doğalgazı tedarik edememiştir. 2007 yılında 6 milyar metreküp, 2008 yılında 4,11 milyar metreküp 2011 ve 2012'de 8'er milyar metreküp doğallgaz ithal edebilmiştir. Burada asıl sorun İran'ın iç piyasada tükettiği doğalgazın üretimini karşılayamaması sorunu olmuştur. Son yıllarda Rusya'yı da geçerek doğalgaz rezervlerinde birinci sırada olan İran, Batı yaptırımları karşısında yıllık sadece 160 milyar metreküp doğalgaz çıkarırken, iç piyasadaki tüketimi ise yıllık 156 milyar metreküp olmuştur. İran'ın Türkiye'ye ticaretini ise Türkmenistan'dan ithal ettiği 9 milar metreküp doğalgazla açıklayabiliriz.[314] Bununla birlikte ilk ciddi kriz 2006 Ocak ayında yaşanmış İran, aşırı soğuklar ve Türkmenistan'dan alınan gazın kesilmesini gerekçe göstererek Türkiye'ye sağladığı gaz akışını kesmiştir. Keza 2008'de İran, Türkiye'ye sağladığı gaz akışını tamamen durdurmuştur. Türkiye'ye günlük 27 milyon metreküp gaz ihraç eden İran yukarıda da belirtildiği gibi aşırı soğuklar ve Türkmenistan'dan gaz arzının kesilmesi nedeni ile bu miktarı 4-5 milyon metreküp civarına indirmiş daha sonra ise tamamen kesmiştir. Bu durum Türkiye'yi bir enerji krizi ile karşı kaşrıya bırakırken sanayi sektörüne sağlanan doğalgaz payı azaltılmış,

[314] Sina Kısacık, "2000'li Yıllarda Türkiye-İran Enerji İlişkileri", *Uluslararası Politika Akademisi*, 16 Mart 2014, http://politikaakademisi.org/2014/03/16/2000li-yillarda-gelisen-turkiye-iran-enerji-iliskileri/,(05.03.2019)

Rusya'dan Mavi Akım hattı ve Cezayir'den yapılan 75 milyon metreküplük LNG ithalatı ile kriz durdurulabilmiştir.[315] Yaşanan bu gelişmeler İran'ın güvenlir bir enerji partneri olup olmadığının sorgulanmasına neden olmuştur.

İran'ın bu şeklide davranmasının teknik konulardaki yetersizlik, enerji arzını sağlayamaması gibi etkenler var olsa da diğer ülkeler gibi 'enerjiyi uluslararası ilişkilerde' kullanma yoluna gittiğini de düşünebiliriz. Örneğin 2009 yılında Ermenistan ve Türkiye ilişkilerindeki yumuşama döneminde Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle sorun yaşayan Azerbaycan, Türkiye'ye sattığı gazın fiyatına zam yapmış, enerji partnerliği konusunda Rusya'yla yakınlaşmıştır.

Bununla birlikte Türkiye'nin doğalgaz anlaşmalarında yaşadığı en önemli sorunlardan biri de "take or pay" (al ya da öde) çerçevesinde yapılan anlaşmalardır. Buna göre Türkiye her yıl İran'dan 9,6 milyar metreküp, Rusya'dan 20 milyar metreküp ve Azerbaycan'dan 6 milyar metreküp doğalgaz almayı teahhüt etmiştir. Türkiye yıllık ihtiyacının değişmesi nedeniyle kullanmadığı gazın parasını bu ükelere ödemiştir. Türkiye, İran'a 2008 yılında 704 milyon dolar, 2009 yılında ise 605 milyon dolar "al ya da öde" anlaşması çerçevesinde para ödemiştir.[316] Ancak Türkiye'nn ülke olarak da burada bir hata payı vardır. Türkiye gelişmekte olan bir ülke olmasına karşın halen bir "yer altı gaz deposu" sahibi değildir. Petrol ve doğalgaz ülkelerin ekonomik göstergelerini etkilerken, olası bir olumsuzluk da istihdam, kalkınma hızı, enflasyon gibi göstergeleri etkilemektedir. Bu minvalde gelişmiş ülkeler yıllık tükettikleri enerji arzlarının %50'ye yakın bir oranını yer altı gaz depolarında stoklamaktadırlar. Ancak Türkiye, 1970'lerden beri mineral yakıt ve türevlerini kullanmasına karşın bu süreçte bir yerlatı gaz deposuna sahip olamamıştır.[317] Bu bağlamda da kış aylarının ılık geçtiği dönemlerde Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ) yukarıda da değindiğimiz gibi İran Rusya

[315] "İran Türkiye'ye Doğalgazı Tamamen Kesti", *İhlas Haber Ajansı,* 07 Ocak 2008
[316] "Ankara'nın İki Yıllık Doğalgazı Havaya Uçtu", *Habertürk,* 15 Nisan 2011
[317] Mustafa Sunu, "Petrol ve Doğalgazın Yeraltında Depolan15ması", Yıldız Teknik Üniversitesi, s. 500-501, http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/11650.pdf

ve Azerbaycan'a al ya da öde anlaşması çerçevesinde kullanmadığı gazın parasını ödemiştir.

Türkiye'nin İran'dan yaptığı doğalgaz ticaretinde diğer sorun alanları da gazın kalitesi ve fiyat pahalılığı olmuştur. 11 Aralık 2001'de İran'dan başlayan gaz akışı, Haziran 2002'de Türkiye tarafından gazın kalite sorunları gerekçe gösterilerek nedeniyle durdurulmuştur. Sorunların giderilmesiyle Ekim 2002'de gaz akışı terkar sağlanmaya başlanmıştır.[318] Aynı şekilde Ekim 2006'da BOTAŞ, İran gazında yaşanan sorunlar nedeniyle gaz alımını durdurmuştur. Reuters'a demeç veren yetkililer Eylül ayında İran'ın Türkiye'ye gaz akışını sağladığı kompresör istasyonunu bakıma aldığını ve akabinde verilen doğalgazın taahütleri karşılamadığını bildirmişlerdir. İranlı yetkililer ise sorunun mücbir sebeblerden kaynakladığını belirterek sorunun kısa zamanda çözüleceğini bildirmişlerdir. Türkiye, gaz arzındaki eksikliği Rusya Mavi Akım doğalgaz hattından sağlamıştır.[319]

İkinci bir sorun alanı olan "pahalı gaz" konusunda ise Türkiye ve İran arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bu anlaşmazlıklar Uluslararası Tahkim Merkezi'ne götürülmüş, ilk dava Milletlerarası Ticaret Odası'nda görüşülmüştür. Dava sonucun da İran Milli Gaz Şirketi NIGC; BOTAŞ'a sağladığı gaz miktarında %16.4'lük bir indirime gitmek zorunda kalarak BOTAŞ'a 917 milyon dolar ödeme gerçekleştirmiştir. Bunula birlikte doğalgazın Avrupa birim fiyatı yaklaşık 400 dolarken; Türkiye 1000 metreküp doğalgaz için İran'a 492 dolar, Rusya'ya 410 dolar, Azerbaycan'a ise 330 dolar ödemiştir. Görüldüğü üzere Türkiye en pahalı gazı 492 dolarla komşusu İran'dan almıştır. Bunun dışında bazı kaynaklarca İran'ın Azerbaycan ve Emenistan'a sattığı 1000 metreküp gaz için 200-250 dolar fiyat talep ettiği belirtilmiştir.[320] Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız doğalgaz fiyatlarındaki pahalılığa dikkat çekerek: "*İran'la doğalgaz alanında yakın işbirliğimiz var, biz İran makamlarına doğalgaz fiyatları konusunda razı olmadığımızı belirttik, bu fiyatın çok yüksek olduğunu söyledik, fakat onlar"* böyle

[318] Baskın Oran, "Türk Dış Politikası Cilt III,", s. 458.
[319] "Kalite Bozuldu İran Gazını Almayı Durdurduk", *Hürriyet*, 10 Ekim 2006
[320] "İran'la Pahalı Gaz Davası Başlıyor", *Al Jazaera Turk*, 17 Şubat 2014

düşünmüyorlar dedi. NIGC sözcüsü Mesud Bucazade ise bugüne kadar BOTAŞ'tan doğalgaz indirimi ile alakalı bir resmi dilekçe almadıklarını belirtmiştir.[321] Bu bağlamda Türkiye ve İran doğalgaz fiyatı konusunda mutabık kalamamıştır. Bunu üzerine BOTAŞ, Tahran'ın fiyatı düşürmesi için 2012 yılında bir kez daha Uluslararası Tahkim Merkezi'ne başvurmuştur.

Türkiye ve İran arasında boru hatlarıyla gerçekleşen doğalgaz ticaretindeki bir diğer önemli husus da enerji güvenliği meselesi olmuştur. Özellikle Ahmedinejad döneminde İran ve Türkiye terör örgütleri PKK/PJAK'a karşı işbirliği odaklı ortak operasyonlar gerçekleştirmiştir. Bunun neticesinde İran ve Türkiye terör örgütlerinin hedefi haline gelmiştir. Bu husus Türkiye ve İran'dan geçen enerji nakil hatları için büyük bir risk barındırmıştır. Bu bağlamda 2005-2012 yılları arasında enerji nakil hatlarına yüzlerce sabotaj ve saldırı gerçekleştirilmiştir.[322] Ağustos 2006'da Ağrı'da bulunan BOTAŞ doğalgaz boru hattında patlama meydana gelmiş, dönemin Ağrı Valisi Halil İbrahim Akpınar yaptığı açıklamada yangının terör örgütü PKK tarafından çıkarıldığını saptadılarını açıklamıştır.[323] Aynı şekilde 20 Ekim 2012'de Doğubeyazıt-Van doğalgaz boru hattında meydan gelmiş, olayın terör örgütünün sabotajı olduğu anlaşılmıştır. Genellikle maddi kayıpların olduğu sabotajlarda, birçok kez İran'dan sağlanan gaz akışı kesilirken, boru hatlarında meydana gelen hasarlar sıkıntı yaratmıştır.[324]

Türkiye doğalgaz enerj kaynağında olduğu gibi petrolde de dışa bağımlı bir ülkedir. Tüketiminin yaklaşık %8-10'unu yerli kaynaklardan sağlayabilen Türkiye, %92'lere varan oranlarda ham petrol ve petrol ürünleri ithal etmektedir. Türkiye'nin petrol ithalatında en büyük partneri, doğalgaz da olduğu gibi İran olmuştur. İran; 157,8 milyar varil ve dünya petrol arzının %9.3'üne denk gelen payı ile Venezuella, Suudi Arabistan ve Kanada'dan sonra dördüncü sırada gelmektedir. Türkiye, İran'ın

[321] "Türkiye, İran'dan Doğalgaz Satış Fiyatında İndirim İstiyor", *Mehr News Agency*, 2 Şubat 2012
[322] Fahri Akbaş- Emre Ürün, "Enerji Güvenliği: Bölgesel Enerji Merkezi Türkiye", Kasım 2016, *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi: ICEBSS Özel Sayısı*, s. 104.
[323] "Vali Akpınar: Boru Hattına Sabotajı PKK Yaptı", *Milli Gazete,* 21 Ağustos 2006
[324]"PKK İran Doğalgaz Boru Hattına Saldırdı", *Hürriyet,* 08 Ekim 2012

ham petrol ihraç ettiği altıncı ülke konumundadır. Türkiye'nin petrol ithalatında İran dışındaki partnerleri Irak, Suudi Arabistan, Rusya ve Kazakistan olmuştur. [325]

Türkiye, 2006 yılında toplam 16 milyar dolarlık ham petrol ve petrol ürünleri ithalatı yaparken, bu rakamın 3 milyar 419 milyon dolarını İran'a ödemiştir.[326] ABD'nin 2003 Irak müdahalesi sonrası Irak petrollerinde yaşanan sorunlar ve petrolün varil fiyatlarının artması ve aynı zamanda Türkiye'nin Kuzey Irak Bölgesel yönetimiyle yaşadığı sıkıntılar nedeniyle İran'ın petrol ticaretindeki payı artmıştır. 2010 yılında Türkiye'nin ithal ettiği 16.898.364 ton ham petrolün %26'sını İran'dan gerçekletirmiştir.[327] Bununla birlikte 2011 ve 2012 yıllarında bu oran %51'e yükselmiştir Bu yıllarda ham petrol ithalında Irak'ın payı %17', Rusya'nın %12, Suudi Arabistan'ın %11 ve Kazakistan'ın %7 olmuştur. 2010 rakamlarıyla karşılaştırıldığında İran'dan petrol ithalatının iki kat artması Türkiye'yi petrol konusunda İran'a bağımlı bir hale getirmiştir.[328]

İran'ın finanasal sistemi ve petrol ihracatının ABD tarafından yaptırımlara uğraması Türkiye ve İran arasındaki petrol ticaretine zarar vermiştir. ABD yaptırımlarından muaf tutulan 11 ülke arasında yer alamayan Türkiye, İran'la petrol ithalatını azaltmaya yönelmiştir. Enerji Bakanı Taner Yıldız: "*Tüpraş'la yaptığımız görüşmelerde İran'dan aldığımız ham petrolün 1 milyon tonluk kısmının bu yıl Libya'dan alınması yönünde karar verdiklerini*" belirtmiştir. Aynı şekilde Suudi Arabistan'dan da gerek spot alım gerek yeni sözleşmelerle petrol ithalatıtını arttırabileceklerini belirtmiştir. Yıldız'ın TBMM'deki açıklamalarının ardından Kamuoyu Aydınlatma Platformu'na (KAP) bir açıklama gönderen Tüpraş, İran'dan

[325] Serhan Ünal, "Yaptırımlar Sonrası İran ve Bölgesel Enerji Jeopolitiği", *Türkiye Enerji Vakfı TENVA,* Yayın 5, Şubat 2016, s. 20-21.
[326] "Türkiye'nin İran'dan Enerji İthalatı %62'i arttı", *Hürriyet*, 12 Haziran 2007
[327] "Ham Petrol İthalatına 5 Yılda 61 Milyar Dolar", *Hürriyet*, 25 Eylül 2014
[328] Mahdi, Azhdargharehaghajı, *Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri ve Petrolün Rolü*, (Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2013, s. 81.

ham petrol alımının %20 oranında azaltılacağını, azaltılan miktarın diğer kaynakalardan temin edileceğini bildirmiştir.[329]

Ancak bu tamamen İran'dan yapılan petrol ithalatındaki azaltmayı karşılamayabilecekti. Türkiye'nin, Japonya'nın muaf tutulduğu gibi petrol ithalatının tamamı olmasa da kesinlikle yüksek oranlarda muaf tutulmaya ihtiyacı vardır. Çünkü İran toplam petrol ithalatının %80'ini Asya ülkelerine gerçekleştirirken (Çin, Japonya, Güney Kore) Türkiye'ye ithal ettiği petrol oranı %7'dir. Buna karşı %80 oran Asya ülkelerinin toplam petrol arzının %10'una denk gelirken, %7'lik oran Türkiye'nin petrol arzının yarısına denk gelmektedir.[330] Reuters'a demeç veren üst düzey bir Türk yetkili: "*Türkiye İran'dan alabileceği petrolün miktarını azaltabileceği kadar azalttı. Bunu da ilgili taraflara iletti. Bundan sonra yeni bir azaltım Türkiye'yi çok zorlar. Yeni bir yaptırım Türkiye için işleri zorlaştıracaktır*" ifadelerini kullanmıştır.[331]

3.3.1.2. İran Enerji Kaynaklarının Avrupa Pazarına Aktarımı İçin Projeler

Mineral enerji yakıtlarında dışa bağımlı bir ülke olan Türkiye, sahip olduğu jeopolitik avantajlarla "enerji koridoru" olma konusunda önemli bir konumdadır. Türkiye Orta Doğu, Orta Asya ve Hazar Havzası gibi dünya petrol rezervlerinin %73'üne, doğalgaz rezervlerinin %72'sine sahip olan bir coğrafya da stratejik bir geçiş ülkesi konumundadır. Bununla birlikte sahip olduğu stratejik konum dolayısıyla İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından dünya günlük petrol tüketim miktarının %3,7'si gerçekleşmektedir. Bilhassa Orta Doğu, Orta Asya ve Hazar Havzası enerji kaynaklarının, Avrupa pazarlarına aktarımında köprü konumundadır. Köprü görevini üstlenerek bir enerji koridoru olmak isteyen Türkiye, komşusu olan ve aynı zamanda dünya doğalgaz rezervlerinde ilk sırada, petrol kaynakları

[329] "Yıldız: İran'dan Petrol Alımı %20 Azalacak", *Mehr News Agency,* 31 Mart 2012
[330] "Bitmeyen Kriz İran Petrolü ve Doğalgazı", *Dünya Gazetesi*, 07 Nisan 2012
[331] "İran'dan Yapılan Petrol İthalatı Daha Fazla Azaltılmayacak", *Mehr News Agency*, 02 Ağustos 2013

bakımından ise dördüncü sırada yer alan İran'ın zenginliklerini Avrupa ve Akdeniz pazarlarına ulaştırması konusunda kilit ülke konumundadır.[332]

İran enerji kaynaklarının Avrupa'ya ulaştırılması noktasında Türkiye'nin önemli girişimlerinden birisi İran'ı NABUCCO Projesine dahil etmek olmuştur. İlk defa 2002 yılında BOTAŞ tarafından gündeme getirilen NABUCCO; 2005 yılında BOTAŞ, Macaristan'dan MOL, Romanya'dan TRANSGAZ, Bulgaristan'dan BULGARGAZ, Avusturya'dan OMW ve 2008 yılında katılan Alman RWE şirketi yer almıştır. İlk aşamasının 2009'da bitirilip 2012'de gaz akışının sağlanması, ikinci aşamasının ise 2017'de bitirilmesi hedeflenmiştir. 11 milyar dolarlık, yıllık 31 milyar metreküp doğalgaz akışının sağlanacağı projeyle AB'nin doğalgaz arzındaki kaynak çeşitliliği sağlanmış olurken, Türkiye ise Doğu-Batı enerji koridorunun önemli bir ayağı olacaktı. Ancak projedeki en büyük sıkıntı, hattı dolduracak doğalgaz kaynağının bulunamamış olmasıdır. Azerbaycan'ın yıllık üretimi olan 14,7 milyar metreküp doğalgaz hattının yarısını bile dolduramazken, Türkiye toprakları üzerinden geçen BTC doğalgaz boru hattı ise yıllık 16 milyar metreküplük hacmi ile kapasitesinin artırılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Aynı şekilde alternatif olarak düşünülen Irak doğalgazı için ise Irak yönetimini iç tüketimin daha önemli olduğu vurgusunu yapmıştır. Bu minvalde NABUCCO projesi için en önemli kaynak Trans-Hazar Hattı ile Orta Asya'daki en büyük doğalgaz rezervine sahip olan Türkmenistan olmuştur. Ancak burada Rusya ve İran yapılacak boru hattının Hazar Denizi'nin ekolojik dengesini bozacağı düşüncesiyle kıyıdaş ülkelerin onayının alınması gerektiğini öne sürmüştür.[333]

Türkiye tarafı ise NABUCCO projesi için gerekli olan doğalgaz arzının İran'dan karşılanabileceğini taraflara iletmiştir. Başbakan Erdoğan 26-28 Ekim 2009 tarihlerinde İran'a gerçekleştirdiği ziyarette Ahmedinejad'la görüşmesinde NABUCCO projesini işaret ederek "*İran er ya da geç NABUCCO Projesine dâhil olacaktır*" ifadelerini kullanmıştır.[334] Ancak İran'ın nükleer çalışmaları nedeniyle

[332] Serhan Ünal, ***a. g. m.,*** s. 20-24.
[333] "Nabucco Projesi Nedir? Ne Değildir?", *NTV,* , 13 Temmuz 2009
[334] "Turkey determined to enhance ties with Iran: Erdogan", *Tehran Tımes*, 28 October 2009

ABD tarafı bu ülkenin katılımına karşı çıkmış ve AB'ye de bu konuda baskıda bulunmuştur. ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Matt Byrza: biz ABD olarak AB'nin Hazar Havzası enerji kaynaklarıyla desteklenmesini istiyoruz, İran gazıyla değil diyerek bu konuda ABD'nin net tavrını ortaya koymuştur.[335]

İran gazının Avrupa pazarına aktarımı için gerçekleşen bir diğer proje ise İran-Türkiye Avrupa Doğalgaz Boru Hattı Projesi (ITE) olmuştur. Bu projeyle İran ve Türkmenistan kaynaklı doğalgazın Türkiye toprakları üzerinden Avrupa'ya taşınması söz konusu olmuştur. İran doğalgazının transit geçişi için 17 Kasım 2008'de mutabakat zaptı imzalanmış ve proje ile yıllık 35 milyar metreküp doğalgazın Avrupa'ya taşınması hedeflenmiştir. Projenin yaklaşık uzunluğu 5.000 kilometre olup İran gazının Türkiye toprakları üzerinden geçerek Almanya'ya ulaşması amaçlanmıştır. Türkiye'nin de NABUCCO projesine can suyu olarak düşündüğü bu proje ABD baskısı ve anlaşmazlıklar neticesinde gerçekleşmemiştir.[336]

İran gazının Avrupa'ya aktarımı konusunda bir diğer proje ise İran, İsviçre ve Türkiye'nin girişimleriyle olmuştur. 17 Mart 2008'de İsviçre Enerji Şirketi EGL ile İran Milli Gaz Şirketi NIGC arasında 25 yıl süreli bir doğalgaz anlaşması imzalanmıştır. Yıllık 5. 5 milyar metreküp doğalgazın İsviçre'ye aktarımı konusunda mutabık kalınmıştır. Avrupa'ya doğalgaz arzında çeşitlilik sağlayacak bu projenin 2009 yılında inşasına başlanacağı belirtilmiştir. İran'ın Avrupa bağlantısı konumunda yer alan Türkiye de anlaşmaya daha sonra dâhil olmuştur.[337] 5 Kasım 2009 da Türkiye ile İsviçre arasında İran gazının Türkiye toprakları üzerinden transit olarak İsviçre'ye taşınması konusunda mutabakat zaptı imzalanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde İran`ın Türkiye üzerinden Yunanistan ve Arnavutluk`a doğalgaz aktarabileceği doğalgazın buradan da İtalya`ya ve oradan Adriyatik denizinin altından geçerek Trans-Adriyatik doğalgaz boru hattı yoluyla İsviçre`ye ulaşması hedeflenmiştir. Mutabakat zaptı sonrası gazetecilerin açıklamalarını yanıtlayan

335 "ABD: Nabucco'da İran Doğalgazını İstemiyor", *Radikal,* 13 Mart 2009
336 "İran-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (ITE)", http://turangtransit.com.tr/proje, (05.03.2019)
337 "İsviçreli Şirket İran'la Anlaşma İmzaladı", Haber 7, 17 Mart 2008

Enerji Bakanı Taner Yıldız, Türkiye üzerinden geçen gaza Türkiye'nin izin vermesi ile alakalı olduğunu belirtmiştir. NABUCCO projesinde olduğu gibi bu projede de Avrupa'nın enerji arz güvenliğinin çözümünün bir parçası olduklarını belirtmiştir.[338] Ancak bu anlaşma da ABD yaptırımları neticesinde iptal olmuştur.

3.3.2. İran ve Türkiye Arasındaki Karşılıklı Ziyaretler, Ticaret Hacmi, İthalat ve İhracat Kalemleri

Türkiye, 2000'li yıllarda Ak Parti iktidarının 'komşularla sıfır sorun' politikası kapsamında komşu ülkelerle olan ilişkilerini ekonomik düzeyde de geliştirmeyi tercih etmiştir. Özellikle Ahmedinejad dönemiyle birlikte ivme kazanan iyi ilişkiler iki ülke arasındaki ticaret hacmine de yansımıştır. Bu süreçte Türkiye'nin İran nükleer krizinde arabuluculuk rolü üstlenmesi, güvenlik alanındaki işbirliği odaklı yaklaşımlar, karşılıklı üst düzey ziyaretler ve anlaşmalar doğal olarak ekonomik ilişkilerin ivme kazanmasına neden olmuştur. Türkiye ve İran arasında 1996 yılında 1 milyar dolar olan dış ticaret hacmi, 2012 yılında 22 milyar gibi rekor bir seviyeye ulaşmıştır. İran bu süreçte Türkiye'nin en yüksek ticaret hacmine sahip olduğu Ortadoğu ülkesi olmuştur.

İran ve Türkiye hem ülke yapısı olarak hem de ekonomik yapı olarak birbirlerini tamamlayıcı bir yapıdadır. Toplam nüfusları 160 milyona yaklaşan, 2 trilyon dolarlık satın alma gücüne sahip, coğrafi yakınlık, ortak kültür ve ortak dil gibi etkenlerin var olduğu potansiyel bir pazar gücü mevcuttur. İran ekonomisinin sahip olduğu enerji ve enerji kaynakları, Türkiye ekonomisinin ise know-how modeliyle gelişim gösteren bir yatırımcı pazar olması ivmeyi yukarı doğru kaydırmıştır. Türkiye, İran'ın Avrupa pazarına açılan kapısı olurken, İran da Türkiye için Orta Asya ve Afganistan ticareti için önemli köprü olmuştur. Bununla birlikte İslam Devrim'inden

[338] "Türkiye-İsviçre Arasında Doğalgaz Geçiş Anlaşması İmzalandı", *Milliyet*, 05 Kasım 2009

bu yana uluslararası izolasyona ve ambargolara maruz kalan bir İran ekonomisi için, komşusu Türkiye ile ekonomik ilişkilerini geliştirmesi stratejik önem arz etmiştir.[339]

Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkilerde karşılıklı bağımlılık esas alınmıştır. Türkiye'nin enerji kaynaklarına bağımlı oluşu ham petrol ve doğalgaz ithalatında İran'a yönelmesine neden olmuştur. Zira Avrupalı ülkelerin İran pazarında fazla bulunamaması da İran için Türk ekonomisinin kaynaklarına ihtiyaç duymasına neden olmuştur. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 1996 yılından itibaren enerji faktörü nedeniyle Türkiye'nin aleyhinde seyretmiştir. Türkiye'nin İran'dan ithalatının %92'sini ham petrol ve doğalgaz kaynakları oluşturmuştur. Türkiye'den İran'a yönelik ihracatta ise demir çelik, kazan, tekstil malzemeleri ve otomotiv yan sanayi ürünler gibi çeşitlilik arz etmiştir.[340]

Ahmedinejad dönemiyle birlikte Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkilerde yukarı doğru seyretmiştir. Ekonomideki işbirliğinin arttırılması için karşılıklı anlaşmalar, karşılıklı üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiştir. 6 Mayıs 2008'de Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen beraberindeki 122 Türk iş adamıyla Türk-İran İş Konseyi'ne katılmak üzere Tahran'a gitmiştir. Burada üst düzey temaslar gerçekleştiren Tüzmen, Dışişleri Bakanı Mottaki ve Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'la görüşmüştür. Bu görüşmelerde birçok konuda mutabık kalınmıştır. Öncelikli olarak Türk bankalarının İran'da şube açması, Türk iş adamlarının İran'a yaptığı yatırımlarda karşılaştıkları zorluklar, sınır ticareti, ulaşım ve taşımacılık konularında uzlaşma sağlanmıştır. Ahmedinejad'la görüşmesinde Tüzmen, iki ülke arasındaki dış ticaret hacim hedefinin 2011 yılında 20 milyar dolar olmasını beklediklerini belirlemiştir.[341]

---

[339] Mahdi Azhdargharehaghajı, *Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri ve Petrolün Rolü*, (Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2013, s. 45.

[340] "Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri Bilgi Notu", s. 1-3., https://kuto.org.tr/site/assets/files/1585/turkiye-iran_ekonomik_ve_ticari_iliskiler_bilgi_notu.pdf, 05.03.2019

[341] "İran ve Türkiye Arasındaki Ticaret Hacmi 20 Milyar Dolara Yükseltilebilir", *Mehr News Agency*, 8 Mayıs 2008

Başbakan Erdoğan, 27-29 Ekim 2009 tarihlerinde milletvekilleri, bakanlar, 80 özel sektör şirket temsilcileri ve 30 medya temsilcilerinden oluşan kalabalık bir heyetle Tahran'a resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Geçtiğimiz dönemlerde artan Türkiye-İran ekonomik göstergelerine değinen Erdoğan, ticaret hacmi için 2011 yılında 30 milyar dolar hedefi koyduklarını[342] ve ticaretin milli parala üzerinden yapılması konularında mutabık kaldıklarını belirtmiştir. Bu ziyarette iki ülke arasında kara, deniz ve hava yolu taşımacılığı konularına değinilirken, ortak bir hava yolu şirketi kurulması hususunda fikir birliğine varılmıştır.[343] Van Gölü'nün kuzeyinden demiryolu taşımacılığı yapılmasına yönelik proje ve İran'ın Keşm Adasındaki havaalanının Türkiye tarafından şartlarının iyileştirilmesi yönünde kararlar alınmıştır. Finans sektöründe ise iki ülke bankalarının şubeler açması konusunda adımlar atılmıştır. [344]

Kasım 2009'da İKÖ'nün Ekonomik ve Ticaret İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK) 25. Toplantısına katılmak üzere Türkiye'ye gelen Ahmedinejad, burada siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi hususunda önemli mesajlar vermiştir. İKÖ üyeleri arasında ortak bir pazar ve ortak döviz sepetinin kurulması gerektiğini ifade eden Ahmedinejad, milli paralarla ticaret yapılarak, enflasyonunun sebebi olan uluslararası paraların yarattığı olumsuz etkilerden kutulanabileceğini belirtmiştir. Ahmedinejad, Milli paralarla ticaret konusunda Türkiye ile mutabık kalındığını bu uygulamanın tüm üye ülkeler arasında hayata geçirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[345] Bu bağlamda Ahmedinejad, İKÖ üyelerine gerçekleştirdiği konuşmada Türkiye ve İran arasındaki işbirliği ve girişimlerini öne çıkarmıştır.

[342] "Joint Iran-Turkey airline proposed", *Tehran Times*, 29 October 2009
[343] "İran'la Ticarette Riyal Geliyor", *Milliyet*, 28 Ekim 2009
[344] Arzu Celalifer Ekinci, Son Ziyaretler, s. 11.
[345] "Türkiye ve İran İşbirliği; Devamlı, Yapıcı ve Kalıcıdır", *Mehr News Agency*, 11 Kasım 2008

Tablo 3: *Türkiye-İran Dış Ticaret Rakamları (1.000 Dolar)*[346]

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2006	1.066.902	5.626.610	6.693.512	-4.559.708
2007	1.441.190	6.615.394	8.056.584	-5.174.204
2008	2.029.760	8.199.689	10.229.449	-6.169.929
2009	2.024.546	3.405.986	5.430.532	-1.381.440
2010	3.044.177	7.645.008	10.689.185	-4.600.831
2011	3.589.635	12.461.532	16.051.167	-8.871.897
2012	9.921.602	11.964.779	21.886.381	-2.043.177

İki ülke arsındaki dış ticaret rakamlarına bakıldığında ise 2006 yılında 6 milyar dolar iken, 2007 yılına gelindiğinde bu rakam 8 milyar dolar olmuştur. Başbakan Erdoğan'ın 2006 yılında İran'a gerçekleştirdiği ziyarette 2008 için 10 milyar dolar olarak belirlediği dış ticaret hacmine 2008 yılında ulaşılmıştır. Ancak bu süreçte dış ticaret hacmi artan ham petrol ve doğalgaz fiyatları nedeniyle Türkiye'nin aleyhinde gerçekleşmiştir. 2008 yılından itibaren Türkiye'nin İran'a yönelik ihracatının arttığını ve ihracat kalemlerini çeşitlendirdiğini görmekteyiz. 2009 yılında dünya genelinde yaşanan ekonomik kriz nedeniyle iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 5,4 milyar dolar seviyelerinde kalmıştır. 2010 yılı ile birlikte 10 milyar dolar seviyelerini tekrar yakalayan ticaret hacmi 2011 yılında 16 milyar dolara ulaşmıştır. 2010 ve 2011 yıllarında Türkiye'nin İran'a ihracatında rakamlar 600 milyon dolar seviyesinde artarken İran'ın Türkiye'ye olan ihracatı 5 milyar dolar seviyelerinde artış göstermiştir. Bu farkın ham petrol ve doğalgaz fiyatlarının 2011 senesinde yüksek seviyelere çıkmasından kaynaklanmıştır.

2012 yılına gelindiğinde ise iki ülke arasındaki ticaret hacmi 22 milyar dolar gibi rekor bir seviyeye ulaşmıştır. Türkiye'nin İran'a ihracatı yaklaşık 6,5 milyar dolar

[346] Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profili/ekonomik-gorunum/turkiye-ile-ticaret

artarak rekor kırmıştır. İran'ın Türkiye'ye olan ithalatı ise 500 milyon dolar seviyesinde azalmıştır. Türkiye'nin İran'a olan ihracatının 2012 yılında bu denli artmasının yegâne sebebi alt başlıklarda da anlatacağımız gibi altın ticaretidir.

Genel olarak bakıldığında Ahmedinejad dönemi Türkiye-İran ilişkilerinde yaşanan siyasi sorunlar diğer dönemlere nazaran ekonomik ilişkileri pek fazla etkilememiştir. Ahmedinejad'ın ilk cumhurbaşkanlığı döneminde olumlu bir şekilde başlayan siyasi ilişkiler ekonomik alana da yansımış ve 2008 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 10 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Ancak 2010'lu yıllarla birlikte meydana gelen Arap Baharı ve Suriye özelinde Türkiye ve İran'ın izlediği farklı politikalar, Malatya/Kürecik'e füze savunma sisteminin kurulması gibi sorun alanları, siyasi ilişkilerin kötüleşmesine neden olmuştur. Bununla birlikte yaşanan bu sorunlara rağmen 1990'lı yıllardan farklı olarak ekonomik alandaki işbirliği yaklaşımı devam etmiş, yaşanan siyasi sorunların ekonomik ilişkileri gölgelememesi adına büyük çaba gösterilmiştir. 2012 yılında 22 milyar dolar gibi rekor bir seviyeye ulaşan ticaret hacmi de bunun en büyük delili olmuştur.[347]

3.3.2.1. İran-Türkiye Arası Sınır Ticareti

Türkiye, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde komşu ülkelerle hudutları bulunan Artvin, Ardahan, Iğdır, Ağrı, Van, Hakkâri, Şırnak, Mardin, Şanlıurfa, Kilis, Gaziantep ve Hatay illeri için sınır ticareti kapsamında sınır ticaret merkezlerini kurmuştur. Bölge halkları temel ihtiyaçlarının bir kısmını komşu ülkelerden sağlarken, bölgede de dış ticaret kültürünün ve alt yapınsın oluşturulması hedeflenmiştir.[348]

Türkiye ve İran arasındaki sınır ticareti Van, Ağrı, Hakkâri ve Iğdır illeri üzerinden yürütülmektedir. Sınır ticareti faaliyetleri kapsamında 100 milyon dolarlık

[347] Kemal inat, "Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün 30.Yılında Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri", *SETA Analiz*, Sayı:132, Temmuz 2015, s. 10.
[348] Oğuz Tuncay Görür, "Sınır Ticareti Raporu*", Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı*, s. 5-7., http://www.daka.org.tr/panel/files/files/yayinlar/S%C4%B1n%C4%B1r%20Ticareti%20Raporu.pdf, (05.03.2019)

bir kota belirlenmiştir. Her bir firmaya bu kota dâhilinde 50 bin dolarlık ticaret yapma imkânı sağlanmıştır. Ancak söz konusu sınır ticaretinde bazı ürünler muaf tutulmuştur. Söz konusu ürünler; ham petrol ve petrol ürünleri, çay, şeker, fındık, antep fıstığı, canlı hayvan ve et ürünleri, süt ve süt ürünleri olmuştur. Bu ürünler hiçbir şekilde kota damping ve sübvansiyona tabii edilmemiştir.[349]

Türkiye ile İran arasındaki sınır ticaretini arttırma konusunda 31 Mayıs 2008 ve 12 Ekim 2008 tarihlerinde 4. ve 5..dönem sınır ticareti ortak komitesi mutabakat zaptı imzalanmıştır. Bu mutabakat zaptı ile gümrük vergilerinin indirilmesi ithalat ve ihracat prosedürleri, mal çeşitlendirmesi ve ithal kotaların arttırılması gibi hususlar ele alınmıştır. 12 Ekim 2008'de imzalanan zapt ile Kapıköy-Razi Sınır Kapısı üzerinden yapılacak sınır ticaretinin kolaylaştırılması için ulaşım-altyapı çalışmalar gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.[350] Kapıköy-Razi Sınır Kapısı 16 Nisan 2011'de Dışişleri Bakanı Davutoğlu ve İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salihi'nin katılımıyla açılmıştır. Törende konuşma yapan Davutoğlu, Türkiye ve İran'ın ebediyete kadar dost olduğunu belirterek Van ve Hoi vilayetlerindeki kardeşlerimizi bu sınır kapısını kullanmaya davet etmiştir. Bununla birlikte sınır kapısının sınır ticaretine olumlu katkıları olacağını, ticaret hacmi için ise 30 milyar doları hedeflediklerini ifade etmiştir. Dışişleri Bakanı Salihi de aynı temennilerde bulunarak vatandaşları bu sınır kapısını kullanmaya davet etmiştir.[351]

3.3.2.2. BM, ABD ve AB Yaptırımlarının İkili Ticarete Yansımaları

ABD, 1979 rehine krizinden itibaren İran'a yönelik uluslararası yaptırımlara öncülük etmiştir. İlk adım olarak 1979 sonrası İran'a ithalatı yasaklamış ardından 1995-1996 yıllarında İran'a ticareti ve bu ülkeye 20 milyon dolardan fazla yatırım

[349] Van Ticaret ve Sanayi Odası VANSO, *Van-İran Raporu,* 2015, s. 3. http://www.vantso.org.tr/u/files/iran_raporu-7KIFX8_8020.pdf, (05.03.2019)
[350] Kemal İnat, "Türkiye'nin İran Politikası 2008",*Ortadoğu Yıllığı 2008*, Editörler: Kemal İnat – Muhittin Ataman – Burhanettin Duran, İstanbul Ekim 2009, s. 28.
[351] "Kapıköy-Razi Sınır Kapısı Açıldı", *Hürriyet,* 16 Nisan 2011

yapılmasını yasaklamıştır. Bu süreçte İran da 200 milyon dolar ticaret hacmine sahip şirketlere de yaptırım uygulamıştır.[352]

2002 yılında İran nükleer krizinin ortaya çıkışı ve İran'ın nükleer tesislerinin UAEA'nın denetimine açmaması İran'ın nükleer programıyla ilgili endişeleri arttırmıştır. 3 Haziran 2005'te Mahmud Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı seçilmesi ve dış politikada radikal söylemleri ve Batı karşıtı tutumu nedeniyle süreç ciddi bir hal almıştır. 2006 yılında İran'la P5+1 ülkelerinin müzakerelerinin sonuçsuz kalması üzerine İran yeni yaptırım tehditleriyle karşı karşıya kalmıştır. 2006 ve 2010 yılları arasında BM Güvenlik Konseyi'nden İran'a altı yaptırım kararı çıkarken, dördü ekonomik yaptırımları içermiştir. 2010 yılından itibaren ise ABD İran'a karşı tek taraflı yaptırım kararları almış ve bu kararlara AB ve diğer müttefiklerinin de katılmasını istemiştir.[353]

Bu süreçte BM; İran'a karşı uyguladığı yaptırımlarda nükleer teknoloji ile ilgili materyaller ve teknolojiye ulaşımın engellenmesi, kişiler ve şirketlerin varlıklarının dondurulması ve AB'deki İran Merkez Bankasının varlıklarının dondurulması olmuştur. AB ise bankalara, ticaret ve doğalgaz ithalatına ve İran'a nükleer teknoloji temin eden şahıs ve şirketlerin varlıklarına yönelik yaptırımlar uygulamıştır.

Bu bağlamda nükleer faaliyetlerin Batılı ülkelerce uluslararası bir güvenlik sorunu olarak algılanması Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkilerin sadece söz konusu bu iki ülkeyi değil ABD ve AB tarafından dikkatlice takip edilen bir olguya dönüştürmüştür. Batılı müttefikler İran'ın nükleer faaliyetlerinden dolayı Türkiye'nin de İran'la ekonomik ilişkilerini gözden geçirmesini beklemişlerdir. Ancak Türkiye'de Ak Parti yönetimi İran'la stratejik ilişkilerin olduğunu belirterek bu süreçte direnme eğilimi göstermiştir. Bununla birlikte Türkiye 2010 ve 2011 yıllarından itibaren ABD'nin rızasını alarak İran'a yönelik yaptırımlarda muafiyet

[352] Mustafa Şeyhmus Küpeli, "Dış Politika Aracı Olarak Yaptırımlar: İran'a Uygulanan Yaptırımların Etkileri", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı:1, 2016, s. 99.
[353] Fatma Sarıaslan, ***a. g. m.,*** s. 84.

sağlamaya yönelik politikalar izlemiştir.[354] Petrol ve doğalgaz ticareti bölümünde de değindiğimiz gibi Türkiye 2012 yılı içerisinde İran'dan petrol ithalatını %20 oranında azaltmış, bir yıllık süre zarfında ise %40 oranında azaltmaya gitmiştir.

2010'lu yıllarda ABD İran'a yönelik yaptırımlarını arttırırken, eksen kayması yaftası yiyen Türkiye'ye baskılarını arttırmış, Türkiye-İran ekonomik ilişkilerinin olumsuz yönde etkilemesine neden olmuştur. 9 Kasım 2010'da BM Güvenlik Konseyi, İran'ın nükleer faaliyetlerine ve askeri kapasitesinin sınırlanmasının yansıra ticaret ve finans sektörüne yönelik kısıtlamalar getirmiş ve İran'ın enerji kaynaklarına yönelik yatırım yapılmasını yasaklamıştır. Bu durum komşusu İran'a enerji yatırımları yapmayı arzulayan Türkiye'yi zor duruma sokmuştur.[355]

BM Güvenlik Konseyi vasıtasıyla İran'a karşı yaptırımlarına devam eden ABD, tek taraflı yaptırımları da devreye sokmuştur. ABD bu yaptırımları uygularken AB ve Türkiye gibi müttefiklerin de bu kararlara uymasını istemiştir. ABD Başkanı Obama tarafından 1 Temmuz 2010'da onaylanan CISADA (Comprehensive Iran Sanctions, Accountability, and Divestment Act of 2010) ile sadece ABD'li şirketlerin değil başka ülkelerin özel ve kamu kuruluşlarının da İran'la ekonomik ilişkileirni engellemek amacıyla yaptırım tehdidinde bulunmuştur. Bu yasanın yürülüğe girmesinin ardından baskılar daha çok bankacılık sektörüne doğru yönelmiştir. ABD yönetimi, Türkiye'den İran Bankası Bank Mellat'ın Türkiye'deki faaliyetlerini durdurmasını istemiştir. 2010 yılında BM'de İran yaptırımlarının genişletilmesi konusundaki oylama da hayır oyu kullanan Ankara ile ciddi görüş ayrılıkları yaşayan Beyaz Saray yönetimi, İran'la ticari ve bankacılık ilişkilerinin minimuma indirilmesi konusundaki beklentilerini iletmesi üzerine üst düzey bir yetkiliyi Türkiye'ye göndermiştir.[356]

---

[354] H. Hande, Orhon Özdağ,"2000'lerde ABD Yaptırımlarının İran-Türkiye Ekonomik İşbirliğine Etkileri: Neo-Gramsciyen Bir Çözümleme", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi,* Cilt 6, Sayı 2, Eylül 2018, s. 241.
[355] Kemal İnat, Ekonomik İşbirliği, s. 12-13.
[356]Kemal İnat-İsmail Numan Telci, Türkiye'nin İran, Suriye, s. 227.

Nisan 2011'de Türkiye'yi ziyaret eden ABD Hazine Bakanlığı Terörizm ve Finansal İstihbarattan Sorumlu Müsteşar Vekili David S. Cohen'in ana gündem maddesi İran'ın Türkiye'deki ticari faaliyetleri olmuştur. Ankara ve İstanbul'u kapsayan iki günlük ziyarette Cohen, hem bakanlık düzeyinde hem sektörden yetkililerle görüşmüş, daha önce örtülü ifade edilen görüşler, üst perdeden ve kamuoyuna açık bir şekilde dile getirilmiştir. Cohen, İran'ın en büyük ikinci devlet bankası olan Bank Mellat'ın İran'ın nükleer silah yapımını ve terörizmi finanse ettiğini savunarak: "*İran, bu konuda sabıkalı, daha geçen İran'dan Suriye'ye giden bir kargo uçağı dolusu nükleer silah Türkiye'de ele geçirildi*" ifadelerini kullanmıştır. Cohen Türkiye'de şubeleri bulunan Bank Mellat'ın sadece ABD tarafından değil AB, Japonya ve Güney Kore gibi ülkelerce de bunun tescillendiğini belirtmiştir.[357]

Türkiye ziyaretinin ardından da açıklamalarına devam eden Cohen bu bankayla çalışmalarına devam eden Türk bankalarının ABD yaptırımlarına maruz kalabileceklerini belirtmiştir. Cohen ayrıca Türk hükümetinin Bank Mellatı'ın faaliyetlerini durdursa da durdurmasa da bu bankanın Türk bankalarıyla çalışması halinde Türk bankalarının ABD'ye erişimlerini kaybedebileceklerinin tehdidinde bulunmuştur.[358]

Bu bağlamda ABD tarafından baskıların artmasına rağmen Türkiye'de özel sektörle hükümetin farklı tepkiler verdiği görülmüştür. Hükümet tarafı tek taraflı yaptırım kararlarıyla Bank Mellat'ın şubelerinin kapatılmasını doğru bulmazken, Türkiye'deki bankalar Bank Mellat'la ilişkilerini kesmiştir. Bank Mellat'ın Türkiye Genel Müdürü Yunus Hürmizi: "*Türkiye'de ki bütün bankaların bizimle ilişkilerini kesti, şuan da iş yapamaz durumdayız"* şeklinde konuşmuştur. ABD'nin yaptırım uyguladığı 21 İran bankasından birinin Bank Mellat olduğunu ifade eden Hürmizi,

---

[357] "ABD'den Ambargo için Baskı: Bank Mellat Şubelerini Kapatın", *Hürriyet,* 28 Nisan 2011,
[358] Kemal, İnat, Ekonomik İşbirliği, s. 14.

tüm faaliyetlerinin yasal olduğunu, Türk bankalarının ilişkisini kesmesine rağmen Türkiye'den çıkmayı düşünmediklerini belirtmiştir.[359]

Türkiye politikalarını ekonomik ihtiyaçları doğrultusunda oluşturmayı hedeflemiştir. Türkiye, uzun süreli enerji politikalarında ve dış ticaret konusunda İran'a yönelik yaptırımlarına katılmama yönünde irade ortaya koymaktadır. Aynı şekilde Türkiye'nin İran'la ekonomik ilişkileri ABD yaptırımlarından da etkilenme eğilimi taşımaktadır. Yukarıda değindiğimiz gibi İran'ın bankacılık sektörüne yönelik yaptırımlar sebebiyle Türkiye'ye ihraç edilen ham petrol ve doğalgaz bedelinin Mart 2012'den itibaren altın olarak gerçekleşmesi yaptırımların By-Pass edilmesi anlamına gelmiştir.[360]

Bu ortamda ham petrol ve doğalgaz ihtiyacının yaklaşık %15-%20'sini İran'dan karşılayan Türkiye, yaptığı enerji ticaretinin bedelini Halkbank'a Türk Lirası olarak yatırmış, bu parayı döviz olarak ülkesine götüremeyen İran ise enerji karşılığı elde ettiği Türk lirasını uluslararası bankacılık sistemine sokamadığı için Türkiye'den külçe altın alarak ülkesine çeşitli yolarla taşımıştır. Bu bağlam da Türkiye'nin altın ihracatı 2011 yılına kıyasla 10 kat artarak 2012 yılında 12 milyar dolara ulaşmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre ise 2011 yılında Türkiye'nin en çok gelir getiren 11.ürünü olan altın, 2012 yılında birinci sıraya yükselmiştir.[361]

Ancak İran'a enerji ticareti karşılığında altın uygulamasını sonlandıracak olan "İran'a değerli taş satışını yasaklayan yeni yaptırım paketi" Başkan Obama tarafından 6 Şubat 2013'te onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Böylece Türkiye'nin İran'a karşı enerji ticareti karşılığı altın ihracatı da son bulmuştur.[362] Bu yaptırım paketinin bir diğer önemli maddesi de Halkbank'ın üçüncü ülkelerin enerji ödemelerini kabul etmesinin önünün kesilmiş olmasıdır. 6 Şubat'tan önce Halkbank,

---

[359] "Bank Mellat: Bütün Türk Bankaları İlişkisini Kesti İş Yapamaz Geldik", *Hürriyet*, 19 Mayıs 2011
[360] Seçkin Berber, "İran'ın Ekonomi Politikası: Yaptırımların Etkisi ve İkilemleri", s. 79-80
[361] Özlem Zeynep Oktav-Helin Sarı Ertem, *2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler,* Nobel Akademi Yayıncılık, 1.Baskı, İstanbul, 2015, s. 273.
[362] "Yaptırımların Gölgesinde Altın Ticareti", *Al Jazeera Turk*, 19 Aralık 2013

Hindistan'la İran'ın yaptığı enerji ticaretinin bedelini kabul ediyordu. Ancak bu yaptırım kararıyla bu ticaret de son bulmuştur.[363]

Beyaz Saray yönetimi tarafından alınan bu yaptırım kararlarına Türk hükümetinden yoğun tepkiler gelmiştir. Başbakan Erdoğan: "*Bu İran doğalgazı stratejik bir ürün olması hasebiyle biz bunu alırız ve takas noktasında da yapmamız gereken takas neyse bu takası da yaparız yapacağımızı kendilerine söyledik, her ülke kendi çıkarlarını rahat düşünüyor Türkiye de kendi çıkarlarını tabi ki düşünecektir"* ifadelerini kullanmıştır. Bununla birlikte Türk yetkililer BM yaptırımlarına uyduklarını, ABD'nin ek yaptırımlarını uygulamak niyetinde olmadıklarını ifade etmişlerdir.[364]

3.3.2.3. İran ve Türkiye Arasındaki Ticarette Yaşanan Sorunlar

İran ve Türkiye arasında gerçekleşen ikili ticarette İran kaynaklı sorunlar ticaretin gelişimine engel teşkil etmiştir. İran'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmaması, korumacı ekonomi siyaseti, yeterli bankacılık faaliyetlerinin bulunmaması, gümrük tarifelerindeki adaletsizlikler gibi birçok unsur ticaretin gelişimine engel teşkil ettiği gibi Türk iş adamlarının da İran pazarına girme konusunda tedirginlik duymasına neden olmuştur.[365]

Muhammed Hatemi döneminde yabancı yatırımcı teşviki için çıkarılan kanunun ardından TAV Mayıs 2003'te Tahran İmam Humeyni Havaalanı ihalesini kazanırken, TURKCELL de 2004 yılında İran'ın ilk özel cep telefonu operatörlüğü ihalesini kazanmıştır. Ancak Hatemi'nin çabalarına rağmen Devrim Muhafızları TAV'ın faaliyetlerine son vermiştir. TURKCELL'in ihalesi iptal olmuş ve TURKCELL İran pazarından çekilmek zorunda kalmıştır. Geçmiş dönemde yaşanan

---

[363] Seda Kırdar, "ABD'nin İran'a Uyguladığı Altın Yaptırımları ve Olası Sonuçları", Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı TEPAV, Nisan 2013, s. 1-3.
[364] Serkan Demirtaş, "Türkiye-ABD Arasında Altın Gerginliği", *BBC Türkçe*, 5 Aralık 2013
[365] "Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri Bilgi Notu", s. 5., https://kuto.org.tr/site/assets/files/1585/turkiye-iran_ekonomik_ve_ticari_iliskiler_bilgi_notu.pdf, 05.03.2019

bu sıkıntıların yeni dönemde yaşanmaması adına Türkiye çaba göstermiştir.[366] Nisan 2006'da Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım, İran İletişim ve Teknoloji Bakanı Muhammed Süleymani ile gerçekleştirdiği görüşeme de iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin bozulmasını önlemek amacıyla, sorunların TAV ve TURKCELL firmalarından kaynaklandığını ima eden açıklamalar yapmıştır. Yıldırım: "*TURKCELL ve TAV konuları, iki ülke arasındaki mevcut işbirliğini olumsuz yönde etkileyen iki örnek olarak önümüzde duruyor*" ifadelerini kullanırken bu küçük sorunların ortadan kaldırılıp ekonomik ilişkilerin çok daha hızlı gelişeceğini belirtmiştir.[367]

Türk iş adamlarının İran'da karşılaştığı temel sorunlardan birisi de yüksek gümrük tarifeleri uygulaması olmuştur. İran tekstil ürünlerinde %100, otomotiv yan sanayi ürünlerinde %70, mobilya da %10-%55, tarım ürünlerinde %25, gıda ürünlerinde %15 gibi oranlarda vergilendirme yaparak ikili ticarette sorun oluşturmaktadır. Mayıs 2008'de Ahmedinejad'la görüşmesinde Kürşat Tüzmen Türk iş adamlarının yaşadığı sıkıntılara değinerek; akaryakıt tarife farkları, gümrük vergilerindeki adaletsizlik, ulaşım-altyapı sorunlarının giderilmesini talep etmiştir.[368]

14 Ağustos 2008'de Türkiye ziyaretinde Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) tarafından düzenlenen Türk-İran İş Formuna katılan Ahmedinejad, burada 15 Türk iş adamıyla bir araya gelmiş, sorunlarını dinleyerek, çözüm sözü vermiştir. Türk İş adamları Ahmedinejad'a İran'da iş yapmaya korktuklarını iletmişlerdir. Toplantıya katılan Türk iş adamlarından Loft ve Colin's gibi markaların sahibi olan Nurettin Eroğlu, Ahmedinejad'a: pazara hem perakende hem de konfeksiyon fason üretimi hem de Tahran'da inşaat alanında faaliyet göstermek isteğini aktarıp, İran pazarına karşı tedirgin olduklarını belirtmiştir. Eroğlu: "*İran yabancı yatırımcıların olmadığı bir ülke, kimse pazarı tanımıyor, tecrübesi yok ve çekiniyor. Herkes görüşmeler yapıyor, proje aşamasına geliyor ama yatırım kararı vermek zor. Biz Tahran'da bir*

[366] Sina Kısacık, "2000'li Yıllarda Türkiye-İran Enerji İlişkileri", *Uluslararası Politika Akademisi*, 16 Mart 2014, http://politikaakademisi.org/2014/03/16/2000li-yillarda-gelisen-turkiye-iran-enerji-iliskileri/,(05.03.2019)
[367] "Bakan Yıldırım'dan Türkcell ve TAV'A Cenaze Benzetmesi", *Hürriyet*, 26 Nisan 2006
[368] Kemal İnat-İsmail Numan Telci, Türkiye'nin İran, İsrail, s. 96-97.

alışveriş merkezi, bir ofis projesi ve müteahhitliğini yapacağımız bir konut projesi üzerinde çalışıyoruz. İran'da önceliğimiz inşaat ama cesaret edemiyoruz" demiştir. Ticari ilişkilerin gelişimine de değinen Eroğlu, bankacılık sektöründe yaşanan sıkıntıları da aktarmıştır. Bankacılık sisteminin büyük bir sorun olduğunu belirten Eroğlu, böyle olduğu için ticari faaliyetlerini büyütemediklerini iletmiştir. Colin's markasının İran'da distribütörü olduğunu ancak bankacılık sistemi yüzünden büyütmediklerini ifade etmiştir.[369]

Türkiye ve İran arasındaki ikili ticarette bir sorunda taşımacılık sektörüyle ilgilidir. Daha önceki bölümlerde aktarıldığı üzere Türkiye'nin Orta Asya ve Afganistan'a açılan kapısı olan İran, Türk tırlarının geçişi hususunda sıkıntılar yaratmaktadır. Türkiye'den yıllık 90 bin tırın İran üzerinden Orta Asya ve Afganistan'a gittiği düşünüldüğünde akaryakıt farkları evraklardaki eksiklik bahaneleri gibi unsurlar Türk tırlarının sınırda kuyruk oluşturmasına ya da İran'da alıkonulmasına neden olmaktadır. Uluslararası Nakliyatçılar Derneği (UND) Yönetim Kurulu Başkanı Tamer Dinçşahin, Ahmedinejad'la yapılan toplantıda bunları dile getirmiştir. Dinçşahin: "*Türk tırlarının İran'a giriş yaptığı zaman akaryakıt farkı ile ilgili olarak bazı talepler ilettik. Bu yakıt farklarının çok yüksek olduğundan yakınarak, iki ülke arasında taşımacılık sektörüne ağır bir yük olduğunu vurguladık, Sayın Ahmedinejad ise karşılıklı kurumların bir an önce harekete geçilmesi gerektiğini söyledi*." şeklinde konuşmuştur.[370]

Türk iş adamlarının açıklamalarını önemseyen Ahmedinejad iki ülke arasında çalışma grubu kurulmasını önermiştir. Ahmedinejad, Türkiye İran işbirliğinin çok büyük bir potansiyele sahip olduğunu ve bunun tüm bölge ülkeleri için önemli olduğunu ifade etmiştir.

[369] "Türk İş Adamlarından Ahmedinejad'a: İran'da İş Yapmaya Korkuyoruz", *Hürriyet*, 16 Ağustos 2008
[370] Kemal, İnat, Türkiye'nin İran Politikası 2008, s. 31-32.

SONUÇ

Türkiye ve İran ilişkilerinin geçmişi çok eskiye dayansa da ilişkilerin devlet düzeyinde gelişmesi Osmanlı Devleti ve Safevi Devleti zamanına denk gelmektedir. İki devlet arasındaki mücadele Doğu Anadolu ve Irak topraklarının paylaşılması ve aynı zamanda Şii-Sünni nüfuz rekabetinde gerçekleşmiştir. 1514 yılında gerçekleşen Çaldıran Savaşı ile birlikte Osmanlı Devleti, topraklarındaki Şii nüfuz girişimlerini sona erdirmiştir. IV. Murad'ın 1638'de Bağdat'ı geri alması ve 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin Anlaşması ile birlikte günümüz sınırları ortaya çıkmıştır. Bu tarihlerden itibaren de iki devlet arasında sıcak çatışma yaşanmamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından iki ülkede de yönetimler değişmiş Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde cumhuriyet rejimi kurulurken İran'da Rıza Şah öncülüğünde Pehlevi Hanedanlığı kurulmuş, yönetim biçimi olarak da monarşi benimsenmiştir. Bu süreçte iki yeni devlet arasında Kürt Aşiretlerinin isyanları ve sınır sorunları meydana gelmiştir. İran bu sorunlarda geleneksel hale getireceği Kürt kartını Türkiye'ye karşı öne sürmekten çekinmemiştir. Türkiye 1930 yılına gelindiğinde Kürt aşireti isyanlarını bastırmış ve İran'la arasındaki sınırı sorunlarını çözmüştür. 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren İtalyan Faşist Lider Benito Mussolini'nin Doğu Akdeniz'deki yayılmacı politikaları Ortadoğu'da bulunan devletleri endişeye sevk etmiş ve İran ve Türkiye'yi birbirine yakınlaştırmıştır. Rıza Şah'ın 1934 yılında Türkiye ziyareti ile ilişkiler iyileşmiş ve Sadabad Paktı imzalanarak bölgesel güvenlik önlemleri alınmıştır. 1941 yılında büyük devletlerin artan petrol ihtiyacı nedeniyle Sovyet Rusya ve İngiltere tarafından işgal edilen İran'da Şah Muhammed Rıza ülke dışına çıkmış, 1947 yılına kadar Türkiye-İran ilişkileri Türkiye ve işgalci devletlerarasında gerçekleşmiş, bir bakıma bu süreçte Türkiye-İran ilişkileri donma noktasına gelmiştir. Şah Muhammed Rıza'nın ülkeye dönerek hâkimiyeti sağlamasının ardından iki ülke Soğuk Savaş yıllarında Batı bloku içerisinde yer almış ve SSCB etkisine karşılık olarak ABD hamiliğinde Bağdat Paktı ve ardından gelen CENTO'yu kurulmuştur. 1979 yılında İran İslam Devrimi ile birlikte monarşi yıkılmış yerine dini kimliği İslam, yönetim biçimi cumhuriyet olan

yeni bir rejim kurulmuştur. Bu tarihten itibaren Türkiye-İran ilişkileri yeni bir boyut kazanmıştır. Humeyni'nin İmam sıfatı ile tüm dünya Müslümanlarını temsil ettiği varsayımı, laik Türkiye Cumhuriyeti'ni tedirgin etmiş ve 1980'li 1990'lı yıllara damgasını vuran olaylar silsilesini beraberinde getirmiştir. Türkiye'deki Radikal İslamcı Hareketler İran devriminden etkilenmiş ve Türkiye'de sosyal demokrat-laik kişilere İran destekli olduğu düşünülen suikastlar düzenlenmiştir. İran'ın Kudüs gecesi, büyükelçiler krizi ve Kavakçı olayları gibi durumlarda başrolde olması da iki devlet arasındaki ideolojik çatışmanın yansıması olmuştur. Bununla birlikte İran geleneksel politika haline getirdiği Kürt kartını Türkiye'ye karşı kullanmaya da devam etmiştir. İran, PKK'nın sınırlarını rahatça kullanmasına izin vermiş, lojistik destek ve tıbbi malzeme yardımında bulunmuştur. Bu durum ilişkilerdeki güvensizliği arttırmış, Türkiye'yi rahatsız etmiştir.

11 Eylül terör saldırıları ve 2003 yılında ABD'nin Irak İşgali, Türkiye ve İran ilişkilerinin siyasi ve stratejik boyutunu bir kez daha değiştirmiştir. 11 Eylül terör olaylarından sonra, ABD uluslararası ortamda tanımlama yaparken "ben" ve "öteki" kavramlarını kullanmaya başlamıştır. 2002 yılında İran, ABD tarafından terörü destekleyen ülkeler kapsamında şer ekseni içerisine alınmış, aynı yıl içerisinde İran'ın gizli nükleer tesislerinin ortaya çıkması da İran'ı uluslararası ortamda zor duruma sokmuştur. Hatemi'nin "medeniyetlerarası diyalog" söylemi başarılı olmamış bunun yerine komşularla "tansiyonu düşürme" politikasını benimseyerek yalnızlık psikolojisinden kurtulmak istemiştir. Bununla birlikte Türkiye'de 2002 yılında Ak Parti'nin iktidara gelmesi ve "komşularla sıfır sorun" politikası izlemesi ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştır. İran Türkiye'ye karşı yıllarca kullandığı PKK kartını bir kenara bırakarak PKK'yı terör örgütü olarak ilan ederken, Türkiye'de HMÖ'yü terör örgütü olarak kabul etmiştir.

Türkiye-İran ekonomik ilişkilerinde ise Hatemi döneminde yabancı sermayenin ülkeye girişi için "Yabancı Yatırımın Teşviki ve Koruma Yasası" çıkartılmış; GÜBRETAŞ, TAV VE TURKCEL gibi Türk şirketleri İran'da faaliyet göstermiştir.

Ancak bu girişimler radikal muhafazakâr kesim ve Devrim Muhafızları tarafından engellemelerle karşılaşarak başarısız olmuştur.

İran'da 2005 yılında cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan radikal muhafazakâr akım temsilcisi Mahmud Ahmedinejad, İran'ın din adamı olmayan ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Rafsancani ve Hatemi dönemlerindeki Batı ile uyumlu olma geleneğini bir kenara bırakarak dış politikada çıkış yolunun "uyum yerine güç ve kuvvet gösterisi" olduğuna inanmıştır. Humeyni dönemi devrimci söylemlere geri dönüş sinyali veren Ahmedinejad, Humeyni döneminden farklı olarak Batı karşıtlığının yanı sıra; İslam ülkeleri, komşu ülkeler, Rusya, Latin Amerika ve Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerini genişletmeyi tercih etmiştir.

Ahmedinejad'ın ilk cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye ile ilişkiler ideolojik etkenlerden kurtularak karşılıklı çıkar esas alınmıştır. Bu süreçte birçok karşılıklı üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiş ve bu ziyaretler de önemli adımlar atılmıştır. İki ülkenin ortak sorun alanı olan PKK/PJAK konularında iş birliği odaklı operasyonalar gerçekleştirilmiştir. İstihbarat paylaşımı, teröristlerin karşılıklı iadesi, sınır güvenliği konularına da büyük önem verilmiştir.

Enerji iş birliği konusunda ise yoğun süren görüşmelerin ardından 13 Temmuz 2007 tarihli doğalgaz mutabakat anlaşması yapılmış, Türkiye İran gazının Avrupa'ya taşınması için anahtar ülke olurken, İran'ın değerli doğalgaz havzalarında üretim yapma imkânına sahip olmuştur. Türkiye bu anlaşma ile hem NABUCCO projesine can suyu olmayı amaçlamış hem de kendi iç tüketiminin yarısını karşılamayı hedeflemiştir. 17 Kasım 2008 yılında mutabakat zaptının teknik konularında anlaşılmış ancak bu tarihten itibaren iki ülkenin isteksizliği ve ABD'nin baskıları sonucu nihai bir anlaşma sağlanamamıştır. Bununla birlikte Türkiye İran'la olan petrol ve doğalgaz ticaretine devam etmiş, 2000'li yıllarda İran'ın, Türkiye'nin enerji tedarikindeki payı %20'lere ulaşmıştır.

İran nükleer krizi meselesine baktığımızda ise Türkiye 2007 yılından itibaren kolaylaştırıcı rol üstlenmiş, tıkanan müzakereler Türkiye'nin çabaları ile aynı yıl içinde tekrar başlamıştır. Türkiye'nin girişimleri sonucu İranlı üst düzey yetkili Ali Laricani ve AB Temsilcisi Javier Sorıana Ankara'da görüşmelerde bulunmuş ve krizde diyalog kapısı açık tutulmuştur. Türkiye kolaylaştırıcı rolünün yanı sıra arabuluculuk rolüne de talip olmuştur. UAEA Başkanı Baradley'in öne sürdüğü nükleer takas anlaşması için Türkiye ve Brezilya İran'ı ikna etmek adına yoğun bir çaba göstermiştir. Bu süreçte üç başkent arasında mekik diplomasi gerçekleşmiş yoğun görüşmelerin ardından 17 Mayıs 2010'da Tahran Bildirisi imzalanmıştır. Aslında Türkiye, bu süreçte arabuluculuk faaliyetlerini tek başına gerçekleştirebilecekken, İran krizin olası bir barış ile sonuçlanması halinde başarının salt Türkiye'ye verilmesini istememiştir. Bu nedenden dolayı müzakere masasında Brezilya'nın da olmasını istemiştir. Ancak Türkiye ve Brezilya'nın tüm çabalarına rağmen anlaşma ABD ve AB tarafından kabul görmemiştir. Bununla birlikte BM Güvenlik Kurulu'nda İran'a ek yaptırımlar içeren kararlar alınmıştır. Türkiye ve Brezilya BM Güvenlik Kurulu'nda İran'a karşı uygulanan 1929 sayılı yaptırım kararı oylamasında hayır oyu kullanmışlardır. Türkiye, yaptırımların ve ambargoların İran'ı saldırganlaştırmaktan başka bir işe yaramayacağını ifada ederek, bu kararların daha çok İran halkına zarar verdiğini düşünmüştür. Brezilya, bu gelişmelerin ardından arabuluculuk faaliyetlerine son vermiş, Türkiye ise bölgenin selameti için arabuluculuk kapısını her daim açık tutmuştur.

Türkiye'nin BM Güvenlik Kurulu'ndaki İran yaptırımlarına hayır oyu kullanması birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin hayır, oyu kullanılmasını öncesinde, Arap ülkeleri ile vizelerin kaldırılması, kurulan yakın ilişkiler, İsrail ile yaşanan gerilimler (Gazze saldırıları, One Mınıte Vakası, Mavi Marmara Baskını) "Türk dış politikasında bir eksen kayması mı var?" sorularını da beraberinde getirmiştir. 19-20 Kasım 2010 tarihlerinde gerçekleşen NATO Lizbon Zirvesi'nde Türkiye bu soru ile sınanmıştır. NATO'nun kolektif savunma stratejisi kapsamında füze savunma sisteminin Malatya/Kürecik'e kurulması kararlaştırılmış, Türkiye'nin çabaları ile anlaşma da hedef ülke adı zikredilmemiştir. Ancak füze savunma

sisteminin açık bir şekilde İran'a yönelik olması ve bunun ABD'li yetkililerce dile getirilmesi Ahmedinejad döneminde var olan iyi ilişkilerin soğuk döneme girmesinin başlangıcı olarak kabul edilebilir.

Ahmedinejad döneminde Arap Baharı ve Suriye sorunu özelinde iki devletin izlediği farklı politikalar var olan iyi ilişkilerin kötüleşmesine neden olmuştur. Türkiye-İran ilişkilerinde asıl test bu süreçte verilmiştir. İran yönetimi Arap Baharını "İslami uyanış" ve "İmam Humeyni'nin kıyamından etkilenen hareketler" olarak yorumlamıştır. Tunus, Mısır ve Libya'daki halk hareketlerine destek verilmiş ve Batı yanlısı olarak görülen liderlerin devrilmesi memnuniyetle karşılanmıştır. Ancak Arap Baharı İran'ın otuz yıllık Arap müttefiki olan Suriye'ye sıçrayınca, İran Esad yönetiminden yana tavır almış, halkın isteklerini görmezden gelmiştir. Suriye'deki muhalif halkı Batı'nın piyonu olarak gören İran yönetimi, Kudüs Ordusu, Hizbullah ve diğer Şii milis gruplarla Suriye iç savaşında var olmuştur. Bununla birlikte Esad yönetimine siyasi, ekonomik, lojistik ve psikoloji her türlü destek sağlanmıştır.

Türkiye'nin Arap Baharı sürecinde aktif dış politika izlemesi ve devrim sürecindeki ülkelerle yakın münasebetler kurması İran tarafından hoş karşılanmamıştır. Öncelikli olarak Başbakan Erdoğan'ın Mısır'daki laiklik vurgusu ile aradığı fırsatı bulduğunu düşünen İran yönetimi, üst düzey yetkili makamlarca Türkiye'yi eleştirmiştir. Türkiye'nin Esad yönetimini demokratik açılımları yapması hususunda birçok kez uyarmasına rağmen sokak hareketlerinin kanla bastırılmasının ardından Suriye politikası sertleşmiştir. Türkiye'nin eş zamanlı olarak NATO patriotlarına ev sahibi yapacak olması İran yönetimi ile soğukluğu arttırmış ve iki ülke arasındaki gerginlik had safhaya çıkmıştır.

Bakıldığı zaman Suriye meselesi İran'ın güvenliği açısından büyük önem arz etmektedir. Çünkü İran bölgede İsrail'e karşı savunmasını Lübnan topraklarında Hizbullah aracılığıyla başlatmış ve bu hususta Suriye, Lübnan'ın emniyeti için kilit ülke olmuştur. Öyle ki İsrail'e karşı savaşında dünya Müslümanlarının sempatisini kazanan Hizbullah'ı Suriye İç Savaşı'nda kullanmaktan çekinmemiştir. Bu minvalde

İranlı yetkililer Suriye ya da Türkiye'den birinin tercih edileceği varsayılırsa tereddüt etmeden Suriye'yi tercih edebileceklerini ifade etmişlerdir.

Her iki ülkenin de Arap Baharı sürecinde izlediği çelişkili politikalar mevcut olmuştur. İran, Bahreyn'de Sünni El Halife Hanedanlığı'na karşı Şii halkın gösterdiği tepkiyi haklı bulmuş ve desteklemiştir. Ancak Suriye'de halkın taleplerine olumsuz yaklaşmış ve Esad yönetiminin yanında yer almıştır. Keza Türkiye Tunus, Mısır, Libya ve Suriye de halkların taleplerini haklı bulurken Bahreyn'deki Şii halkın taleplerine sessiz kalmıştır. Bahreyn yönetiminin Suudi Arabistan tarafından desteklenmesi ve ABD'nin 5.filosunun burada yer alması Türkiye'yi ihtiyatlı davranmaya itmiştir. Diğer yandan Türkiye Bahreyn konusunda Şii halk ile El Halife Hanedan'ı arasında arabuluculuk faaliyetleri gerçekleştirerek, İran'a karşı kendi politikalarını tutarlı hale getirebilir. Böylelikle Türkiye bölgede olaylara mezhepsel odaklı yaklaşmadığını da gösterebilir.

Ülkeler arasında var olan siyasi sorunların ekonomik ilişkilerini etkilemesi doğal bir durum olarak karşılanabilir. Nitekim Humeyni, Rafsancani ve Hatemi dönemlerinde iki ülke arasında yaşanan sorunlar ekonomik ilişkileri de etkilemiş ve olması gereken rakamların altında kalmıştır. 2000'li yıllarda iki ülke arasında yaşanan olumlu hava ekonomiye de yansımış, 1996 yılında ticaret hacmi 1 milyar dolar iken 2008 yılında 10 milyar dolara ulaşmıştır. Bununla birlikte füze savunma sistemi kararı ve Arap Baharı gibi olaylar sonrası soğuk döneme giren ilişkilere rağmen 2012 yılında ticaret hacmi 22 milyar dolar gibi rekor bir seviyeye ulaşmıştır. Burada değinmek istediğimiz durum geçmiş dönemlerin aksine yaşanan siyasi sorunların ekonomik ilişkileri etkilememesi adına büyük bir çaba gösterildiğidir. Diğer yandan yüzyılı aşkın bir süredir bölgesel fay hatlarının daima hareketli olduğu Ortadoğu'da iki ülkenin varlığı hem birbirleri için hem de bölge için büyük bir önem arz etmektedir. Dünya politikasında etkin olan ülkelerin ekonomilerinin de güçlü olduğunu düşünürsek; Almanya ve Fransa gibi iki komşu ülke arasında ticaret hacmi 250 milyar dolar seviyelerinde seyrederken, Türkiye ve İran ticaret hacminin 20 milyar doları seviyesinde kalması düşündürücü olmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Abrahamian Ervand, *Modern İran Tarihi*, Türkiye İş Banaksı Kültür Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, Şubat 2009

Adıbelli Barış, *Doğu-Batı Yol Ayrımında İRAN*, Bilim + Gönül Yayınevi, 1.Baskı, Kasım 2012

Akbulut Müjgân, *"Mahmud Ahmedinejad Dönemi İran-ABD Dış Politikası*", (Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Bursa 2017

Arı Tayyar, *2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi,* Alfa Yayınları, 4.Baskı, İstanbul, 1999

Arı Tayyar, *Irak, İran, ABD ve Petrol,* Alfa Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2007

Axworthy, Michael, *İRAN Altın İmparatorluğu Zerdüşt'ten Günümüze İran Tarihi*, 1.Baskı, Say Yayınları, İstanbul 2016

Azhdargharehaghajı, Mahdi, *Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri ve Petrolün Rolü,* (Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2013

Bağcı Hüseyin-Sinkaya, Bayram, "Türkiye-İran İlişkileri: Güvenlik Perspektifinden Bir Değerlendirme", *4.Türkiye - İran İlişkileri Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008

Balamir Coşkun, Bezen, *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, Der: Cüneyt Yenigün – Erhan Efegil, İstanbul 2010

Beşiriye Hüseyin, *İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset*, 1.Baskı, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul Nisan 2009

Celalifer Ekinci Arzu, *İran Nükleer Krizi*, USAK, 1.Baskı, Ankara Ocak 2009

Cin Barış, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938),* 1.Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul Nisan 2007

Cleveland William Lee, *Modern Ortadoğu Tarihi*, 1.Baskı, Agora Kitaplığı, İstanbul Haziran 2006

Çetinsaya Gökhan "Türkiye-İran İlişkilerinin Tarihi Temelleri Üzerine Notlar", *Beş Deniz Havzasında Türkiye,* Der: Mustafa Aydın-Çağrı Ayhan, Ankara Ocak 2006

Çetinsaya Gökhan, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İran Politikası" *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi (2 CİLT),* Editör: Mustafa Bıyıklı, İstanbul Eylül 2008

Dağcı Kenan "AB-İran İlişkileri ve Parametreleri", *Satranç tahtasında İran "Nükleer Program"*, Der: Atilla Sandıklı, İstanbul Şubat 2007

Demirel Çağla "Türkiye-İran İlişkileri", *Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Komşu Siyaseti, Der:* Pınar Yürür-Arda Özkan, Ankara Nisan 2016

Dilan Hasan Berke, *Türkiye'nin Dış Politikası/Atatürk Dönemi 1923-1938*, 1.Baskı, İstanbul Kasım 1998

Djalılı Mohammed Rıza - Kellner, Thierry, *"Arap Baharı" Karşısında İran ve Türkiye*, 1.Baskı, Bilge Kültür Sanat, İstanbul Mart 2013

Eralp Atilla - Tür Özlem, "İran'la Devrim Sonrası İlişkiler*", Türkiye ve Ortadoğu; Tarih, Kimlik, Güvenlik İçinde*, Der: M. Beril Altınışık, , Boyut Yayınları, İstanbul 1999

Fuller Graham E., *Türkiye ve Arap Baharı: Ortadoğu'da Liderlik,* 1.Baskı, Eksi Kitaplar, Ankara Haziran 2016

Günay Aylin, "Türkiye'nin İran Algısı", *İran: Tarihin Kavşağında Açık Hedef,* Editör: Sercan Zorbozan, , İstanbul 2013

Hakyemez Cemil, *Osmanlı–İran İlişkileri ve Sünni – Şii İttifakı*, 1.Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul Mart 2014

İnat Kemal, - Telci, İsmail Numan, "Türkiye'nin İran, İsrail/Filistin ve Suriye Politikası 2009"*, Türk Dış Politikası Yıllığı 2009*,Editörler: Burhanettin Duran-Kemal İnat-Muhittin Ataman, İstanbul 2009

İnat Kemal, - Telci, İsmail Numan, "Türkiye'nin İran, Suriye, İsrail, ve Lübnan Politikası 2011", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011*, Editörler: Burhanettin Duran – Kemal İnat – Ali Resul Usul, SETA Yayıncılık, Ankara Kasım 2012

İnat Kemal, "Türkiye'nin İran Politikası 2012", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012,* Editörler: Burhanettin Duran – Kemal İnat – Ufuk Ulutaş, SETA Yayıncılık, Ankara Aralık 2013

İnat Kemal, "Türkiye'nin İran Politikası 2007", *Ortadoğu Yıllığı 2007*,Editörler: Kemal İnat – Muhittin Ataman – Murat Yeşiltaş, , İstanbul Şubat 2009

İnat Kemal, "Türkiye'nin İran Politikası 2008",*Ortadoğu Yıllığı 2008*, Editörler: Kemal İnat – Muhittin Ataman – Burhanettin Duran, İstanbul Ekim 2009

İnat Kemal, "Türkiye'nin İran Politikası 2009", *Ortadoğu Yıllığı 2009*, Editörler: Kemal İnat – Muhittin Ataman – Cenap Çakmak, ,İstanbul Şubat 2011

İşbilen Evren, *Nükleer Satranç: İran'ın Nükleer Politikası ve Türkiye*, 1.Baskı, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2009

İşyar Ömer Göksel, Türk Dış Politikası Sorunlar ve Süreçler, 1.Baskı, Dora Yayınları, Bursa 2017

Karpat Kemal Haşim, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Timaş Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, Mayıs 2012

Kiraz Sami, "Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Faktörler ve Muhteva Analizi", *İRAN: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri*, Der: Soyalp, Tamçelik, Ankara, Nisan 2014

Laçiner Sedat – Celalifer Ekinci Arzu, *11 Eylül Sonrası Ortadoğu,* 1.Baskı, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kulübü USAK, Ankara Ocak 2011

Oğuz Sami –Çakır Ruşen, *Hatemi'nin İran'ı,* 2.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2000

Oktav Özlem Zeynep, *Basra Körfezi'nin Değişen Dinamikleri: İran-ABD-Suudi Arabistan İlişkileri,* Beta Yayıncılık, 1.Baskı, İstanbul Ekim 2011

Oktav Özlem Zeynep - Sarı Ertem, Helin, *2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler,* Nobel Akademi Yayıncılık, 1.Baskı, İstanbul 2015

Olson Robert, *Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik,* 1.Baskı, Ebabil Yayıncılık, Ankara Şubat 2005

Olson Robert, *Kürt Meselesi ve Türkiye-İran İlişkileri*, 1.Baskı, Avesta Basın Yayın, Kasım 2010

Oran Baskın *Türk Dış Politikası – Cilt 2,* 12.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010

Oran Baskın, Türk Dış Politikası – Cilt 1 (1919-1980), 18.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013

Oran Baskın, *Türk Dış Politikası – Cilt 3 (2001-2012),* 1.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013

Ortaylı İlber, *İlber Ortaylı'nın Gözüyle İRAN,* 1.Baskı, DEMAVEND, İstanbul Kasım 2017

Özdemirci Selcan, *Türk Basınına Göre İran-Irak Savaşında Türkiye'nin Arabuluculuk Faaliyetleri (1980-1988)*, (Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2014

Özyılmaz Betül, "Türk-İran İlişkilerinde Belirleyici Etmen Olarak Karşılıklı Algılar", *İRAN: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri*, Der: Soyalp, Tamçelik, Ankara, Nisan 2014

Sander Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 21.Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul Nisan 2012

Sandıklı Atilla, *Satranç Tahtasında İran Nükleer Program,* 1.Baskı, TASAM Yayınları, İstanbul Şubat 2007

Saray Mehmet, *Türk- İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi ATAM, 1.Baskı, Ankara, 2006

Saray Mehmet, *Türkiye ve Yakın Komşuları,* 1.Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2016

Sarıkçıoğlu Melike, *Osmanlı–İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, 1.Baskı, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013

Sayın Yusuf, *Ortadoğu'da Türkiye ve İran'ın İşbirliği İmkânları,* 1.Baskı, Çizgi Kitabevi, Konya Şubat 2015

Sönmezoğlu Faruk, *Son On Yıllarda Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2016

Türk İbrahim Caner, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı–İran Münasebetleri*, 1.Baskı, Arı Sanat Yayınları, İstanbul Ekim 2013

Yediyıldız Bahaeddin, "Türkiye'de Yapılan Araştırmalara Göre İran ve İranlılar", *İran ve Türkiye arasındaki tarihi ve kültürel ilişkiler konulu makaleler mecmuası,* Editörler: Ali Dehgahi-Zehra Subhani, Tahran 2002

Yeğin Abdullah, *İran Siyasetini Anlama Kılavuzu,* 1.Baskı, SETA Yayınları, Ankara Haziran 2013

Yeğin Abdullah, *İran'ın Bölgesel Faaliyetleri ve Güç Unsurları*, SETA, 1.Baskı, İstanbul Şubat 2017

Yıldırım Ender, *Türkiye ve İran İlişkileri (1918-1960),* 1.Baskı, Giza Yayınları, İstanbul Kasım 2012

Yıldırım Zafer, "İran'ın Irak Politikasında Şattülarap Su Yolu Sorunu", *Satranç tahtasında İran "Nükleer Program"*, Der: Atilla Sandıklı, İstanbul, Şubat 2007

Zengin Gürkan, *Hoca: Türk Dış Politikasında Davutoğlu Etkisi*, İnkilap, 1.Baskı, İstanbul 2010

Makaleler

Akbaş Fahri - Ürün Emre, "Enerji Güvenliği: Bölgesel Enerji Merkezi Türkiye", *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*: ICEBSS Özel Sayısı, ", Kasım 2016,

Akdevelioğlu Akay, "İran İslam Cumhuriyeti Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları", *Uluslararası İlişkileri Akademik Dergisi,* Cilt 1, Sayı 2, Bahar 2004

Akdevelioğlu Atay, "Türk Şirketlerinin İran'da Yatırım Girişimleri, TAV ve TURKCELL Örnekleri", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 2, Sayı 3, 2015,

Aras Bülent, "Türk İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik", *Avrasya Dosyası,* Cilt 12, Sayı 2, Ocak 2006

Arslan Murat, "Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığı Döneminde İran Ekonomisi*", İran Araştırmaları Merkezi İRAM,* Ocak 2017

Aslan Halil Kürşad, "İran'ın Orta Asya Politikası (1991-2016)", *İran Araştırmaları Merkezi İRAM*, Aralık 2016

Ataöv Türkkaya, "İki Doğu Komşumuz Irak ve İran", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 44, Sayı 1, 1989

Bayır Emre, "ABD-İran Gerginliğinde AB-İran İlişkilerine Analitik Bir Bakış", *Stratejik Analiz,* Cilt 3, Sayı 28, Ağustos 2002

Berber Seçkin, "İran'ın Ekonomi Politikası: Yaptırımların Etkisi ve İkilemleri", *Bilge Strateji,* Cilt 5, Sayı 9, Güz 2013

Celalifer Ekinci Arzu, "İran-Türkiye Enerji İşbirliği", *USAK*, Kasım 2008

Celalifer Ekinci Arzu, "Son Ziyaretler Kapsamında İran-Türkiye İlişkileri", *USAK*, Kasım 2009

Celalifer Ekinci Arzu, "İran'ın Stratejik Kartı olarak Hürmüz Boğazı'nın Önemi", *Akademik Ortadoğu*, Cilt 6, Sayı 2, 2012

Çeçen Anıl, "Bir İran Değerlendirmesi", *Avrasya Dosyası,* Cilt 5, Sayı 3, İstanbul 1999

Çetinsaya Gökhan, "Türk Dış Politikasında İran Kaynaklı Geleneksel Tehdit algılamaları ve Şii Jeopolitiği", *Avrasya Dosyası*, Cilt 13, Sayı 3

Derman Giray Saynur, "Ortadoğu'da İki Etnik Güç Rusya-İran", *İran Araştırmaları Merkezi İRAM,* Haziran 2017

Dikkaya Mehmet, "Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun Türkiye-Rusya ve İran", *Avrasya Dosyası,* Cilt 5, Sayı 3, 1999

Doster Barış, "Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası", *Ortadoğu Analiz,* Cilt 4, Sayı: 44, Ağustos 2012

Erhan Nail, "İran Devriminin Türkiye'de Yansımaları", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi,* Cilt 3, Sayı 2, Aralık 2016

Halhalli Bekir, "Humeyni Dönemi İran Dış Politikası", *Birey ve Toplum,* Cilt 4, Sayı 8, Güz 2014

İnat Kemal, "Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün 30.Yılında Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri", *SETA Analiz*, Sayı:132, Temmuz 2015

Kamalov İlyas, "Ruysa'nın Orta Asya Politikaları", *Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi,* Ankara Haziran 2011

Keskin Arif, "Türkiye- İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler", *Avrasya Dosyası*, Cilt 10, Sayı 1, İlkbahar 2004

Keskin Arif, "Tüm Boyutları ile Türkiye-İran İlişkileri", *Stratejik Analiz,* Sayı 50, Eylül 2004

Keskin Arif, "Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinejat Ve Radikal Muhafazakar Akım", *Stratejik Analiz,* Ocak 2006

Keskin Arif, "İran Türkiye İlişkilerine Genel Bir Bakış", *21.Yüzyıl Dergisi,* Aralık 2009

Kırdar Seda, "ABD'nin İran'a Uyguladığı Altın Yaptırımları ve Olası Sonuçları", *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı TEPAV*, Nisan 2013

Kibaroğlu Mustafa, "NATO'nun Balistik Füze Savunma Sistemi ve Türkiye", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 34, Yaz 2012

Küpeli Mustafa Şeyhmus, "Dış Politika Aracı Olarak Yaptırımlar: İran'a Uygulanan Yaptırımların Etkileri", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi,* Cilt 3, Sayı:1, 2016

Muran Aygül - Atay, Ahmet Gürkan, "Humeyni ve Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikasının Karşılaştırmalı Analizi", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1 Sayı 4, İstanbul 2009

Özpek Burak Bilgehan "En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu", *Ortadoğu Etütleri,* Cilt 3, No 2, Ocak 2012

Öztürk Bilgehan, "Avrupa Birliği'nin İran ve Suriye Politikasının Türkiye'ye etkisi", *Ortadoğu Analiz,* Cilt 4, Sayı 48, Aralık 2012

Sandıklı Atilla - Semin, Ali, "Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye", Bilge Adamlar Kurulu Raporu, *BİLGESAM*, 2012

Saraçlı Murat, "İran'da Azınlıklar", *Akademik Ortadoğu-Altı Aylık Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2008

Sarıaslan Fatma, "2000'li Yıllarda Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri, Akademik Ortadoğu Dergisi, Sayı 14, İstanbul 2013

Sinkaya Bayram, "Türkiye-İran İlişkilerinde Çatışma Noktaları ve Analizi", *4.Türkiye - İran İlişkileri Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008

Sinkaya Bayram, "İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye'nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2 Sayı 10, Haziran 2010

Sinkaya Bayram, "Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası", *SETA Analiz*, Nisan 2012

Sinkaya Bayram, "İran'ın Suriye Stratejisi*", Akademik Ortadoğu*, Cilt 1 Sayı 2, 2017

Svistunova İrina, "Irak Faktörünün Türkiye'nin Ortadoğu Politikasına Etkisi (1990-2008)", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 14, Şubat 2010

Şen Gülriz, "İran ve Arap Baharı; Bağlam, Söylem ve Siyaset", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 3, Sayı 2, Ocak 2012

Uygur Hakkı, "İran ve Arap Baharı", *SETA Analiz*, Sayı 52, Mart 2012

Ülgen Sinan, "Güneşte Bir Yer veya Onbeş Dakikalık Şöhret: Türkiye'nin Yeni Dış Politikasını Anlamak", *The Carnegie Papers*, Aralık 2010

Ünal Serhan, "Yaptırımlar Sonrası İran ve Bölgesel Enerji Jeopolitiği", *Türkiye Enerji Vakfi TENVA,* Yayın 5, Şubat 2016

Ürküt Hasan - Sarı Gökhan, "İran Nükleer Programının Türk Dış Politikasına Etkisi", *Güvenlik Stratejileri*, Yıl 10, Sayı 20

Yazar Yusuf, "Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri", *Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi,* Ankara 2011

Yeğin Abdullah, "Devrimin 35.Yılında İran Dış Politikası", *SETA*, Sayı 31, Şubat 2014

Yılmaz Sait, "NATO Lizbon Zirvesi Sonuçları, Füze Savunma Sistemi ve Türkiye", *21.Yüzyıl,*

Gazeteler

"Fars Milliyetçiliği ve Meşruiyet Krizi", Anadolu Ajansı, 12 Nisan 2017

"Yaptırımların Gölgesinde Altın Ticareti", Al Jazeera Turk, 19 Aralık 2013

"İran'daki Yeşil Hareket: Gerçeği ve Akıbeti", *Al Jazeera*, 30 Aralık 2013

"İran'la Pahalı Gaz Davası Başlıyor", *Al Jazaera Turk*, 17 Şubat 2014

"Obama'nın Kahire Konuşması", *BBC Türkçe*, 05 Haziran 2009

"İran, Türkiye ve Brezilya ile Nükleer Anlaşmayı İmzaladı", *BBC Türkçe*, 17 Mayıs 2010

"Türkiye ve Brezilya'dan BM'ye mektup: İran'a yeni yaptırım uygulanmasın, *BBC Türkçe,* 19 Mayıs 2010

" FT: Brezilya İran'la arabuluculuktan çekiliyor", *BBC Türkçe*, 21 Haziran 2010

"Erdoğan Kaddafi Derhal Gitmeli", BBC Türkçe, 3 Mayıs 2011

"Suriyeli Muhalifler Türkiye'de Toplandı", *BBC Türkçe*, 1 Haziran 2011

"Davutoğlu Esad Görüşmesi Sona Erdi", *BBC Türkçe*, 9 Ağustos 2011

"İran PKK-Türkiye görüşmelerin devre dışı mı kaldı?", *BBC Türkçe*, 2 Mayıs 2013

"Türkiye-ABD Arasında Altın Gerginliği", *BBC Türkçe*, 5 Aralık 2013

"İran'ın Devrimler Yüzyılı 5. Bölüm: Beyaz Devrim,", *BBC Türkçe, 09 Ocak 2018*

"ABD'den Türkiye İran İşbirliğine Tepki", *CNN Türk,* 16 Temmuz 2007,

"Türkiye ABD için Fikir Değiştirmez", *CNN Türk*, 17 Temmuz 2007

"Bitmeyen Kriz İran Petrolü ve Doğalgazı", *Dünya Gazetesi*, 07 Nisan 2012

"Zbigniew Brzezinski: Israel's Push for Iran Strike May Hurt U.S. Ties", *Haaretz*, 12 Aralık 2008

"Başbakan Erdoğan Mübarek'e Seslendi", *Habertürk*, 1 Şubat 2011

"Ankara'nın İki Yıllık Doğalgazı Havaya Uçtu", *Habertürk,* 15 Nisan 2011

"İsviçreli Şirket İran'la Anlaşma İmzaladı", *Haber 7*, 17 Mart 2008

"Eski Suriye'nin Yerini İran mı Aldı", *Hürriyet,* 27 Temmuz 1999

"İran: PKK Terörist", *Hürriyet*, 30 Temmuz 2004

"Bakan Yıldırım'dan Türkcell ve TAV'A Cenaze Benzetmesi", *Hürriyet*, 26 Nisan 2006

"Kalite Bozuldu İran Gazını Almayı Durdurduk", *Hürriyet*, 10 Ekim 2006

"Türkiye'nin İran'dan Enerji İthalatı %62'i arttı", *Hürriyet*, 12 Haziran 2007

"Gül ve Ahmedinejad Basın Toplantısı Düzenledi", *Hürriyet*, 14 Ağustos 2008

"Türk İş Adamlarından Ahmedinejad'a: İran'da İş Yapmaya Korkuyoruz", *Hürriyet*, 16 Ağustos 2008

"Enis Bey'in Öyküsü", *Hürriyet,* 12 Temmuz 2009

"BM İran'a yeni yaptırımları kabul etti, Türkiye 'hayır' dedi", *Hürriyet,* 9 Haziran 2010

"Devlet Bahçeli: Şamarı İndireceğiz", *Hürriyet*, 27 Kasım 2010

"NATO'nun Libya'da Ne İşi Var", Hürriyet, 01 Mart 2011

"Kapıköy-Razi Sınır Kapısı Açıldı", *Hürriyet,* 16 Nisan 2011

"ABD'den Ambargo için Baskı: Bank Mellat Şubelerini Kapatın", *Hürriyet*, 28 Nisan 2011

"Ak Parti Modelimiz Ama Biz Laik Değiliz", *Hürriyet,* 28 Nisan 2011

"Bank Mellat: Bütün Türk Bankaları İlişkisini Kesti İş Yapamaz Geldik", *Hürriyet*, 19 Mayıs 2011

"İran: Karayılan Yakalandı", *Hürriyet*, 14 Ağustos 2011

”PKK İran Doğalgaz Boru Hattına Saldırdı”, *Hürriyet,* 08 Ekim 2012

“Bakandan İran Bombası”, *Hürriyet*, 26 Kasım 2012

“Bakandan İran Bombası”, *Hürriyet*, 26 Kasım 2012

“Erdoğan: Zaten Bu İran Genelkurmay Başkanı…”, *Hürriyet*, 19 Aralık 2012

“Ham Petrol İthalatına 5 Yılda 61 Milyar Dolar”, *Hürriyet*, 25 Eylül 2014

“İran Türkiye’ye Doğalgazı Tamamen Kesti”, *İhlas Haber Ajansı,* 07 Ocak 2008

“Ankara’da Yeni Fikirler Ortaya Çıktı”, Mehr News Agency, 27 Nisan 2007

“İran ve Türkiye Arasındaki Ticaret Hacmi 20 Milyar Dolara Yükseltilebilir”, *Mehr News Agency*, 8 Mayıs 2008

“Türkiye ve İran İşbirliği Devamlı, Yapıcı ve Kalıcıdır”, *Mehr News Agency,* 10 Kasım 2008

“Leader lauds Islamic awakening in Arab World”,*Mehr News Agency,* 4 February 2011

“Mısır’dan İran’a ait Savaş Gemilerine Onay”, *Mehr News Agency*, 19 Şubat 2011

“Amerika Libya’da petrol çıkarlarını aramakta”, *Mehr News Agency,* 8 Mart 2011

“İran ve Türkiye Dışişleri Bakanları Görüştü”, *Mehr News Agency*, 21 Ekim 2011

“Tunus seçimleri bu devrimin İslami mahiyetini ispatladı”, *Mehr News Agency*, 25 Ekim 2011

“Ahmedinejad: Füze Kalkanı Türk Halkının Yararına Değil”, *Mehr News Agency*, 07 Kasım 2011

“İlk hedefimiz Türkiye’deki füze radarı, sonra diğerleri !”, *Mehr News Agency*, 26 Kasım 2011

“Türkiye, İran’dan Doğalgaz Satış Fiyatında İndirim İstiyor”, *Mehr News Agency*, 2 Şubat 2012,

“Yıldız: İran’dan Petrol Alımı %20 Azalacak”, *Mehr News Agency,* 31 Mart 2012,

“Laricani, Cemil Çiçek’le Görüştü/Suriye Sorunu Silahla Çözülemez”, *Mehr News Agency*, 12 Şubat 2013

“İran’dan Yapılan Petrol İthalatı Daha Fazla Azaltılmayacak”, *Mehr News Agency*, 02 Ağustos 2013

“Özal Devrede, Türkiye Anahtar”, *Milliyet*, 5 Ağustos 1990

"Rafsancani'den Açık Çek", *Milliyet*, 12 Ağustos 1996

"Son İranlı da konuştu", *Milliyet*, 27 Şubat 1997

"Demirel, İKÖ Zirvesini Terk Edip Döndü", *Milliyet,* 11 Aralık 1997

"Ecevit'ten İran'a İhtar", *Milliyet,* 10 Mayıs 1999

"Ecevit: Çağdışı Rejime Katlanılamaz", *Milliyet,* 14 Temmuz 1999

"Altı Müslüman Ülkenin Sözcüsü Olacağız", *Milliyet,* 14 Ocak 2003

"Ahmedinecad Önde", *Milliyet,* 25 Haziran 2005

"Fenerli Esad, El İttihatlı Erdoğan!", *Milliyet,* 4 Nisan 2007

"İran'la Gaz Anlaşması Yine Ertelendi", *Milliyet,* 28 Ekim 2009

"İran'la Ticarette Riyal Geliyor", *Milliyet,* 28 Ekim 2009

"Türkiye-İsviçre Arasında Doğalgaz Geçiş Anlaşması İmzalandı", *Milliyet,* 05 Kasım 2009

"Füze Kalkanın Eğrisi Doğrusu", *Milliyet,* 9 Ekim 2011

"Sayın Başbakan radarla füzenin farkını biliyor", *Milliyet*, 22 Kasım 2011

"Vali Akpınar: Boru Hattına Sabotajı PKK Yaptı", *Milli Gazete,* 21 Ağustos 2006

"Umut Operasyonunun Tarihçesi", *NTV,* 07 Ocak 2002

"Nabucco Projesi Nedir? Ne Değildir?", *NTV, ,* 13 Temmuz 2009

"İran'la Güney Pars Anlaşmazlığı", *NTV,* 23 Temmuz 2010

"Kandil Kana Bulandı*", NTV*, 04 Şubat 2012

"Türkiye Patriot için NATO'ya Resmen Başvurdu", *NTV,* 21 Kasım 2012

"ABD: Nabucco'da İran Doğalgazını İstemiyor", *Radikal,* 13 Mart 2009

"Turkey's President Arrives İn Tabriz", *Tehran Tımes,* 19 June 2002

"Turkey Holds Critical Vote on U.S. Troop Deployment", Tehran Tımes, 2 Mart 2003

"Iran Defends Turkey Gas Deal Aganist U.S.",Tehran Times, 21 July 2007

"Turkey determined to enhance ties with Iran: Erdogan", Tehran Tımes, 28 October 2009

"Joint Iran-Turkey airline proposed", Tehran Times, 29 October 2009

"BraziL Ready to Help resolve Iran Nuclear Issue: Brazillian Fm", Tehran Tımes, 28 April 2010,

"Bülent Arınç'tan İran'a Eleştiri", TRT Haber, 06 Şubat 2012

"Ahmedinejad slams represion in Libya as Iranian authorities confiscate satelllite dishes", The Los Angles Tımes, 23 Şubat 2011

"Premier of Turkey Takes Role in Region", The New York Tımes, 12 September 2011

"İran'da Darağacında Kürt Siyaseti", Türkiye Gazetesi, 24 Şubat 2015

"Erdoğan'dan Tunus'ta Laiklik Mesajları", Vatan Gazetesi, 15 Eylül 2011

İnternet Kaynakları

Abbas Karaağaçlı, "Bahreyn Krizi", 30 Mart 2011, http://www.bilgesam.org/incele/1172/-bahreyn-krizi/#.Wu7iZ6SFPIU,

Abdurrahim Ateş, XVIII.yy'ın İkinci Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri (1774-1779). http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423867170.pdf

Arif Keskin, "İran-Türkiye İlişkilerinin Tutkalı: PKK/PJAK Odaklı Güvenlik İşbirliği", 25 Nisan 2009, https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/iran-turkiye-iliskilerinin-tutkali-pkk-pjak-odakli-guvenlik-isbirligi-arif-keskin-m11138

Aydın Can, "Atatürk Dönemi Türk-Afgan İlişkileri", http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/aydin_can_ataturk_donemi_turk_afgan_iliskileri.pdf, Erişim Tarihi: 14.03.2019

BM Güvenlik Konseyi'nin Libya Kararı Bir Müdahaleyi Getirir mi? Türkiye'nin Tepkisi Ne Olur?, TÜRKSAM, 18 Mart 2011, http://www.turksam.org/tr/makale-detay/55-bm-guvenlik-konseyi-nin-libya-karari-bir-mudahaleyi-getirir-mi-turkiye-nin-tepkisi-ne-olur

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Doğalgaz Boru Hatları ve Projeleri, https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri

Hakkı Uygur," Devrimin 39.Yılında İran Siyasetinin Açmazları", *İran Araştırmaları Merkezi İRAM,* https://iramcenter.org/devrimin-39-yilinda-iran-siyasetinin-acmazlari

İran-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (ITE)", http://turangtransit.com.tr/proje, (05.03.2019)

Mustafa Sunu, "Petrol ve Doğalgazın Yeraltında Depolan15ması", Yıldız Teknik Üniversitesi, http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/11650.pdf

Oğuz Tuncay Görür, "Sınır Ticareti Raporu", Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı, s. 5-7., http://www.daka.org.tr/panel/files/files/yayinlar/S%C4%B1n%C4%B1r%20Ticareti%20Raporu.pdf, (05.03.2019)

Patriot Füze Savunma Sistemi, Türk Akademisi Güvenlik Araştırmaları Merkezi, Değerlendirme No:1, Ocak 2013

Sabir Askeroğlu, "Türkiye-ABD ilişkilerinde İran Faktörü" ,*ttps://www.iramcenter.org/turkiye-abd-iliskilerinde-iran-faktoru/*

Serdar Erdurmaz, " NATO Patriot Füzeleri ve Türkiye", *TÜRKSAM*, 23 Kasım 2012, http://turksam.org/nato-patriot-fuzeleri-ve-turkiye

Sina Kısacık, "2000'li Yıllarda Türkiye-İran Enerji İlişkileri", *Uluslararası Politika Akademisi*, 16 Mart 2014, http://politikaakademisi.org/2014/03/16/2000li-yillarda-gelisen-turkiye-iran-enerji-iliskileri/,(05.03.2019)

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, "Doğalgaz Boru Hatları ve Projeleri", https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri

TBMM, Türkiye'ye NATO Tarafından Patriot Hava Ve Füze Savunma Sistemleri Konuşlandırılmasına İlişkin, Yasama Yılı 3, Birleşim 61, 05 Şubat 2013, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_kurul.cl_getir?pEid=22444

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profili/ekonomik-gorunum/turkiye-ile-ticaret

Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, Cilt 10, 994, https://islamansiklopedisi.org.tr/edirne-antlasmasi

Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri Bilgi Notu", s. 1-3., https://kuto.org.tr/site/assets/files/1585/turkiye-iran_ekonomik_ve_ticari_iliskiler_bilgi_notu.pdf, 05.03.2019

Van Ticaret ve Sanayi Odası VANSO, Van-İran Raporu, 2015, s. 3. http://www.vantso.org.tr/u/files/iran_raporu-7KIFX8_8020.pdf, (05.03.2019)